

- منتخب السادات یغمایی. حماسه فتحنامه نایی، به کوشش علی دهباشی، تهران، اسپرک، ۱۳۶۸.
- منشی کاشانی. دفتر شعر دری (مجموعه‌ای از اشعار محمود منشی)، به کوشش غلامحسین رضانزاد، تهران، تالار کتاب، ۱۳۶۹.
- منصور حلاج. دیوان، ← حسین خوارزمی.
- منوچهری دامغانی. دیوان، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، زوار، ۱۳۴۷.
- منیر لاهوری. مثنوی در صفت بنگاله، کراچی. بی تاریخ.
- مولانا جلال‌الدین محمد بلخی (رومی). کلیات شمس تبریزی، با مقدمه بدیع الزمان فروزانفر، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۵.
- . مثنوی معنوی، به کوشش رینولد نیکلسون، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- مونسعلیشاه. دیوان مونس، تهران، رشديه، ۱۳۳۰.
- مهرعلی گرگانی. غزلیات، تهران، کتابفروشی محمودی، ۱۳۴۴.
- مهرستی گنجوی. دیوان، به کوشش طاهری شهاب، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۶.
- . رباعیات، به کوشش احمد سهیلی خوانساری، تهران، انتشارات ایران، ۱۳۷۱.
- میرزاده عشقی. کلیات مصور، به کوشش علی اکبر مشیر سلیمی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- میرعلی هروی. مدادالمخطوط، تهران، انتشارات یساولی، ۱۳۵۵.
- میسری (حکیم میسری). دانشنامه، به کوشش برات زنجانی، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی و دانشگاه تهران، ۱۳۶۶.
- ناصرالدین شاه قاجار. دیوان، به کوشش حسن گل محمدی، تهران، نشر سپند، ۱۳۶۳.
- ناصر بخارائی. دیوان اشعار، به کوشش مهدی درخشان، تهران، بنیاد نیکوکاری نوریانی، ۱۳۵۳.
- ناصر خسرو. دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی، به کوشش مجتبی مینوی، مهدی محقق، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی، ۱۳۵۷.

- ناظم هروی. دیوان ناظم هروی، به کوشش محمد قهرمان، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس ضوی، ۱۳۷۴.
- نزاری تونی. دیوان اشعار، به کوشش محمدباقر یاحقی (پایان نامه فوق لیسانس) دانشگاه مشهد، دانشکده ادبیات، سال تحصیلی ۷۲-۱۳۷۱.
- _____ . سرو تذرو (مثنوی)، به کوشش محمدجعفر یاحقی، تهران، سروش، ۱۳۶۸.
- نجیب جرفادقانی. دیوان، به کوشش احمد کرمی، تهران، ۱۳۷۱.
- نجیب کاشانی. دیوان، به کوشش حبیب الله خباز کاشانی، چاپ کاشان، بدون تاریخ.
- حکیم نزاری قهستانی. دیوان، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، علمی، ۱۳۷۱.
- نسیم شمال (نسیم رشتی). دیوان کامل نسیم شمال، با مقدمه سعید نفیسی، تهران، سعدی، ۱۳۶۸.
- نسیمی شروانی. دیوان عمادالدین سید علی نسیمی شیروانی، تهران، نشر روشن، ۱۳۶۳.
- نشاط اصفهانی. کلیات دیوان، تهران، کتابفروشی محمودی، بدون تاریخ.
- نظام قاری. دیوان البسه، به کوشش محمد مشیری، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان، ۱۳۵۹.
- نظام قمری. دیوان نظام الدین محمود قمر اصفهانی، به کوشش تقی پیش، مشهد، انتشارات باران، ۱۳۶۳.
- نظام وفا. دیوان، به کوشش احمد کرمی، تهران، نشریات ما، ۱۳۶۳.
- نظامی گنجه‌ای (گنجوی). دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی، به کوشش سعید نفیسی، تهران، فروغی.
- _____ . خسرو و شیرین، به کوشش بهروز ثروتیان، تهران، توس، ۱۳۶۵.
- _____ . لیلی و مجنون، به کوشش بهروز ثروتیان، تهران، توس، ۱۳۶۵.
- _____ . مخزن الاسرار، به کوشش علی اوغلی علی زاده، فرهنگستان علوم اجتماعی آذربایجان، ۱۹۶۰ میلادی.
- _____ . کلیات خمسه، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶.
- نفیسی، سعید. محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۱.

- نوعی خوبشانی. دیوان ملانوعی خوبشانی، به کوشش امیرحسین ذاکرزاده و احمد کرمی، تهران، انتشارات ما، ۱۳۷۴.
- نظیری نیشابوری. دیوان، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۰.
- واعظ قزوینی. دیوان، به کوشش سید حسن سادات ناصری، تهران، علی اکبر علمی، ۱۳۵۹.
- واله اصفهانی. دیوان، به کوشش رضا عبداللهی، تهران، برگ، ۱۳۷۱.
- وحدت هندی. شیخ صنعان و دختر ترسا (منظومه عرفانی)، به کوشش محمد خواجوی، تهران، طهوری، ۱۳۶۳.
- وحشی بافقی. دیوان، به کوشش حسین نخعی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶.
- وصال شیرازی. دیوان، به کوشش محمد عباسی، تهران، کتابفروشی فخررازی، ۱۳۶۱.
- وقار شیرازی. دیوان، به کوشش ماهیار نوابی، تبریز، ۱۳۴۸.
- ولای حیدرآبادی (خان بهادر عزیز جنگ، شمس العلماء متخلص به ولا). کلیات نظم ولا، حیدرآباد دکن، ۱۳۲۸ قمری.
- هاتفی جامی. شیرین و خسرو، به کوشش سعدالله اسدالله یف، مسکو، ۱۹۷۷.
- هدایت الله علوی بجنوردی. خاطرات عمر (منظوم)، تهران، ۱۳۶۳.
- هلالی جغتایی. دیوان، به کوشش سعید نفیسی، تهران، سنائی، ۱۳۶۸.
- همام تبریزی. دیوان، به کوشش رشید عیوضی، تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ، ۱۳۵۱.
- همای شیرازی. دیوان (شکرستان)، به کوشش احمد کرمی، تهران، نشریات ما، ۱۳۶۳.
- همدم شیرازی. دیوان میرزا همدم شیرازی، حیدرآباد دکن، ۱۳۰۳ قمری.
- هنر جندقی. دیوان، به کوشش سید علی آل داود، تهران، نشریات ما، ۱۳۶۶.
- یحیی اصفهانی. دیوان، تهران، اسلامیه، ۱۳۵۶.
- یغمای جندقی. دیوان اشعار، به کوشش سید علی آل داود، تهران، توس، ۱۳۶۷.

۲. تذکره‌ها و جُنگها و مجموعه های ادبی و شعر

آتشکده آذر، لطفعلی بیگ آذربگدلی (۳ جلد). به کوشش سید حسن سادات ناصری،

- تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۱.
- اشعار پراکنده قدیمترین شاعران فارسی زبان، به کوشش ژیلبر لازار، تهران، انجمن ایرانشناسی فرانسه، ۱۳۶۲.
- بهشت سخن، مهدی حمیدی. (۲ جلد) تهران، پاژنگ، ۱۳۶۶.
- پارسی سرایان کشمیر، تألیف گ. ل. تیکو. تهران، انجمن ایران و هند، ۱۳۴۲.
- پارسی گویان هند و سند، هرامل سدار نگانی. تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
- پسته نامه (پژوهشی پیرامون پسته در فرهنگ ایرانی و ادب پارسی)، محمد حسن ابریشمی. تهران، بانک کشاورزی، شهریور ماه ۱۳۷۱.
- پشاهنگان شعر پارسی، محمد دبیر سیاقی. تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۰.
- تاریخ تذکره‌های فارسی، احمد گلچین معانی. (۲ جلد)، تهران، سنائی، ۱۳۶۳.
- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی (تا پایان قرن دهم هجری)، سعید نفیسی. (۲ جلد)، تهران، فروغی، ۱۳۶۳.
- تحفه سامی، سام میرزا صفوی. به کوشش وحید دستگردی، تهران، فروغی، ۱۳۵۲.
- تذکره انجمن ناصری و تذکره مجدیه، میرزا ابراهیم خان مدایح نگار تفرشی. با مقدمه ایرج افشار، تهران، بابک، ۱۳۶۳.
- تذکره پیمان، احمد گلچین معانی. مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۹.
- تذکره تکمله مقالات الشعراء، محمد ابراهیم خلیل تتوی. به کوشش سید حسام‌الدین راشدی، کراچی، ۱۳۶۸.
- تذکره حدیقه امان‌اللهی، میرزا عبدالله سنندجی. به کوشش عبدالرسول خیامپور، تبریز، تاریخ و فرهنگ، ۱۳۴۴.
- تذکره حزین، شیخ محمد علی حزین. اصفهان، کتابفروشی تأیید، ۱۳۳۴.
- تذکره دلگشا، حاج علی اکبر نواب شیرازی (بسمل). به کوشش منصور رستگار فسایی، شیراز، نوید، ۱۳۷۱.
- تذکره روز روشن، مولوی محمد مظفر حسین صبا. به کوشش محمد حسین رکن‌زاده آدمیت، تهران، کتابخانه، ۱۳۴۳.

- تذکره ریاض العارفین، رضا قلیخان هدایت. به کوشش مهرعلی گرگانی، تهران، کتابفروشی محمودی.
- تذکره ریاض العارفین، تألیف آفتاب رای لکهنوئی. به کوشش سید حسام‌الدین راشدی (۲ جلد)، اسلام‌آباد پاکستان، مرکز تحقیقات فارسی، ۱۳۵۵.
- تذکره سخنوران نائین، جلال بقایی نائینی. تهران، فرهنگ ایران زمین، ۱۳۶۱.
- تذکره سخنوران یزد، اردشیر خاضع. (۲ جلد)، حیدرآباد، ۱۳۴۱.
- تذکره سرخوش ← کلمات الشعراء.
- تذکره شاعران کرمان، حسین بهزادی اندوهجردی. تهران، انتشارات هیرمند، ۱۳۷۰.
- تذکره الشعراء، امیر دولت‌شاه سمرقندی. به کوشش محمد رضائی، تهران، کلاله خاور، ۱۳۳۸.
- تذکره الشعراء، ریاض العاشقین، محمد آقا مجتهدزاده قره‌باغی. قربت مطبعه سی، باب عالی جاده سنده، ۱۳۲۸ ق.
- تذکره الشعراء کشمیر، سید حسام‌الدین راشدی. (۴ جلد)، کراچی، ۱۳۴۶.
- تذکره شعراء معاصر اصفهان، سید مصلح‌الدین مهدوی. اصفهان، کتابفروشی تأیید، ۱۳۳۴.
- تذکره فارسی گو شعراء اردو، تألیف عبدالرؤف عروج. کراچی، ۱۹۷۱ م.
- تذکره طلعت، طلعت عنقا. تهران، ۱۳۳۹.
- تذکره مجدیه، میرزا ابراهیم منشی (منضم به تذکره انجمن ناصری). تهران، بابک، ۱۳۶۳.
- تذکره مجمع الخواص، صادق کتابدار. به کوشش عبدالرسول خیامپور، تبریز، چاپخانه اختر، ۱۳۲۷.
- تذکره مجمع الشعراء جهانگیر شاهی، ملا قاطعی هروی. به کوشش محمد سلیم اختر، کراچی، ۱۹۷۹ م.
- تذکره مخزن الغرایب، شیخ احمد علی خان هاشمی سندیلوی. به کوشش محمد باقر، (۲ جلد)، ۷۰-۱۹۶۸ م.
- تذکره مرآت الخیال، امیر شیرعلی خان لودی. به کوشش میرزا محمد ملک‌الکتاب شیرازی،

- بمبئی، ۱۳۲۴ ق.
- تذکره مرآت الفصاحه، شیخ مفید (داور). به کوشش محمود طاووسی، شیراز، انتشارات نوید، ۱۳۷۱.
- تذکره مقالات الشعراء، میرعلی شیر تنوی. به کوشش سید حسام‌الدین راشدی، کراچی، ۱۹۵۷ م.
- تذکره منتخب اللطایف، رحیم علیخان ایمانی. به کوشش سید محمدرضا جلالی نائینی و سید امیرحسن عابدی، تهران، ۱۳۴۹.
- تذکره میخانه، ملا عبدالنبی فخرالزمانی قزوینی. به کوشش احمد گلچین معانی، تهران، اقبال، ۱۳۶۳.
- تذکره میکده، محمد علی وامق. به کوشش حسین مسرت، تهران، فرهنگ ایران زمین، ۱۳۷۱.
- تذکره نتایج الافکار، محمد قدرت‌الله گوپالوی (هندوستانی). به کوشش اردشیر خاضع، بمبئی، ۱۳۳۶.
- تذکره نصرآبادی، میرزا طاهر نصرآبادی. به کوشش وحید دستگردی، تهران، فروغی، ۱۳۵۷.
- تذکره نگارستان دارا، عبدالرزاق دنبلی. به کوشش عبدالرسول خیامپور، تبریز، تاریخ و فرهنگ، ۱۳۴۲.
- ترانه‌های روستایی خراسان، ابراهیم شکورزاده، مشهد، نشر نیما، ۱۳۶۹.
- چهارصد شاعر برگزیده پارسی گوی، میرزا ابوطالب رضوی نژاد صومعه‌سرای. تهران و انتشارات کتابفروشی تهران، ۱۳۶۹.
- حدیقه الشعراء، سید احمد دیوان بیگی شیرازی. به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران، زرین ۶-۱۳۶۴.
- دانشمندان و سخن‌سرایان فارس، محمد حسین رکن‌زاده آدمیت. (۴ جلد)، تهران، اسلامیه و خیام، ۱۳۴۰.
- روز روشن ← تذکره

- ریاض الوفاق، ذوالفقار علی (متخلص به مست). به کوشش عبدالرسول خیامپور، تبریز، ۱۳۴۳.
- زندگانی و آثار بهار، ا. نیکوهمت، تهران، ۱۳۶۱.
- سخنوران دروازی (درواز: از نواحی جنوبی جیحون. در شمال بدخشان)، احمد نجیب بیضایی. کابل، ۱۳۶۹.
- سخنوران و خطاطان زنجان، کریم نیرومند و کریم زعفری. زنجان، مؤسسه مطبوعاتی زعفری، ۱۳۴۷.
- سخن و سخنوران، بدیع الزمان فروزانفر. تهران، خوارزمی، ۱۳۶۹.
- سفینه خوشگو، تألیف بندر ابن داس خوشگو. به کوشش سید شاه محمد عطاء الرحمن عطا کوکی، هند، چاپ سنگی، ۱۹۵۹، (۳ جلد).
- سفینه فرخ، سید محمود فرخ. (۲ جلد)، مشهد، زوار، ۱۳۴۴.
- سفینه محمود، محمود میرزا قاجار. (۲ جلد)، به کوشش عبدالرسول خیامپور، تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۴۶.
- سیری در شعر فارسی، عبدالحسین زرین کوب. تهران، انتشارات زرین، ۱۳۶۳.
- شاعران همعصر رودکی، احمد اداره چی گیلانی، تهران، بنیاد موقوفات افشار، تهران، ۱۳۷۰.
- شرح احوال و اشعار شاعران بی دیوان (در قرنهای ۳ و ۴ و ۵)، محمود مدبری. تهران، نشر پانوس، ۱۳۷۰.
- شعر در عصر قاجار، مهدی حمیدی. تهران، گنج کتاب، ۱۳۶۴.
- شعر دلبر، محمد مهدی ناصح. مشهد، انتشارات محقق، ۱۳۷۳.
- شعر العجم (تاریخ شعرا و ادبیات ایران)، علامه شبلی نعمانی هندی. ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی، (۵ جلد)، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
- شمع انجمن (تذکره)، سید محمد صدیق امیرالملک (متوفی ۱۳۰۷ ق.). کلکته، ۱۲۹۲ ق.
- فارسی گویان پاکستان، سید سبط حسن رضوی. راولپندی، ۱۳۵۳.
- فرهنگ سخنوران، عبدالرسول خیامپور. تبریز، ۱۳۴۰.

- فرهنگ واژه‌نمای حافظ، مهیندخت صدیقیان. تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۶.
- کاروان هند، احمد گلچین معانی. (۲ جلد)، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
- کشف الایات خمسۀ نظامی گنجوی، به کوشش گیتا اوشیدری. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات، ۱۳۷۰.
- کشف الایات شاهنامه فردوسی، به کوشش محمد دبیرسیاقی. (۲ جلد)، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸.
- کلمات الشعرا (تذکرۀ سرخوش)، محمد افضل سرخوش. به کوشش صادق علی دلاوری، لاهور، بی تاریخ.
- گلبانگ اویسی، فضل‌الله اویسی. تهران، ۱۳۴۴.
- گلچین جهانبانی، محمد حسین جهانبانی. تهران، علمی، ۱۳۶۳.
- گلزار جاویدان، محمود هدایت. (۳ جلد)، تهران، ۱۳۵۳.
- گنج بازیافته، محمد دبیرسیاقی. تهران، اشرفی، ۱۳۵۵.
- گنج سخن، ذبیح‌الله صفا. (۳ جلد)، تهران، ققنوس، ۱۳۶۳.
- لباب الالباب، محمد عوفی. به کوشش علامه محمد قزوینی، تهران فخر رازی، ۱۳۶۱.
- مثنویات هیرورانجهها، به کوشش حفیظ هوشیارپور، کراچی، ۱۹۵۷ م.
- مجالس النفائس، نظام‌الدین امیر علیشیر نوائی. به کوشش علی اصغر حکمت، تهران، منوچهری، ۱۳۶۳.
- مجمع الفصحاء، رضا قلیخان هدایت. به کوشش مظاهر مصفا، (۶ جلد)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۳۶ تا ۱۳۴۱.
- مجموعه گلستان سخن (از ۱۵ شاعر گمنام)، گردآوری حاج حسن محمدی دولابی. تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳.
- مجموعه خطی الیوت، به شماره ۲۵۲ مضبوط در کتابخانه بادالیان آکسفورد لندن.
- المعجم فی معاییر الشعرا العجم، شمس‌الدین محمد بن قیس رازی. به کوشش علامه محمد قزوینی، تهران، زوار، ۱۳۶۰.

منتخب اشعار فارسی از آثار یهودیان ایران، تألیف آمنون نتضر. تهران، فرهنگ ایران زمین، ۱۳۵۲.

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی. به کوشش محمدامین ریاحی، تهران، زوار، ۱۳۶۶.
مونس الاحرار فی دقائق الاشعار، محمدبن بدر جاجرمی. به کوشش میرصالح طبیبی، (۲ جلد)، تهران، ۱۳۳۷ و ۱۳۵۰.

هزار و یکصد غزل هماهنگ، به کوشش مهدی سهیلی. تهران، ۱۳۶۶.
هفت اقلیم، امین احمد رازی. (۳ جلد)، به کوشش جواد فاضل، تهران، علمی، ۱۳۴۰.

۳. متون کهن فارسی و مآخذ دیگر

آثار البلاد و اخبار العباد، زکریا محمدبن محمود قزوینی. ترجمه جهانگیر میرزا قاجار، به کوشش میرهاشم محدث، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۳.

آثار عجم، فرصت شیرازی. بمبئی، چاپ سنگی، ۱۳۵۴ قمری.

آثار و احیاء، رشیدالدین فضل الله همدانی. به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی، ۱۳۶۸.

آداب الحرب و الشجاعة، محمدبن منصوربن سعید ملقب به مبارکشاه. به کوشش احمد سهیلی خوانساری، تهران، اقبال، ۱۳۴۶.

آداب المشق، میرعماد قزوینی. تهران، انتشارات یساولی، ۱۳۵۵.

آدمها و آینهها در ایران، مادام کارلانسر. ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوار، ۱۳۶۲.
آفرینش و تاریخ، مطهرین طاهر مقدسی. ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۲.

آل بویه و اوضاع زمان ایشان، علی اصغر فقیهی. تهران، انتشارات صبا، ۱۳۵۷.
آورده اند که، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش ابوالفضل قاضی، تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۵.

آندراج ← فرهنگ آندراج.

آیین شهرداری در قرن هفتم، محمدبن محمد قرشی (ابن اخوه). ترجمه جعفرشعار، تهران،

- بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۷.
- ابواسحاق و فعالیت‌های ادبی او، عبدالغنی میرزایف. شهر دوشنبه، آکادمی فنون تاجیکستان، ۱۹۷۱ م.
- الابیه عن حقایق الادویه، موفق‌الدین ابومنصور علی هروی. به کوشش احمد بهمینیار، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- الرسالة العلیة فی الاحادیث النبویة، کمال‌الدین حسین کاشفی بیهقی سبزواری. به کوشش سید جلال‌الدین محدث، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۴.
- احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ابو عبدالله محمد مقدسی. ترجمه علینقی منزوی، تهران، مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۶۱.
- احسن التواریخ، حسن روملو. به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۹.
- احوال و آثار خوشنویسان، مهدی بیانی. (جلد ۳)، دانشگاه تهران، ۱۳۴۸.
- احیاء الملوک، ملک شاه حسین سیستانی. به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۴.
- اخبار الزمان، ابوالحسن علی بن حسین مسعودی. ترجمه کریم زمانی، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۰.
- اخبار سلاجقه روم، بامتن کامل مختصر سلجوقنامه ابن بی بی. به کوشش محمد جواد مشکور، تهران، کتابفروشی تهران، ۱۳۵۰.
- اختیارات بدیعی، حاج زین عطار. نسخه مخطوط متعلق به نگارنده، (فتوکپی این کتاب به کتابخانه بنیاد دایرة المعارف اسلامی هدیه شده است).
- اخلاق محسنی، ملاحسین کاشفی سبزواری. به کوشش مرتضی مدرس چهاردهی، تهران، کتابخانه حامدی، ۱۳۵۸.
- ارشاد الزراعه، قاسم بن ابونصر هروی. به کوشش محمد مشیری، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶.
- از پاریز تا پاریس، محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.

- از شیخ صفی تاشاه صفی (تاریخ سلطانی)، سیدحسن بن مرتضی حسینی استرآبادی. به کوشش احسان اشراقی، تهران، علمی، ۱۳۶۶.
- اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، تألیف محمد بن منور میهنی. به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، (۲ جلد)، تهران، آگاه، ۱۳۶۷.
- اسرار قاسمی، ملاحسین کاشفی سبزواری. تهران، علمی، بی تاریخ.
- اشکال العالم، ابوالقاسم بن احمد جیهانی. ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، به کوشش فیروز منصوری، تهران، به نشر، ۱۳۶۸.
- اطلس تاریخ اسلامی، هاری. و. هازارد. ترجمه محمود عرفان، تهران، ابن سینا.
- اطلس راههای ایران. نشریه شماره ۱۴۰ انتشارات گیئاشناسی، تهران، ۱۳۶۰.
- اغراض السیاسة فی اغراض الریاسة، محمد بن کاتب سمرقندی. به کوشش جعفرشعار، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- افضل التواریخ، غلامحسین افضل الملک. به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران، نشر تاریخ، ۱۳۶۱.
- افغانستان قاموس، عبدالله افغانی. کابل. ۱۳۳۵.
- اکبرنامه (تاریخ دوره میان هند)، شیخ ابوالفضل مبارک. به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، پژوهشگاه، ۱۳۷۲، ج ۱.
- اکسیرالتواریخ (در تاریخ قاجاریه از آغاز تا ۱۲۵۹ قمری)، علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه. به کوشش جمشید کیانفر، تهران، ویسمن، ۱۳۷۰.
- الاصفهان، میرسید علی جناب. به کوشش عباس نصر، اصفهان، انتشارات گلها، ۱۳۷۱.
- الاعلاق النفیسه، ابن رسته اصفهانی. ترجمه حسین قره چانلو، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۵.
- الانباء فی تاریخ الخلفاء، محمد بن علی عمرانی. به کوشش تقی بینش، مشهد، دفتر نشر کتاب، ۱۳۶۳.
- الانساب (عربی)، امام ابی سعد عبدالکریم بن محمد تمیمی سمعانی. به کوشش محمد عبدالحمید خان، حیدرآباد دکن، ۱۳۸۶ قمری.
- البلدان، یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب. ترجمه محمد ابراهیم آیتی، تهران، بنگاه ترجمه و

- نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- البلغه (فرهنگ عربی فارسی)، تألیف ادیب یعقوبی کردی نیشابوری (به سال ۴۳۸). به کوشش مجتبی مینوی و فیروز حریرچی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۵.
- التفهیم لاوائل صناعة التنجیم، ابوریحان محمدبن احمد بیرونی. به کوشش جلال الدین همایی، تهران، انتشارات بابک، ۱۳۶۳.
- الحاوی فی الطب، محمدبن زکریا رازی. به کوشش سید خورشیدعلی، حیدرآباد دکن، ۱۳۹۰ هـ. ق. (ج ۲۰ و ۲۲ و ۲۳).
- السامی فی الاسامی، ابوالفتح احمدبن محمد میدانی نیشابوری. چاپ عکسی نسخه خطی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵.
- الفرق بین الفرق، ابومنصور عبدالقاهر بغدادی. ترجمه منجم جواد مشکور (تحت عنوان تاریخ مذاهب اسلام)، تهران، اشراقی، ۱۳۵۸.
- الفهرست، ابن ندیم. ترجمه م. رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶.
- المآثر و الآثار، محمد حسنخان اعتمادالسلطنه. تهران، ابن سینا، بی تاریخ.
- المرفاة، بدیع الزمان ادیب نطنزی. به کوشش سید جعفر سجادی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۶.
- المسالک و الممالک، ابن خردادبه. ترجمه حسین قره چانلو، تهران، ۱۳۷۰.
- المصادر، ابو عبدالله حسین زوزنی. به کوشش تقی بینش. (۲ جلد)، مشهد، کتابفروشی باستان، ۱۳۴۰.
- المعرب من الکلام الاعجمی علی حروف المعجم. ابی منصور الجوالیقی. به تحقیق و شرح احمد محمد شاکر، چاپ افست، تهران، ۱۹۶۶ م.
- المنجد، بیروت، ۱۹۸۶ میلادی.
- الواح سومری، ساموئل کریم. ترجمه داود رسائی، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۰.
- امثال شعر فارسی، حمید شعاعی. مشهد، گوتنبرگ، ۱۳۵۲.
- امثال و حکم، علی اکبر دهخدا. تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۳.
- انجمن آراء ناصری، رضا قلیخان هدایت. به کوشش عبدالله منشی طبری، به خط میرزا آقا

- کمره‌ای، طهران، ۱۲۸۸.
- انشای ماهرو (منشآت عین الدین ماهرو)، عین الدین عین الملک عبدالله بن ماهرو. به کوشش پرفسور شیخ عبدالرشید، لاهور، ۱۹۶۵ م.
- انوار حکمت، امام محمد غزالی. و آثاری از حکیم محمد بن یوسف طیب (یوسفی خوافی). به کوشش عبدالحسین سپنتا، اصفهان، چاپخانه خائفی، ۱۳۳۷.
- انوار سهیلی، مولی کمال الدین حسین بیهقی. (از روی نسخه خط اولیا سمیع شیرازی، چاپ برلین)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- انیس الناس، اثر شجاع (قرن نهم). به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
- اوصاف ناصری، عباسقلیخان سپهر ثانی (متوفی ۱۳۴۱ قمری). به خط محمد رضا صفا، چاپ سنگی، تهران ۱۳۰۱ قمری.
- ایران افسانه و واقعیت، مریت هاکس. ترجمه محمدحسین نظری نژاد، محمدتقی اکبری، احمد نمایی، مشهد، آستان قدس، ۱۳۶۸.
- ایران اقتصادی، رحیم زاده صفوی. ج ۱، تهران، ۱۳۰۸.
- ایران در زمان ساسانیان، کریستین سن. ترجمه رشید یاسمی، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۵.
- ایران و اهمیت آن در ترقی و تمدن بشر، پ. پ. بلسارا. ترجمه عبدالحسین سپنتا، بمبئی، ۱۹۳۶ م.
- بازنامه، ابوالحسن علی بن احمد نسوی. به کوشش علی غروی، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۴۵.
- بحرالجوهر، محمد بن یوسف طیب خوافی. تهران ۱۲۸۸ قمری، چاپ سنگی.
- بدایع الافکار فی صنایع الاشعار، کمال الدین حسین واعظ کاشفی. (چاپ عکسی)، با مقدمه رحیم مسلمانف، مسکو، دانش، شعبه ادبیات خاور، ۱۹۷۷ میلادی.
- بدایع الوقایع، زین الدین محمود واصفی هروی. به کوشش الکساندر بلدروف، (۲ جلد)، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۰.
- برگزیده مشترك (المشترك)، یاقوت حموی. ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران،

- ابن سینا، ۱۳۴۵.
- برهان قاطع، محمد حسین بن خلف تبریزی. به کوشش محمد معین، (۵ جلد)، تهران، ابن سینا، ۱۳۴۲.
- بستان السیاحه، حاج زین العابدین شیروانی. تهران، سنائی (چاپ افست از روی چاپ ۱۳۱۵ قمری).
- بندرعباس و خلیج فارس، محمد علی سدیدالسلطنه کبابی. به کوشش احمد اقتداری، تهران، دنیا، ۱۳۶۸.
- بندھش (متنی به پارسی میانه، پهلوی)، نوشته فرنیغ دادگی (در حدود قرن سوم هجری). ترجمه مهرداد بهار، تهران، توس، ۱۳۶۹.
- بندھش هندی (متنی پهلوی)، از مؤلفی ناشناخته. ترجمه رقیه بهزادی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۸.
- بهار دانش، شیخ عنایت الله. تألیف به سال ۱۰۶۱ در هند، نسخه مخطوط (احتمالاً به خط مؤلف، در حواشی به تاریخ ۱۱۰۰ یادداشتی دارد) متعلق به نگارنده.
- بهارستان (در تاریخ و تراجم رجال قهستان)، محمد حسین آیتی. تهران، ۱۳۳۷.
- پارسی پرکاش (فرهنگ سانسکریت فارسی)، به کوشش سید محمد رضا جلالی نائینی و ن. ش. شوکلا. تهران، شرکت افست، ۱۳۵۴.
- پزشکی نامه، علی اکبر خان حکیم باشی ناظم الاطبا. تهران، ۱۳۱۷ قمری.
- پژوهشی در شناخت باغهای ایران، علیرضا آریان پور. تهران، فرهنگسرا، ۱۳۶۵.
- پسته ایران، شناخت تاریخی، محمدحسن ابریشمی. تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳.
- پند پیران (متنی فارسی به ظاهر از قرن پنجم)، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش جلال متینی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۷.
- تاج الاسامی، از مؤلفی ناشناخته در قرن هفتم یا پیش از آن. به کوشش علی اوسط ابراهیمی، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۶۷.
- تاج المصادر، ابو جعفر احمد مقری بیهقی. به کوشش هادی عالم زاده، (جلد اول)، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۶.

- تاریخ ابن خلدون، ترجمه عبدالحمید آیتی. (جلد ۳ و ۴)، تهران، مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۸.
- تاریخ اجتماعی ایران در عهد قاجاریه، جیمس ویلس. ترجمه سید عبدالله، به کوشش جمشید دودانگه و مهرداد نیکنام، تهران، زرین، ۱۳۶۳.
- تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم، جعفر شهری (باف). تهران، خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۹، (ج ۱).
- تاریخ ادبیات فارسی، هرمان اته. ترجمه رضازاده شفق، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷.
- تاریخ اصفهان و ری و همه جهان، شیخ حسن جابرا نصاری. اصفهان، روزنامه خرد، ۱۳۳۱.
- تاریخ اولجایتو، ابوالقاسم عبدالله بن محمد کاشانی. به کوشش مهین همبلی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸.
- تاریخ بخارا، ابوبکر محمد بن جعفر نرشخی. ترجمه ابونصر القبایوی، به کوشش مدرس رضوی، تهران، توس، ۱۳۶۳.
- تاریخ بدخشان، میرزا سنگ محمد بدخشی. به کوشش منوچهر ستوده، تهران، جهانگیری، ۱۳۶۷.
- تاریخ بلعمی، ابوعلی محمد بلعمی. به تصحیح مرحوم محمد تقی بهار، به کوشش محمد پروین گنابادی، تهران، وزارت فرهنگ، ۱۳۴۱.
- تاریخ بناکتی (روضه اولی الالباب فی معرفة التواریخ والانساب)، فخرالدین ابوسلیمان داود بناکتی. به کوشش جعفر شعاع، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۸.
- تاریخ بیهق، ابوالحسن، علی بن زید بیهقی (ابن فندق). به کوشش احمد بهمنیار، تهران، فروغی، بدون تاریخ.
- تاریخ بیهقی، تألیف ابوالفضل محمد بن حسین کاتب بیهقی. به کوشش سعید نفیسی، (در ۳ جلد)، تهران، سنائی، بدون تاریخ.
- _____ . ادیب پیشاوری (به خط محمد حسین گلپایگانی)، تهران، ۱۳۰۷ ه. ق.

- _____ . به کوشش علی اکبر فیاض، مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۶ .
- تاریخ پزشکی ایران و سرزمینهای خلافت شرقی، سیرل الگود. ترجمه باهر فرقانی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶ .
- تاریخ تمدن (کتاب اول) مشرق زمین گاهواره تمدن، ویل دورانت. ترجمه احمد آرام، تهران، اقبال، ۱۳۴۳ .
- تاریخ تمدن اسلام، تألیف جرجی زیدان. ترجمه علی جواهر کلام، امیرکبیر، ۱۳۵۶ .
- تاریخ جهان آرا، قاضی احمد غفاری قزوینی. به کوشش سید ابوالقاسم مرعشی، تهران، کتابفروشی حافظ، ۱۳۴۳ .
- تاریخ جهانگشای جوینی، عطاءملک جوینی. به کوشش محمد قزوینی، تهران، کلاله خاور، ۱۳۳۸ .
- تاریخ جهانگشای نادری، میرزا مهدی استرآبادی. تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۸ .
- تاریخ حافظ ابرو (معروف به جغرافیای حافظ ابرو)، نورالله عبدالله بن لطف الله خوافی. نسخه مخطوط کتابخانه ملک به شماره ۴۱۴۳ .
- تاریخ حافظ ابرو (معروف به جغرافیای حافظ ابرو)، نورالله عبدالله بن لطف الله خوافی. نسخه مخطوط موزه بریتانیا به شماره ۹۳۱۶ .
- تاریخ حافظ ابرو (معروف به جغرافیای حافظ ابرو)، مجلد دوم بخش: جغرافیای خراسان، نورالله عبدالله بن بهدادنی خوافی. به کوشش خانم دوریتا کراوولسکی، ویسبادن، ۱۹۸۲ م .
- تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان، نیر واسطی. راولپندی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۵۳ .
- تاریخ رویان، مولانا اولیاء الله آملی. به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۸ .
- تاریخ زمین لرزه های ایران، ن. ن. آمبریسز، چ. پ. زملویل. ترجمه ابوالحسن رده، تهران، آگاه، ۱۳۷۰ .
- تاریخ سلاجقه و خوارزمشاهیان، عباس پرویز. تهران، علمی، ۱۳۵۱ .

- تاریخ سیاسی اسلام، دکتر حسن ابراهیم حسن. ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، جاویدان، ۱۳۵۷.
- تاریخ سیستان، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش ملک الشعراء بهار، تهران، کلاله خاور، ۱۳۵۲.
- تاریخ طبرستان، بهاء الدین محمد بن اسفندیار کاتب. به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، کلاله خاور، ۱۳۶۶.
- تاریخ طبری (الرسل و الملوك)، محمد بن جریر طبری. ترجمه ابوالقاسم پاینده، (جلد ۱ و ۱۲)، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۲.
- تاریخ علم، جورج سارتن. ترجمه احمد آرام، ج ۱، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- تاریخ قم، تألیف حسن محمد قمی (به عربی). ترجمه حسن بن عبدالملک قمی، به کوشش سید جلال الدین طهرانی، تهران، مطبعة مجلس، ۱۳۱۳.
- تاریخ قومس، عبدالرفیع حقیقت. تهران، آفتاب، ۱۳۶۲.
- تاریخ کاشان، عبدالرحیم کلانتر ضرابی. به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶.
- تاریخ کشاورزی ایران، تقی بهرامی. دانشگاه تهران، ۱۳۳۰.
- تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی. به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- تاریخ منتظم ناصری، اعتمادالسلطنه. به کوشش محمد اسماعیل رضوانی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۷.
- تاریخ محمدی (احسن التواریخ)، محمد فتح الله بن محمد ساروی. به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۱.
- تاریخنامه طبری، گردانیده منسوب به بلعمی. به کوشش محمد روشن، تهران، نشر نو، ۱۳۶۶.
- تاریخ نامه هرات، سیف هروی. به کوشش محمد زبیر صدیقی، تهران، خیام، ۱۳۵۲.
- تاریخ نیشابور (عربی)، الحافظ ابوالحسن عبدالغافر بن اسماعیل الفارسی. (۴۵۱ تا ۵۲۹ قمری)، به کوشش محمد کاظم محمودی، قم، جماعة المدرسین، ۱۳۶۲.
- تاریخ نیشابور، الحاکم ابو عبدالله نیشابوری. تلخیص احمد بن محمد خلیفه نیشابوری،

- به کوشش بهمن کریمی، تهران، ابن سینا، ۱۳۳۷.
- تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، مرحوم شاهزاده نادر میرزا. به کوشش محمد مشیری، تهران، اقبال، ۱۳۶۰.
- تاریخ هردودت، (۶ جلد). ترجمه هادی هدایتی، دانشگاه تهران، ۱۳۳۹.
- تاریخ یزد، جعفر بن محمد جعفری یزدی. به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- تأثیر اسلام در اروپا، مونتگمری وات. ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی، ۱۳۶۱.
- تبصرة العوام فی معرفة مقالات الانام، سید مرتضی بن داعی حسنی رازی. به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، اساطیر، ۱۳۶۴.
- تجارب السلف، هندوشاه بن سنجر نخجوانی. به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، طهوری، ۱۳۵۷.
- تجارب شهریاری، شهزاد بهمنیار پارسی. به کوشش محمد تقی دانش پژوه، تهران، (نشریه شماره ۲۵ یونسکو در ایران، منضم به کتاب الاسرار و سرالاسرار، محمد زکریا رازی)، ۱۳۴۳.
- التحیر فی علم التعبير، فخرالدین محمد بن عمر رازی. به کوشش ایرج افشار، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۴.
- تحفة العراقین، حکیم خاقانی شروانی، به کوشش یحیی قریب، تهران، سازمان کتابهای جیبی، ۱۳۵۷.
- تحفة الغرائب، از مؤلفی گمنام (محمد بن ایوب الحاسب؟). به کوشش جلال متینی، تهران، انتشارات معین، ۱۳۷۱.
- تحفة حکیم مؤمن، محمد مؤمن حسینی طیبی. با مقدمه محمود نجم آبادی، تهران، کتابفروشی مصطفوی، ۱۳۴۵.
- تحفة الهند، میرزا خان ابن فخرالدین محمد بن فخرالدین محمد. به کوشش نورالحسن انصاری، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴.
- تذکرة الاولیاء، شیخ فریدالدین عطار نیشابوری. به کوشش محمد استعلامی، تهران،

- زوار، ۱۳۶۰.
- تذکره الخطاطین مسمی به امتحان الفضلا، میرزا سنگلاخ، به کوشش میرزا جلیل تبریزی، ۱۲۹۵ هـ. ق.
- تحقیقات جغرافیایی (فصلنامه، شماره ۳، سال ۳، زمستان ۱۳۶۷، مشهد)، تاریخچه زعفران در بریتانیا، از خدیجه بوذرجمهری.
- تذکره الهند (یادگار رضائی)، حکیم رضا علیخان حیدرآبادی. حیدرآباد دکن، ۱۲۸۳ ق.
- تذکره شوشتر، سید عبدالله نورالدین جزایری. اهواز، کتابفروشی صادقی، ۱۳۲۸.
- ترجمان البلاغه، محمد بن عمر رادویانی. به کوشش احمد آتش، استانبول، ۱۹۴۹.
- ترجمه آثار البلاد و اخبار العباد، محمد بن عبدالرحمن (در قرن ۱۱ هجری). ۲ ج، به کوشش سید محمد شاهرادی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- ترجمه محاسن اصفهان (از عربی به فارسی)، حسین بن محمد آوی. به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، ۱۳۲۸.
- ترجمه تاریخ یمینی، ابوشرف ناصح بن ظفر جرفادقانی. به کوشش جعفر شعار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۴۵.
- ترجمه مختصر البلدان، ابوبکر احمد بن محمد همدانی (ابن فقیه). ترجمه ح. مسعود، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۹.
- ترشحات اندیشه، علی اکبر مهتدی. تهران، ۱۳۵۲.
- تقویم البلدان، ابوالفداء. ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹.
- تقویم الصحه، ابن بطلان بغدادی. ترجمه فارسی از مترجمی ناشناخته، به کوشش غلامحسین یوسفی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- تمدنهای اولیه و باستان شناسی خاستگاه آنها، گلین دانیل. ترجمه هایده معیری، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۳.
- تنسوخ نامه ایلخانی، خواجه نصیرالدین طوسی. به کوشش مدرس رضوی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۸.
- تنگسوق نامه (طب اهل ختا)، به خط محمد بن احمد معروف به قوام کرمانی. به سال ۷۱۳

- هجری، چاپ عکسی، با مقدمه مجتبی مینوی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۰.
- تنگ لوشا (صَوْرَ دَرَج)، به کوشش رکن‌الدین همایون فرخ. تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۷.
- تواریخ، هرودوت. ترجمه ع. وحید مازندرانی، تهران، فرهنگستان ادب، ۱۳۵۵.
- توضیح الملل (ترجمه کتاب الملل و النحل)، ابوالفتح محمد شهرستانی. ترجمه مصطفی خالقداد هاشمی، به کوشش سید محمدرضا جلالی نائینی، تهران، ۱۳۵۸.
- جاده ابریشم، علی مظاهری. (۲ جلد)، ترجمه ملک ناصر نوبان، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۳.
- جامع التمثیل، محمد جیلرودی. تهران، علمی، بی تاریخ.
- جامع الالحان (بخش خاتمه)، عبدالقادر بن غیبی الحافظ مراغی. به کوشش تقی بینش، تهران، پژوهشگاه، ۱۳۷۲.
- جامع التواریخ رشیدی، رشیدالدین فضل‌الله. به کوشش بهمن کرمی، تهران، اقبال، ۱۳۶۲.
- جامع التواریخ (قسمت اسماعیلیان و فاطمیان و زاریان)، رشیدالدین فضل‌الله همدانی. به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و محمد مدرس زنجانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
- جامع العلوم معروف به ستینی، امام فخر رازی. به کوشش میرزا محمد ملک‌الکتاب شیرازی، بمبئی، ۱۳۲۳ ق.
- جزیره بی آفتاب، محمد جعفر یاحقی، مشهد، ۱۳۷۱.
- جغرافیای تاریخی شمیران، منوچهر ستوده. تهران، پژوهشگاه، ۱۳۷۱، ج ۱.
- جغرافیای کشاورزی ایران، تقی بهرامی. دانشگاه تهران، ۱۳۳۳.
- جغرافیای مفصل ایران، مسعود کیهان. (۳ جلد)، تهران، ابن‌سینا، ۱۳۱۱.
- جهانگیرنامه (توزک جهانگیری)، نورالدین محمد جهانگیر گورکانی. به کوشش محمد هاشم، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۹.
- جوامع الحکایات و لوامع الروایات، محمد عوفی. به کوشش محمد رمضان، تهران، کلاله

- خاور، ۱۳۳۵، (۱۵ باب، از باب ۱۱ تا ۲۵).
- جوامع الحکایات و لوامع الروایات، محمد عوفی. به کوشش امیر بانو مصفا (کریمی)، مظاهر مصفا، تهران، مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۲، (جزء ۲ از قسم دوم).
- جوامع الحکایات و لوامع الروایات، (بخش مربوط به تاریخ ایران). به کوشش جعفر شعاع، تهران، دانشسرای عالی، ۱۳۵۰.
- جوامع الحکایات و لوامع الروایات، (گزیده). به کوشش جعفر شعاع، تهران، انقلاب اسلامی، ۱۳۶۳.
- جوامع الفوائد فی اسرار المقاصد، شیخ نظر علی افشاری ارومیه‌ای (تألیف ۱۳۸۱ هـ. ق. در نجف). قم، کتابخانه ارومیه.
- چراغ هدایت، سراج الدین علی خان اکبرآبادی. به کوشش منصور ثروت (منضم به غیاث اللغات).
- چرند و پرند، علی اکبر دهخدا. تهران، انتشارات معرفت، بی تا.
- چشمه زندگی، زین العابدین بن محمد بافقی. نسخه مخطوط به خط مؤلف، به تاریخ ۱۲۲۴ قمری، (متعلق به نگارنده).
- چشمه زندگی، زین العابدین بن محمد بافقی. نسخه مخطوط به خط حاجی محمد باقر ازغندی، به تاریخ ۱۲۴۶ قمری، (متعلق به نگارنده).
- جندق و قوس در اواخر دوره قاجار، اسماعیل هنر یغمائی (معمدالدوله). به کوشش عبدالکریم حکمت یغمائی، تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۳.
- چهارمقاله، احمد نظامی عروضی. به کوشش محمد بن عبدالوهاب قزوینی، تهران، اشراقی، بدون تاریخ.
- چیستان در ادبیات فارسی، محمد جواد بهروزی. شیراز، کانون تربیت، ۱۳۵۰.
- حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر، تألیف جمال الدین ابوروح لطف الله بن ابی سعید. به کوشش محمد رضا شفیع کدکنی، تهران، آگاه، ۱۳۶۷.
- حداق السیاحه، حاج زین العابدین شروانی. تهران، سازمان چاپ دانشگاه، ۱۳۴۸.
- حدود العالم من المشرق الی المغرب، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش منوچهر ستوده،

- تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۰.
- حدیث نادرشاهی، به کوشش رضا شعبانی. تهران، دانشگاه ملی، ۱۳۵۶.
- حديقة الاقالیم، مرتضی حسین مشهور به الهیار عثمانی. لکهنو، چاپ سنگی، ۱۸۷۹ میلادی.
- حیات مردان نامی، پلوتارک. ترجمه رضا مشایخی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۵، ج ۴.
- خارستان، مجدالدین خوافی. لکهنو، ۱۸۷۸ میلادی.
- خارستان و نیستان، حکیم قاسمی کرمانی. کرمان، چاپخانه گلپهار، ۱۳۲۹.
- خاطرات احتشام السلطنه، به کوشش سید محمد مهدی مولوی. تهران، زوار، ۱۳۶۷.
- خاطرات حاج سیاح، حاج محمد علی سیاح محلاتی. به کوشش حمید سیاح، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶.
- خاطرات و خطرات، مهدی قلیخان هدایت (مخبر السلطنه)، تهران، زوار، ۱۳۶۳.
- خرماستان ایران، عباس انجم روز (خواجه). تهران، ناشر مؤلف، ۱۳۷۳.
- خسرو و انوشروان در ادب فارسی، علی مرزبان راد. تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۶.
- خطای نامه، سید علی اکبر خطائی. به کوشش ایرج افشار، تهران، مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۵۷.
- خُفّی علائی، سید اسماعیل جرجانی. به کوشش علی اکبر ولایتی و محمود نجم آبادی، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۹.
- خلاصة التّواریخ، قاضی احمد قمی. به کوشش احسان اشراقی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۹.
- خلاصة السیر، تألیف محمد معصوم بن خواجگی اصفهانی. به کوشش ایرج افشار، تهران، علمی، ۱۳۶۸.
- داراب نامه طرسوسی، ابوطاهر محمد بن حسن طرسوسی. به کوشش ذبیح الله صفا، (۲ جلد)، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
- دارالمجانین، سید محمد علی جمال زاده، تهران، معرفت، چاپ سوم ۱۳۳۳.
- دافع الغرور (روزنامه سفر آذربایجان)، ادیب الملک. به کوشش ایرج افشار، تهران، خوارزمی، ۱۳۴۹.

- دایرة المعارف آریانا، (۴ جلد)، کابل ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۶ ش.
- دایرة المعارف فارسی، به سرپرستی غلامحسین مصاحب. تهران، فرانکلین، ۱۳۴۵، ج ۱.
- دایرة المعارف فارسی، به سرپرستی غلامحسین مصاحب. تهران، فرانکلین، ۱۳۵۶، ج ۲.
- دبستان مذاهب، کیخسرو اسفندیاربن آذرکیوان. به کوشش رحیم زاده ملک، تهران، طهوری، ۱۳۶۲.
- در پیرامون تاریخ بیهقی، سعید نفیسی. (۲ جلد)، تهران، فروغی، بی تاریخ.
- دره نادری، میرزا مهدی استرآبادی. به کوشش سید جعفر شهیدی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶.
- دستورالاحوان، قاضی خان بدرمحمد دهار. به کوشش سعید نجفی اسداللهی، (۲ جلد)، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- دستورالکاتب فی تعیین المراتب، محمدبن هندوشاه نخبجوانی. به کوشش علی اوغلی زاده، مسکو، ۱۹۶۴ م.
- دستورالوزراء، خواندمیر. به کوشش سعید نفیسی، تهران، اقبال، ۱۳۱۷.
- دستورالوزراء، سلطان حسین واعظ استرآبادی. به کوشش اسماعیل واعظ جوادی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۵.
- دو فرس نامه منثور و منظوم، به کوشش علی سلطانی گرد فرامرزی. تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی، ۱۳۶۶.
- دیار بکره، ابوبکر طهرانی. به کوشش نجانی لوغال و فاروق سومه‌ر، تهران، طهوری، ۱۳۵۶.
- ده هزار مثل فارسی، ابراهیم شکورزاده بلوری. مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲.
- ذخیره خوارزمشاهی، سید اسماعیل جرجانی. به کوشش سعیدی سیرجانی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹.
- راج ترنگینی (تاریخ کشمیر)، ترجمه فارسی (در قرن دهم)، از ملاشاه محمد شاه آبادی. به تصحیح جابر آفاقی، راولپندی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۵۳.

- راحة الارواح (بختیارنامه)، شمس‌الدین محمد دقایقی مروزی. به کوشش ذبیح‌الله صفا، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
- راحة الصدور و آیه‌السرور، محمدبن علی راوندی. به کوشش محمد اقبال، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۶.
- راهنمای قطغن و بدخشان، محمد نادرخان. به کوشش منوچهر ستوده، تهران، مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷.
- راهنمای نامگذاری پیوندهای شیمیایی معدنی، حسنعلی شیبانی. تهران، ۱۳۵۳.
- رساله قشیریه، ابوالقاسم عبدالکریم بن هوزان قشیری نیشابوری. ترجمه ابوعلی عثمان (در قرن پنجم یا ششم)، به کوشش بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱.
- رستم التواریخ، محمد هاشم آصف (رستم‌الحکماء). به کوشش محمد مشیری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۲.
- رمضان در فرهنگ مردم، سید احمد وکیلان. تهران، سروش، ۱۳۷۰.
- رودخانه رؤیا، احمد عزیزی. تهران، انتشارات برگ، ۱۳۷۱.
- روزمه خسروان پارسی، احمد وقار شیرازی. به کوشش محمدعلی صادقیان، شیراز، دانشگاه شیراز، ۱۳۵۷.
- روزنامه‌خاطرات اعتمادالسلطنه، محمدحسن اعتمادالسلطنه. به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۵.
- روزنامه‌خاطرات، بصیرالملک شیبانی. به کوشش ایرج افشار، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۴.
- روزنامه سفر خراسان (سفر ۱۲۸۶ قمری ناصرالدین شاه)، نوشته حکیم‌الممالک. تهران، انتشارات فرهنگ ایران زمین، ۱۳۵۶.
- روزنامه سفر خراسان (سفر ۱۳۰۰ قمری ناصرالدین شاه)، تألیف میرزا قهرمان امین لشکر. به کوشش ایرج افشار و محمد رسول دریاگشت، تهران، اساطیر، ۱۳۷۴.
- روزنامه وقایع اتفاقیه (از شماره ۱ تا ۲۶۰، مربوط به سالهای ۱۲۶۸ تا ۱۲۷۲ قمری)،

- تهران، کتابخانه ملی، ۱۳۷۳.
- روضات الجنات فی اوصاف مدینة هرات، معین الدین محمد زمچی اسفزاری. (۲ جلد)، به کوشش سید محمد کاظم امام، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۸.
- روضة الفریقین، شیخ ابورجاء مؤمل بن مسرور خمرکی مروی. به کوشش عبدالحی حبیبی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- روضة الكتاب و حدیقه الالباب، ابوبکر بن الزکی المتطبب القونیوی. به کوشش میرداود سید یونسی، تبریز، دانشگاه تبریز، ۱۳۴۹.
- ریاض الانشاء، خواجه عمادالدین محمود گاوآن [خاوان] ملقب به صدرجهان. به کوشش غلام یزدانی، حیدرآباد دکن، ۱۹۴۸ م.
- ریاض السیاحه، حاج زین العابدین شیروانی. به کوشش اصغر حامد، تهران، کتابفروشی سعدی، ۱۳۳۹.
- ری باستان، حسین کریمان. تهران، دانشگاه ملی، ۱۳۵۵.
- ریشه های تاریخی امثال و حکم، مهدی پرتوی آملی. تهران، سنائی، ۱۳۶۵.
- زبده الآثار، محمدعلی طبری. تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۲.
- زبده التواریخ، جمال الدین ابوالقاسم کاشانی مورخ حاسب. به کوشش محمدتقی دانش پژوه، مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۶.
- زبده التواریخ، حافظ ابرو. (۲ جلد)، به کوشش کمال حاج سید جوادی، تهران، وزارت ارشاد و نشری، ۱۳۷۲.
- زنبیل، فرهاد میرزا معتمدالدوله. به کوشش محمد رمضان، تهران، کلاله خاور، ۱۳۴۵.
- زنده عشق، محمود شهابی. تهران، آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۱.
- زنگی نامه، محمدبن محمود زنگی بخاری. به کوشش ایرج افشار، تهران، توس، ۱۳۷۲.
- زیر این هفت آسمان، محمدابراهیم باستانی پاریزی. تهران، جاویدان، ۱۳۵۶.
- زینت المجالس، مجدالدین محمد حسینی. تهران، سنائی، ۱۳۶۲.
- سبک شناسی، محمدتقی بهار (ملک الشعراء). (۳ جلد)، تهران، سیمرخ، ۱۳۵۶.
- سراج السائرین (منتخب)، احمد جام نامقی (ژنده پیل)، به کوشش علی فاضل، مشهد،

- مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.
- سرزمینهای خلافت شرقی، لسترنج. ترجمه محمود عرفان، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۴.
- سرزمین هند، علی اصغر حکمت. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۷.
- سرمایه حیات ← چشمه زندگی
- سفر در ایران، گاسپار دورویل. ترجمه منوچهر اعتماد مقدم، تهران، شباهنگ، ۱۳۶۹.
- سفرنامه ابن بطوطه، (رحله ابن بطوطه). ترجمه محمد علی موحد، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۵۹.
- سفرنامه ابن جبیر، محمد بن احمد بن جبیر. ترجمه پرویز اتابکی، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰.
- سفرنامه ابودلف، ابودلف (مسعرین مهلهل خزرچی). ترجمه ابوالفضل طباطبائی، تهران، زوار، ۱۳۵۴.
- سفرنامه استرآباد و مازندران و گیلان، میرزا ابراهیم. (۷-۱۲۷۶ ه.ق.). به کوشش مسعود گلزاری، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
- سفرنامه اولویه، ترجمه محمد طاهر میرزا [قاجار]. به کوشش غلامرضا ورهرام، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۱.
- سفرنامه بارون فیودور کورف، ترجمه اسکندر ذبیحیان. تهران، فکر روز، ۱۳۷۲.
- سفرنامه بخارا، (از مؤلفی ناشناخته به سال ۱۲۶۰ ق.). به کوشش حسین زمانی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۳.
- سفرنامه خراسان و سیستان، کلنل بیت. ترجمه قدرت الله روشنی زعفرانلو و مهرداد رهبری، تهران، ۱۳۶۵.
- سفرنامه خراسان و کرمان، غلامحسین خان افضل الملک. به کوشش قدرت الله روشنی زعفرانلو، تهران، توس، بی تاریخ.
- سفرنامه دورویل (ایران ۲-۱۸۱۳ م.). ترجمه جواد محیی، تهران، گوتنبرگ، ۱۳۳۷.
- سفرنامه ژان اوتر (عصر نادرشاه). ترجمه علی اقبالی، تهران، جاویدان، ۱۳۶۳.

- سفرنامه سدید السلطنه (التدقیق فی سیرالطریق)، محمد علی سدید السلطنه. به کوشش احمد اقتداری، تهران، به نشر، ۱۳۶۲.
- سفرنامه سیف الدوله، سیف الدوله سلطان محمد. به کوشش علی اکبر خداپرست، تهران، نشر نی، ۱۳۶۴.
- سفرنامه فریزر، جیمز بیلی فریزر. ترجمه منوچهر امیری، تهران، توس، ۱۳۶۴.
- سفرنامه میرزا خانلر خان اعتصام الملک. به کوشش منوچهر محمودی، تهران، ۱۳۵۱.
- سفرنامه های سهام الدوله بجنوردی، نوشته: یارمحمد خان سهام الدوله و خاور بی بی شادلو. به کوشش قدرت الله روشنی زعفرانلو، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴.
- سفره اطعمه، تألیف میرزا علی اکبر خان آشپزباشی. تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۳.
- سلجوقنامه ابن بی بی، ← اخبار سلاجقه روم.
- سلوک الملوک، تألیف فضل الله بن روزبهان اصفهانی. به کوشش محمد نظام الدین و محمد غوث، حیدرآباد، وزارت فرهنگ هند، ۱۳۸۶ قمری.
- سلوک الملوک، تألیف فضل الله بن روزبهان اصفهانی. به کوشش محمد علی موحد، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۲.
- سمریه، ابوطاهر خواجه سمرقندی. به کوشش ایرج افشار، تهران، مؤسسه فرهنگی جهانگیری، ۱۳۶۷، (این کتاب با رساله دیگری با نام قندیه با عنوان قندیه و سمریه به چاپ رسیده است).
- سمط العلّی للحضرة العلّیاء ناصرالدین منشی کرمانی. به کوشش عباس اقبال، تهران، اساطیر، ۱۳۶۲.
- سمک عیار، تألیف فرامرزبن خداداد کاتب ارجانی. به کوشش پرویز ناتل خانلری، (جلد اول)، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۶.
- سمک عیار، تألیف فرامرزبن خداداد کاتب ارجانی. به کوشش پرویز ناتل خانلری، (جلد پنجم)، تهران، آگاه، ۱۳۶۳.
- سندبادنامه، تألیف محمد بن ظهیری سمرقندی. به کوشش احمد آتش، تهران، کتاب فرزانه، ۱۳۶۲.

- سوانح الافکار رشیدی، رشیدالدین فضل‌الله همدانی. به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۸.
- سه سال در ایران، کنت دوگوبینو، ترجمه ذبیح‌الله منصوری، تهران، روزنامه‌کوشش، بی تاریخ.
- سیدالانشاء نوظهور، میرزا مهدی خان نادری استرآبادی (منشی نادرشاه). به کوشش علی محمد شیرازی، تهران، علمی، ۱۳۴۲.
- شاه طهماسب صفوی <مجموعه اسناد و مکاتبات>، به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۰.
- شجره طیبه (در انساب سلسله سادات علویه رضویه). ← کتاب شجره... شرح حال رجال ایران، مهدی بامداد. (۶ جلد)، تهران، زوار، ۱۳۶۳.
- شرح مینابازار، مولوی امام بخش صهبائی دهلوی. کانپور، ۱۹۰۳ میلادی.
- شرفنامه، امیر شرف خان بدلیسی. به کوشش محمد عباسی، تهران، علمی، بدون تاریخ.
- شعر العجم، علامه شبلی نعمانی هندی. ترجمه سید محمدتقی فخر داغی گیلانی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
- شعر و شاعری در آثار خواجه نصیرالدین طوسی، معظمه اقبالی (اعظم). تهران، سازمان چاپ و انتشار وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۷۰.
- شناخت امام عصر (عج)، احمد سیاح. تهران، انتشارات اسلام، ۱۳۷۰.
- شناخت زعفران ایران، محمدحسن ابریشمی. تهران، توس، ۱۳۶۶.
- شیرویه ابن ملک‌شاه رومی (شیرویه نامدار)، تهران، علمی، بی تا.
- صحاح الفرس، محمد هندوشاه نخجوان. به کوشش عبدالعلی طاعتی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر، ۱۳۴۱.
- صفوة الصفا، ابن بزاز اردبیلی. به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تبریز، ۱۳۷۳.
- صلاح الصحاح، افضل‌الدین ابوحامد کرمانی (منضم به عقدالعلی للموقف الاعلی). به کوشش ابراهیم باستانی، تهران، روزبهان، ۱۳۵۶.
- صنایع دستی کهن ایران، هانس ای. وولف. ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، تهران،

- انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲.
- صور اسرافیل (دوره کامل هفته نامه) میرزا علی اکبرخان دهخدا و میرزا جهانگیر صوراسرافیل. (افست شده)، تهران، نشر تاریخ ۱۳۶۱.
- صور درج ← تنگ لوشا.
- صورة الارض، ابن حوقل. ترجمه جعفرشعار، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۵.
- سیدنه، ابوریحان بیرونی. ترجمه ابوبکرین علی کاشانی (در قرن هفتم)، به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۸.
- طب اکبر، حکیم محمد ارزانی ابن حاجی محمد مقیم. (تألیف به سال ۱۱۱۲)، لکهنو (هند)، ۱۲۸۵ قمری.
- طب در دوره صفویه، سیریل الگود. ترجمه محسن جاویدان، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۷.
- طبقات سلاطین اسلام، استانلی لین پول. ترجمه عباس اقبال، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
- طبقات ناصری، منهاج سراج. به کوشش عبدالحی حبیبی، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
- طرائق الحقائق، محمد معصوم شیرازی (معصومعلیشاه). به کوشش محمدجعفر محبوب، ج ۲، تهران، سنائی، بی تا.
- ظفرنامه، شرف الدین علی یزدی. به کوشش محمد عباسی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۳۶، (ج ۱).
- ظفرنامه، نظام الدین شامی. به کوشش فلیکس تاور، مقدمه پناهی سمنانی، تهران، بامداد، ۱۳۶۳.
- عالم آرای شاه طهماسب، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش ایرج افشار، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۷۰.
- عالم آرای نادری، محمد کاظم مروی. به کوشش محمدامین ریاحی، تهران، زوار، ۱۳۶۴.
- عجایب المخلوقات، محمدبن محمود طوسی. به کوشش منوچهر ستوده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۵.
- عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات، زکریابن محمد قزوینی. به کوشش نصرالله

- سبوحی، تهران، کتابخانه مرکزی، ۱۳۶۱.
- عرایس الجواهر و نفایس الاطایب، ابوالقاسم عبدالله کاشانی. به کوشش ایرج افشار، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۴۵.
- عقاید النساء (مشهور به کلثوم ننه)، منسوب به آقا جمال خوانساری. به کوشش محمود کتیرائی، تهران، طهوری، بی تاریخ.
- عقاید و رسوم عامه مردم خراسان، ابراهیم شکورزاده، تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶.
- عقدالعلی للموقف الاعلی، افضل الدین ابوحامد احمد کرمانی. چاپ خاور، تهران، ۱۳۳۹.
- عقدالعلی للموقف الاعلی، افضل الدین ابوحامد احمد کرمانی. به کوشش علیمحمد عامری نائینی، با مقدمه باستانی پاریزی، و ضمیمه رساله صلاح الصحاح، تهران، روزبهان، ۱۳۵۶.
- عمادالسعادت، غلامعلی خان نقوی دهلوی. نولکشور، کانپور، ۱۸۹۷ م.
- عمل صالح، محمد صالح لاهوری. به کوشش غلام یزدانی، کلکته، ۱۹۳۹ م. (ج ۳).
- عهد عتیق و عهد جدید (کتاب مقدس)، انتشارات بخش کتب مقدسه، چاپ پاریس، ۱۹۷۷ میلادی.
- عین الوقایع، محمد یوسف ریاضی هروی. به کوشش محمدآصف فکرت، تهران، انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲.
- عین الوقایع (تاریخ افغانستان)، محمد یوسف ریاضی هروی. به کوشش محمدآصف فکرت، تهران، بنیاد موقوفات افشار یزدی، ۱۳۶۹.
- عیون الانباء فی طبقات الاطباء، ابن ابی اصیبعه. ترجمه سید جعفر غضبان، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- غرر اخبار ملوک الفرس و سیرهم (تاریخ ثعالی)، عبدالملک بن محمد ثعالی نیشابوری. ترجمه محمد فضائلی، تهران، نشر نقره، ۱۳۶۸.
- غیاث اللغات، غیاث الدین محمد رامپوری (به سال ۱۲۴۲ قمری). به کوشش منصور ثروت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳.

- فارس نامه، ابن بلخی. به کوشش گای لسترنج و رینولد آکن نیکلسون، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۳.
- فارس نامه، حاج میرزا حسن حسینی فسایی. به کوشش منصور رستگار فسایی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۷.
- فارسی اصفهانی، ایران کلباسی. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰.
- فتوح البلدان، احمدبن یحیی بلاذری. ترجمه محمد توکل، تهران، نشر نقره، ۱۳۶۷.
- فرائد غیائی، جلال الدین یوسف اهل. به کوشش حشمت مؤید، (۲ جلد)، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۶.
- فرخنامه، ابوبکر مطهرین جمالی یزدی. به کوشش ایرج افشار، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۶.
- فرخنده پیام، مجموعه مقالات (یادنامه استاد غلامحسین یوسفی). مشهد، دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۹.
- فردوس (در تاریخ شوشتر و برخی از مشاهیر آن)، علاءالملک حسینی شوشتری مرعشی. به کوشش میرجلال الدین حسینی ارموی (محدث) تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳.
- فردوس | تون (تاریخ و جغرافیا)، محمد جعفر یاحقی و خدیجه بوذرجمهری. مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴.
- فرهنگ آبادیها و مکانهای مذهبی کشور، گروه جغرافیای بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس. زیر نظر محمد حسین پاپلی یزدی، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۷.
- فرهنگ آندراج (فرهنگ جامع فارسی)، محمد پادشاه، متخلص به شاد. به کوشش محمد دبیرسیاقی، (۷ جلد)، تهران، خیام، ۱۳۶۴.
- فرهنگ اساطیر یونان و روم، پیر گریمال. ترجمه احمد بهمنش، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۶، (۲ جلد).
- فرهنگ اصطلاحات و تعریفات نفایس الفنون، بهروز ثروتیان. تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، ۱۳۶۲.
- فرهنگ البسه مسلمانان، ا. پ. آ. دزی. ترجمه حسینعلی هروی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۹.

- فرهنگ اورنگ، سرگرد اورنگ. تهران، به هزینه افلاتون شاهرخ، ۱۳۳۷.
- فرهنگ جعفری، محمد مقیم تویسرکانی. به کوشش سعید حمیدیان، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲.
- فرهنگ جغرافیایی ایران (۱۰ جلد)، دایره جغرافیایی ستاد ارتش. در فاصله سالهای ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۲.
- فرهنگ جهانگیری، میرجمال الدین حسین انجوی شیرازی. به کوشش رحیم عفیفی، مشهد، دانشگاه مشهد، ۱۳۵۱.
- فرهنگ رشیدی، عبدالرشید حسینی تتوی. به کوشش محمد عباسی، تهران، کتابفروشی بارانی، بی تاریخ.
- فرهنگ سخنوران، ع. خیامپور. تبریز، ۱۳۴۰.
- فرهنگ عمید، دایره المعارف عمید، حسن عمید. تهران، جاویدان، ۱۳۴۶.
- فرهنگ فارسی عمید، حسن عمید. (۲ جلد)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- فرهنگ فارسی، محمد معین. (۶ جلد)، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۷.
- فرهنگ کتابهای فارسی، محمود مدبر. (۲ جلد)، تهران، نشر ویس، ۱۳۶۴.
- فرهنگ کنایات، به کوشش منصور ثروت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- فرهنگ مترادفات و اصطلاحات، محمد پادشاه، متخلص به شاد. تهران، خیام، ۱۳۴۶.
- فرهنگ نظام، سیدمحمدحسینی (داعی الاسلام). (۵ ج)، حیدرآباد دکن، ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۸ ش.
- فرهنگ نفیسی، ناظم الاطباء (علی اکبر نفیسی). به کوشش سعید نفیسی، تهران، خیام، ۱۳۵۵.
- فرهنگ وفایی، تألیف حسین وفایی (به سال ۹۳۳ هـ.). نسخه خطی به شماره ۴۱۹۰/۱، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- فضائل بلخ، صفی الدین ابوبکر بلخی. ترجمه به فارسی از عبدالله بن محمد حسینی بلخی، به کوشش عبدالحی حبیبی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۰.
- فهرستگان کشاورزی ایران، (۶ ج)، نسرین دخت عماد خراسانی. تهران، مرکز مطالعات برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۲.

- قابوس نامه، عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر بن زیاری. به کوشش غلامحسین یوسفی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۴.
- قاموس الاعلام (ترکی)، شمس‌الدین سامی بیگ. استانبول، ۱۳۰۶ ق.
- قاموس کتاب مقدس، جیمز هاکس، تهران، طهوری، ۱۳۴۹.
- قانون ادب، ابوالفضل جبیش تفلیمی. به کوشش غلامرضا طاهر، (۳ جلد)، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۰.
- قربادین قادری، حکیم محمد اکبر بن حاجی محمد مقیم به حکیم ارزانی. نول کشور، لکهنو، بی تاریخ.
- قربادین کبیر، سید محمد حسین عقلی خراسانی شیرازی. چاپ عکسی از نسخه خطی، تهران، کتابفروشی محمودی، ۱۳۴۴.
- قصص الخاقانی، ولی قلی بن داود قلی شاملو. به کوشش سید حسن سادات ناصری، تهران، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۱.
- قصص و حکایات المرضی. محمد زکریا رازی. به کوشش محمود نجم‌آبادی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.
- قصه‌های مشهدی گلین خانم. به کوشش ل. پ. الول ساتن، ویرایش اولریش مارتسوف و دیگران، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۴.
- قندیه، محمد بن عبدالجلیل سمرقندی. به کوشش ایرج افشار، تهران، جهانگیری، ۱۳۶۷.
- کارنامه (در طب‌اخ‌ی و صنعت آن)، حاجی محمد علی باورچی. (به انضمام رساله ماده‌الحیوة تحت عنوان: آشزی در دوره صفویه، منتشر شده)، به کوشش ایرج افشار، تهران، سروش، ۱۳۶۰.
- کامل‌التعبیر، ابوالفضل جبیش تفلیمی. تهران، گنجینه، ۱۳۶۸.
- کتاب الاسرار (رازهای صنعت کیمیا)، محمد زکریا رازی. ترجمه حسینعلی شیبانی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- کتاب الاسرار و سرالاسرار، محمد بن زکریا رازی. به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، کمسیون ملی یونسکو، ۱۳۴۳.

- کتاب البلغه، ابوبکر ادیب یعقوب کردی نیشابوری. به کوشش مجتبی مینوی و فیروز حریرچی، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۵.
- کتاب التئویر، ابومنصور حسن بن نوح القمصری البخاری. به کوشش سید محمد کاظم امام، تهران، بنیاد نوریانی، ۱۳۵۲.
- کتاب الخراج، قدامة بن جعفر. ترجمه حسین قره چانلو، تهران، نشر البرز، ۱۳۷۰.
- کتاب الصیدنه فی الطب، ابوریحان بیرونی. به کوشش عباس زریاب، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۰.
- کتاب شجره طیبه (در انساب سلسله سادات علویه رضویه)، میرزا محمد باقر رضوی. به کوشش سید محمد تقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۵۲.
- کتاب فلاحت، تقی بهرامی. تبریز، مطبعه حسینی، ۱۳۱۳ شمسی.
- کتاب فیه مافیه، از گفتار مولانا جلال الدین محمد مشهور به مولوی. به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، إتان گلبرک. ترجمه سید علی قرائی و رسول جعفریان، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی، ۱۳۷۱.
- کتابشناسی کتابهای خطی، مهدی بیانی. به کوشش حسین محبوبی اردکانی، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۲.
- کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عصر مغول، ایلیا پاولیچ پتروشفسکی. (۲ جلد)، ترجمه کریم کشاورز، تهران، نیل، ۱۳۵۵.
- کلیله و دمنه، انشای ابوالمعالی نصرالله منشی. به کوشش مجتبی مینوی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۳.
- کیمیای سعادت، ابوحامد امام محمد غزالی. به کوشش حسین خدیوچم، (۲ جلد)، تهران، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱.
- گزارش ایران، مخبرالسلطنه هدایت. به کوشش محمد علی صوتی، تهران، نشر نقره، ۱۳۶۳.
- گذر سرزمین ایزد (بجستان)، علی برزگر. تهران، ۱۳۷۰.

- گلریز (داستان معصوم شاه)، ضیاء الدین بدوانی (نخشبی). چاپ کلکته، ۱۹۲۱ میلادی.
- گلزار کشمیر، تألیف کرپارام (به فارسی). چاپ سنگی، لاهور، ۱۸۷۱ میلادی.
- گلشن مراد، ابوالحسن غفاری کاشانی. به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، تهران، زرین، ۱۳۶۹.
- گل و گیاه در ابیات منظوم فارسی، غلامحسین رنگچی. تهران، پژوهشگاه، ۱۳۷۲.
- گنج دانش، محمدتقی خان حکیم. به کوشش محمد علی صوتی و جمشید کیانفر، تهران، زرین، ۱۳۶۹.
- گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران، سید محمد علی جمال زاده. برلین، ۱۳۳۵ ق.
- گنجینه دارو و درمان و تاریخچه پزشکی و پیدایش داروها و درمانها، علی پرتو (حکیم اعظم). تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۱۷.
- گوهر شبچراغ، ملامحمد حسین نائینی. چاپ کتابفروشی کمالی، افست شده توسط کتابفروشی مروی، تهران، ۱۳۸۰ قمری.
- گویش کردی مهابادی، ایران کلباسی. تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات، ۱۳۶۲.
- لاکی الادب، احمد سعادت. تهران، ۱۳۰۸ ش.
- لاله ها و زنبقهای ایران و گونه های مجاور، تألیف پروند لبو. ترجمه از انگلیسی به فارسی ظاهراً توسط مؤلف، تهران، مؤسسه گیاه شناسی ایران، بدون تاریخ.
- لطائف الحقایق، رشیدالدین فضل الله همدانی. (۲ جلد)، به کوشش غلامرضا طاهر، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۵.
- لطایف الطوائف، مولانا فخرالدین علی صفی. به کوشش احمد گلچین معانی، تهران، اقبال، ۱۳۶۲.
- لطایف المعارف، ابومنصور عبدالملک ثعالبی نیشابوری. ترجمه علی اکبر شهابی، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸.
- لغات و اصطلاحات فن کتابسازی، به کوشش مایل هروی. تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۳.
- لغت فرس، ابومنصور احمد بن علی اسدی طوسی. به کوشش فتح الله مجتبایی و علی اشرف

- صادقی، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۵.
- لغت فرس، ابومنصور احمد بن علی اسدی طوسی. به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، طهوری، ۱۳۵۶.
- لغت فرس، ابومنصور احمد بن علی اسدی طوسی. به کوشش عباس اقبال اشتیانی، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۱۹.
- لغت نامه، علی اکبر دهخدا. تهران، سازمان لغت نامه، سالهای مختلف.
- لمعة السراج لحضرة التاج (بختیارنامه)، از نویسنده ای ناشناخته در قرن ششم. به کوشش محمد روشن، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۴۸.
- مآثر الملوك، خواندمیر. به کوشش میرهاشم محدث، تهران، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۲.
- مادة الحيوة (رساله)، اثر نورالله (آشپز شاه عباس). به کوشش ایرج افشار، تهران، فرهنگ ایران زمین، (دفتر ۳، پاییز ۱۳۳۲).
- مثلها و حکمتها، رحیم عقیقی. تهران، سروش، ۱۳۷۱.
- مجله ابتکار (کشاورزی و اقتصادی)، شماره ۲۳۶ مخصوص نوروز، اسفند ۱۳۴۹ «زعفران گیاه مقدس» و «زردچوبه و تاریخچه کاشت آن در ایران» از سیدمصطفی شاه علائی.
- مجله باستان شناسی و تاریخ (فصلنامه)، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۶۸ «خاستگاه نام سقر و نقشهای سینی زیویه، نقدی بر نظریات گیرشمن»، تحقیق از محمدحسن ابریشمی، (چاپ تهران، مرکز نشر دانشگاهی).
- مجله بانک و کشاورزی (ماهنامه)، شماره های ۳۶ تا ۴۲، بهمن ۱۳۷۱ تا مهرماه ۱۳۷۲، «مروری بر تاریخ کشاورزی ایران» و «نگاهی به اسطوره های کشاورزی ایران»، تحقیق از محمدحسن ابریشمی. (چاپ تهران، بانک کشاورزی).
- مجله پیک تربت (سال چهارم، شماره ۵ و ۶، تیر و مرداد ۱۳۷۰)، «زعفرو»، از مهدی تهرانچی.
- مجله تحقیقات تاریخی (فصلنامه)، شماره ۴ و ۵ (بهار و تابستان ۱۳۶۹)، «شناخت تاریخی ابریشم ایران»، تحقیق از محمدحسن ابریشمی. (چاپ تهران، مؤسسه مطالعات و

تحقیقات فرهنگی).

مجله جوانان، شماره ۱۴۶۰، اردیبهشت ۱۳۷۵ «بوی و نان و زعفران» از بابک عارفی. (ص ۳۲).

مجله رشد، آموزش زیست شناسی، شماره ۲۵، پاییز ۱۳۷۰ «مروری بر تحقیقات انجام شده در مورد زعفران».

مجله فلاح (ماهنامه)، از شماره ۱ به تاریخ اسفند ۱۳۰۹ تا شماره ۶ به تاریخ اسفند ۱۳۲۰ (دوره ۱۲ ساله).

مجله گلچرخ، (شماره ۲ و ۳ اردیبهشت و تیر ۱۳۷۱)، مقاله محمد حسن ابریشمی. «مشترکاتی از دیوان مازندران و پیشدادیان با سومریان».

مجله یادگار، (شماره ۲، مهرماه ۱۳۲۳) مقاله علامه محمد قزوینی، «احمد بن منوچهر شصت کله».

مجله یادگار، (شماره ۱، شهریور ۱۳۲۴) استنساخ از روی یک مجموعه خطی توسط اسماعیل امیر خیزی «یک قصیده از عسجدی».

مجله یغما، (شماره ۵، سال بیستم، مرداد ۱۳۴۶)، مقاله محمد دبیر سیاقی تحت عنوان: «احمد اطعمه».

مجمع الفرس، محمد قاسم کاشانی (سروری). به کوشش محمد دبیر سیاقی، (۳ جلد)، تهران، علمی، ۱۳۴۱.

مجمع الادویه ناصری، میرزا علیرضا خان طبیب تفرشی (مهذب السلطنه). تهران، ۱۳۰۹ قمری.

مجمع الادویه ناصری، میرزا علیرضا خان طبیب تفرشی (مهذب السلطنه). به کوشش منصور پزشک، بی تاریخ.

مجمع الانساب، محمد بن علی بن محمد شبانکاره. به کوشش میرهاشم محدث، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۳.

مجمع التواریخ السلطانیه، حافظ ابرو. به کوشش محمد مدرسی زنجانی، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴.

- مجم‌التواریخ و القصص، تألیف به سال ۵۲۰ هجری، از مؤلفی ناشناخته. به کوشش ملک الشعراء بهار، تهران، کلاله خاور، ۱۳۱۸.
- مجم‌فصیحی، فصیح احمد بن جلال‌الدین محمد خوافی. به کوشش محمود فرخ، (۳ جلد)، مشهد، کتابفروشی باستان، ۱۳۳۹.
- مجموعه رسائل خطی فارسی، دفتر اول، چاپ مشهد، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۶۸، «مخمس طغرا در مدح امام علی (ع)»، محمدرضا اظه‌ری.
- مجموعه سخنرانیها و آهنگهای موسیقی و نمایشنامه‌ها و سروده‌های مخصوص پرورش افکار. سازمان پرورش افکار، طهران، ۱۳۱۸.
- مجموعه مقالات انجمن واره ایرانشناسی، به کوشش علی موسوی گرمارودی. طهران، دفتر مطالعات سیاسی، ۱۳۶۹، مقاله: ایرانشناسان خارجی و نخستین گامها در باب تاریخ کشاورزی ایران، محمد حسن ابریشمی.
- مجموعه مقالات محمد معین، به کوشش مهدخت معین. (جلد اول)، طهران، انتشارات معین، ۱۳۶۴.
- مجموعه نوشته‌های پراکنده صادق هدایت، به کوشش حسن قائمیان. طهران، امیرکبیر، ۱۳۴۴.
- محبوب القلوب، برخوردار بن محمود ترکمان فراهی. طهران، کتابخانه بازانی، بدون تاریخ.
- محیط ادب (مجموعه گفتار به پاس خدمات محمد طباطبائی). به کوشش حبیب یغمائی، سید جعفر شهیدی، طهران، یغما، ۱۳۵۹.
- مختصر سلجوقنامه، یحیی بن محمد الرغدی (ابن بی بی). به کوشش م. ه. هوتسمان، لیدن ۱۹۰۲ م.
- مختصر نافع، محقق حلی. ترجمه فارسی از مترجمی ناشناخته در قرن هفتم هجری، به کوشش محمد تقی دانش پژوه، طهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۳.
- مخزن الادویه، سید محمد حسین عقیلی خراسانی. طهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۵۵.
- مداد الخطوط، میرعلی هروی. طهران، انتشارات یساولی، ۱۳۵۵.

- مرآة الافراد، پیرجمال الدین اردستانی. به کوشش حسین انیسی پور، تهران، زوار، ۱۳۷۱.
- مرآة البلدان، محمد حسنخان اعتماد السلطنه. (۳ جلد)، به کوشش عبدالحسین نوائی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.
- مرآة الزمان، محمدسعید قاضی قمی. به کوشش ایرج افشار، تهران، فرهنگ ایران زمین، شماره ۲۷، ۱۳۶۶.
- مرآة العالم: تاریخ اورنگ زیب، محمد بختاورخان. به کوشش ساجده علوی، لاهور، اداره تحقیقات پاکستان، ۱۹۷۹ م.
- مرآت الوقایع مظفری و یادداشت‌های ملک المورخین، عبدالحسین خان سپهر. به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، زرین، ۱۳۶۸.
- مرصد الاطلاع، لصفی الدین عبدالمؤمن بغدادی. بیروت، ۱۹۸۲.
- مرصاد العباد، نجم الدین رازی (معروف به نجم دایه). به کوشش محمد امین ریاحی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۶.
- مروج الذهب و معادن الجوهر، ابوالحسن علی بن حسین مسعودی. (۲ جلد)، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷.
- مسافرت به ایران، الکسیس سولتیکف. ترجمه محسن صبا، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۶.
- مسالك الممالک، ابی اسحاق ابراهیم بن محمد الفارسی الاصلطخری، المعروف به الکرخی. چاپ دخویه، بیروت، ۱۹۲۷، افست شده در تهران، بی تاریخ.
- مسالك و ممالک، ابواسحق ابراهیم استخری. به کوشش ایرج افشار، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷.
- المسالك و الممالک، ابن خردادبه. ترجمه حسین قره چانلو، تهران، نشر نو، ۱۳۷۰.
- مسامرة الاخبار و مسایرة الاخبار، محمود بن محمد (مشهور به کریم آقسرائی)، به کوشش عثمان توران، آنقره (آنکارا)، ۱۹۴۳.
- مشرتک یاقوت حموی (برگزیده)، ترجمه محمد پروین گنابادی. تهران، ابن سینا، ۱۳۴۷.
- مطلع الشمس (تاریخ ارض اقدس و مشهد مقدس)، محمد حسنخان اعتماد السلطنه. تهران،

- فرهنگسرا، ۱۳۶۲.
- معارف (مجموعه مواظ و سخنان)، محمد بن حسین خطیبی بلخی (بهاء ولد). به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، (۲ جلد)، تهران، طهوری، ۱۳۵۲.
- معالم القرية في احكام الحسبة. ← آئین شهرداری.
- المعجم في معايير اشعار العجم، شمس الدین محمد بن قیس رازی. به تصحیح محمد قزوینی با مقابله و کوشش مدرس رضوی، تهران، زوار، ۱۳۶۰.
- معجم البلدان، شهاب الدین ابی عبدالله یاقوت حموی. (۵ ج)، بیروت، ۱۳۹۹ ق.
- معجم شاهنامه، محمد بن رضا علوی طوسی. به کوشش حسین خدیو جم، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۳.
- معیار الاشعار، خواجه نصیر الدین طوسی. (از روی نسخه میرزا علی محمد اصفهانی)، به کوشش عبدالغفار نجم الدوله، تهران، ۱۳۲۰ هـ. ق.
- معصوم شاه (داستان)، خواجه ضیاء الدین بدوانی (ضیاء نسفی). ← گلریز.
- مفاتیح الارزاق، تألیف حاجی محمد یوسف نوری شیرازی. نسخه خطی منحصر به فرد (در سه جلد)، مضبوط در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، تحت شماره ۹۹۱۴ تا ۹۹۱۶.
- مفاتیح العلوم، ابو عبدالله محمد بن یوسف کاتب خوارزمی. ترجمه حسین خدیو جم، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.
- مقالات شمس تبریزی، شمس الدین محمد تبریزی. به کوشش محمد علی موحد، تهران، خوارزمی، ۱۳۶۹.
- مقالات علامه قزوینی، (ج ۲)، به کوشش عبدالکریم جریزه دار. تهران، اساطیر، ۱۳۶۳.
- مقالات میرزا فتحعلی آخوندزاده، گردآورده باقر مؤمنی. تهران، انتشارات آوا، ۱۳۵۱.
- مقامات حمیدی، حمید الدین ابوبکر بلخی. به کوشش رضا انزابی نژاد، تهران، نشر دانشگاهی، ۱۳۶۵.
- مقامات حمیدی، حمید الدین ابوبکر بلخی. تهران، شرکت تعاونی ترجمه و نشر بین الملل، تیرماه ۱۳۶۲.
- مقامات زنده پیل، سدید الدین محمد غزنوی. به کوشش حشمت مؤید، تهران، بنگاه ترجمه

- و نشر کتاب، ۱۳۴۰.
- مقدمه الادب (پیشبرد ادب)، امام ابوالقاسم محمود زمخشری. (ج ۳)، به کوشش سید محمد کاظم امام، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲.
- مکتوبات مولانا جلال الدین رومی، به کوشش توفیق سبحانی. تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱.
- مناقب العارفين، شمس الدین احمد افلاکی. به کوشش تحسین یازجی، (۲ جلد)، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- منتخب اللغات شاهجهانی، عبدالرشید بن عبدالغفور تتوی. به کوشش الله داد، کلکته، ۱۸۰۸ م.
- منتخب رونق المجالس و بستان العارفين و تحفة المریدین، (براساس نسخه مورخ ۵۴۳ هجری)، به کوشش احمد علی رجائی. تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- منتخب النفیس، ابوالحسن میرزا قاجار. تهران، کتابفروشی محمودی، بدون تاریخ.
- منتخب لطائف، عبید زاکانی. استانبول، ۱۳۰۳ قمری.
- منتهی الارب فی لغت العرب، عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پور. ۴ جلد، تهران، سنائی، بدون تاریخ.
- منشآت خاقانی، افضل الدین بدیل بن علی خاقانی. به کوشش محمد روشن، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹.
- منشآت فرهاد میرزا معتمدالدوله، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. تهران، علمی، ۱۳۶۹.
- مواهب الهی، معین الدین علی یزدی. به کوشش سعید نفیسی، تهران، ۱۳۲۶.
- مهدب الاسماء فی مرتب الحروف والاشیاء، محمود بن عمر سجزی. به کوشش محمد حسین مصطفوی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۴.
- میراث اسلامی، رسول جعفریان. (ج ۳)، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی، ۱۳۷۵.
- نامواره دکتر محمود افشار، به کوشش ایرج افشار. (ج ۱)، تهران، موقوفات افشار، ۱۳۶۴.
- نامه کشاورز (ماهنامه)، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۲۰.

- نان جو و دوغ گو، محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- نخبة الدهر فی عجایب البرّ و البحر، شمس الدین محمد بن ابی طالب انصاری دمشقی. ترجمه سید حمید طیبیان، تهران، فرهنگستان ادب، ۱۳۵۷.
- نزهة القلوب، حمد الله مستوفی. به کوشش گای لسترنج، تهران، دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- نزهت نامه علائی، شهردان بن ابی الخیر. به کوشش فرهنگ جهانپور، تهران، مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۲.
- نسب نامه خلفا و شهریاران، زامباور. ترجمه محمد جواد مشکور، تهران، خیام، ۱۳۵۶.
- نصف جهان فی تعریف اصفهان، محمد مهدی اصفهانی. به کوشش منوچهر ستوده، اصفهان، تأیید، ۱۳۴۰.
- نقایس الفنون فی عرایس العیون، شمس الدین محمد آملی. تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۷۹ قمری.
- نقشه ترکیه. شماره ۱۶۲، انتشارات گیتاشناسی، تهران، بدون تاریخ.
- نقشه خاور میانه. چاپ تهران، کارتوگرافی ایران، بدون تاریخ.
- نقض، معروف به: بعض مطالب النواصب فی نقض «بعض فضائح الروافض»، نصیرالدین عبدالجلیل قزوینی رازی. به کوشش میرجلال الدین محدث، تهران، انجمن آثار ملی، ۱۳۵۸.
- نوروزنامه، منسوب به حکیم عمر خیام نیشابوری. به کوشش علی حصوری، تهران، طهوری، ۱۳۵۷.
- نیشابور، شهر فیروزه، فریدون گرایلی. مشهد، مؤلف، ۱۳۵۷.
- ویژه نامه هفتمه بزرگداشت مقام معلم، به کوشش رستم اسدی و دیگران. فیض آباد (محولات)، ۱۳۷۳.
- هدایة المتعلمین فی الطب، ابوبکر ربیع بن احمد اخوینی بخاری. به کوشش جلال متینی، مشهد، دانشگاه مشهد، ۱۳۴۴.
- هدیه الاحباب، حاج شیخ عباس قمی. تهران، کتابخانه صدوق، ۱۳۶۲.
- هرمزنامه، ابراهیم پورداود. تهران، انجمن ایرانشناسی، ۱۳۳۱.

- هزار و یکشب، به کوشش محمد رضائی. با مقدمه علی اصغر حکمت، تهران، کلاله خاور، ۱۳۱۵.
- هشت الهفت، محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران، انتشارات نوین، ۱۳۶۳.
- هشت مقاله در زمینه تاریخ، شیرین بیانی. تهران، توس، ۱۳۵۲.
- هفتاد سالگی فرخ، زیر نظر مجتبی مینوی. تهران، ۱۳۴۴.
- همایون نامه، محمد علی بن جمال الاسلام یزدی (منشی). به کوشش همایون فرخ، تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۶.
- هنر عهد تیموریان، عبدالحی حبیبی. تهران، بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۵.
- هنر و مردم مجله (ماهنامه) شماره ۱۵۱، اردیبهشت ۱۳۵۴، «ملا طغرا مشهدی و رساله تجلیات وی در انشا»، محمد ریاض.
- یادداشتها و خاطرات سردار ظفر بختیاری، تهران، فرهنگسرا (یساولی)، ۱۳۶۲.
- یادداشتهای قزوینی، علامه مرحوم محمد قزوینی. به کوشش ایرج افشار، تهران، علمی، ۱۳۵۸، ج ۱.
- یادداشتهایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه، دوستعلی معیرالملک. تهران، علی اکبر علمی، ۱۳۵۱.
- یادگار رضائی ← تذکره الهند.
- یادگارنامه حبیب یغمائی، به کوشش غلامحسین یوسفی، محمد ابراهیم باستانی، ایرج افشار. تهران، توس، ۱۳۵۶.
- یادی از استاد فرزانه شادروان سید محمد فرزانه، ابراهیم صهبا. تهران، ۱۳۵۸.
- یک روز از زندگانی داریوش، فردیناند یوستی. ترجمه رضازاده شفق، تهران، کمیسیون معارف، ۱۳۱۴.
- یواقیت العلوم و دراری النجوم، تألیف در قرن ششم از مؤلفی ناشناخته. به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران، بنیاد فرهنگ، ۱۳۵۴.

Laufer Berthold, *Sino-Iranica* Chicago 1919.

Piats T.J.A. *Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Oxford, 1960.

زعفران

از دیرباز تا امروز

دائرة المعارف تولید، تجارت و مصرف

محمد حسن ابریشمی

شهرک فناوری صنایع غذایی و بیوتکنولوژی شمال شرق ایران
مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۸۳

ابريشمی، محمد حسن
زعفران از دیرباز تا امروز، دایرةالمعارف تولید، تجارت و مصرف / محمدحسن ابریشمی. - تهران:
امیرکبیر، ۱۳۸۳.
بیست و پنج، ۸۳۲ ص، [۲۴] ص. (تصویر).
ISBN 964-00-0927-X
فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
چاپ اول: ۱۳۸۳.
۱. زعفران - ایران - صنعت و تجارت. ۲. زعفران - ایران - کشت و اصلاح. ۳. زعفران - مصارف
درمانی. ۴. زعفران. الف. عنوان.
۱۲ الف ۷ ز / HD ۹۱۶۶
کتابخانه ملی ایران
۳۳۸/۷۶۱۵۸۴۳۸
۵۸۲-۳۷۰۴۱

زعفران از دیرباز تا امروز
دایرةالمعارف تولید، تجارت و مصرف
تألیف : محمدحسن ابریشمی
چاپ اول : ۱۳۸۳
چاپ و صحافی : چاپخانه سپهر، تهران
تیراژ : ۲۰۰۰ نسخه
حق چاپ محفوظ است.

شابک X-۹۶۴-۰۰-۰۹۲۷ 964-00-0927-X ISBN

مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، میدان استقلال .

WWW.AMIR-KABIR.COM

تقدیم کتاب

با یادی از استاد گرانقدر شادروان دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، و ارج نهادن به خدمات ارزنده همسر فرهیخته ایشان، سرکار علییه خانم دکتر قمر آریان؛ این کتاب را به همه فرهیختگان و دست‌اندرکاران درست‌کردار تولید و تجارت محصولات و فرآورده‌های ایرانی تقدیم می‌دارم.

خدای جهان را فراوان سپاس   که گوهر سپردم به گوهرشناس
بداند، چو از جان در او بنگرد   که جان کنده‌ام، تا که جان پرورد

محمدحسن ابریشمی، نوروز ۱۳۸۳

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
بیست و سه	یادداشت (ایرج افشار)
بیست و شش	زعفران (مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران)
بیست و هفت	پیشگفتار (مؤلف)

گفتار اول. شناخت زعفران، نام و نشان‌ها

نام‌ها	صفحه
منشأ زعفران	۱
گیاه‌شناسی زعفران	۱
گونه‌های زعفران (Crocus L.)	۳
گونه‌های دیگر زعفران	۵
معرفی زعفران در منابع ایرانی	۶
واژگان	۶
منشاء واژه کَرکَم، کُرکَم، کُرکَم	۷
واژه کُرکَم در شعر فارسی	۱۴
روستای کَرکَم	۱۶
ریشه واژه زعفران	۱۶
دیگر نامهای زعفران در منابع عربی و فارسی	۱۸
نام زعفران در زبانها و گویش‌های اقوام و ملل	۳۵
دیگر واژگان و اصطلاحات	۳۶
نشان‌ها و نام‌ها	۵۷
الف: جایها	۵۷
۱. دیر زعفران	۵۸
۲. رباط زعفرانی	۵۸
۳. زعفران	۵۸
۴. زعفرانبولی	۵۹
۵. زعفران‌جای	۵۹
۶. زعفران کلا	۵۹

هفت

صفحه	عنوان
۵۹	۷. زعفرانی
۶۱	۸. زعفرانیه
۶۶	۹- کاریز زعفرانی یا زعفرانلو در تبریز
۶۷	۱۰- زفرون، زعفرانه
۶۸	۱۱- شهر سافرون / سفرون والدن (Saffron Walden)
۶۹	ب. کسان
۶۹	۱- زعفران، به عنوان نام مرد
۷۰	زعفران یا کرکوس
۷۰	ابوزعفران / زعفران
۷۱	میرک زعفران
۷۱	آخوند ملازعفران
۷۲	ملازعفران ترکی
۷۲	زعفران خان
۷۲	۲- زعفران، به عنوان نام زن
۷۴	زعفران با ضعف ران
۷۴	زعفران جادو
۷۴	زعفران باجی
۷۴	زعفران بانو
۷۵	زعفران شال باف
۷۵	زعفران مادر هلال
۷۵	مادموازل زعفران / زعفران خانم
۷۶	ج: طوایف و خانواده‌ها
۷۶	زعفرانی
۷۶	زعفرانی رازی
۷۹	زعفرانی همدان
۸۰	زعفرانی مازندران
۸۰	زعفرانی بغداد
۸۱	زعفرانی بصره
۸۱	زعفرانی واسطی
۸۲	زعفرانی قمی
۸۲	زعفرانی رازی / همدانی؟
۸۲	زعفرانی بخارایی / نیشابور

هشت

صفحه	عنوان
۸۳	زعفرانی دومی [دوما]
۸۳	زعفرانی اصفهانی
۸۴	زعفرانلو
۸۶	زعفری
۸۶	زَعْفَرِ چَتّی
۸۸	مآخذ و یادداشت‌های گفتار اول

گفتار دوم. جغرافیای تاریخی مناطق زعفران خیز

۱۱۹	مقدمه، انتقال و انقراض زعفران‌کاری
۱۲۲	مناطق زعفران خیز گذشته و کنونی ایران
۱۲۲	۱. ایالت جبال
۱۲۳	۲. همدان
۱۲۵	۳. رود راور / روداور / روداور
۱۲۷	۴. نهاوند
۱۲۸	۵. بروجرد
۱۲۹	۶. کرمانشاهان
۱۳۰	۷. قم
۱۳۶	۸. ری
۱۳۷	۹. اصفهان
۱۴۰	۱۰. ایالت پارس
۱۴۱	۱۱. کوه کیلویه و لرستان
۱۴۲	۱۲. تبریز و سلطانیه
۱۴۳	۱۳. ایالت مازندران و سواحل دریای خزر
۱۴۶	۱۴. دربند / باب‌الابواب / دربند شروان
۱۴۷	۱۵. قزلقر / قبله؟
۱۴۷	۱۶. باکو / باکوه / باکوی / باکویه / بادکوبه
۱۴۸	۱۷. شروان / شیروان
۱۴۹	۱۸. بردعه و گنججه
۱۴۹	۱۹. ماوراءالنهر و خراسان
۱۵۰	۲۰. چغانیان / صغانیان
۱۵۱	۲۱. ویشگرد / واشجرد
۱۵۱	۲۲. شومان

صفحه	عنوان
۱۵۱	۲۳. قوادیان / قبادیان
۱۵۲	۲۴. خراسان قدیم
۱۵۳	۲۵. بُون / بِن / بِننه
۱۵۴	۲۶. بادغیس
۱۵۵	۲۷. قهستان
۱۵۶	۲۸. بیرجند
۱۵۹	نقاط زعفران خیز بیرجند در سال ۱۳۲۹
۱۶۱	۲۹. قائن / قاین / قاینات
۱۶۶	نقاط زعفران خیز قاین در سال ۱۳۲۹
۱۶۸	۳۰. زوزن
۱۶۹	۳۱. گناباد
۱۶۹	نقاط زعفران خیز گناباد در سال ۱۳۲۹
۱۷۰	۳۲. تون / فردوس
۱۷۱	نقاط زعفران خیز فردوس
۱۷۲	۳۳. تربت حیدریه
۱۷۳	نقاط زعفران خیز تربت حیدریه، در سال ۱۳۲۹
۱۷۴	۳۴. فریمان و دیگر نقاط استان خراسان
۱۷۵	۳۵. کرمان
۱۷۵	۳۶. سیستان / سجستان
۱۷۷	۳۷. کابل
۱۷۸	دیگر مناطق زعفران خیز جهان
۱۷۸	۱. کشمیر
۱۸۴	۲. چین
۱۸۷	انتقال فرهنگ زعفران کاری به نواحی مدیترانه
۱۸۷	الف. شام / سوریه
۱۸۹	ب. افریقا
۱۹۳	۱. اُبه
۱۹۴	۲. اُرُیس
۱۹۴	۳. مَجَّانه
۱۹۴	۴. لُرُیس
۱۹۵	ج. اَنَدُلُس
۲۰۰	۱. بیاسه

صفحه	عنوان
۲۰۰	۲. وادی الحجاره / فَرَج
۲۰۰	۳. بَلَنْسِيَه
۲۰۱	۴. بَنْشَنَه
۲۰۱	۵. أُبْدَه
۲۰۱	۶. فُرْمِنِيْتَرَه
۲۰۲	۷. رصافه
۲۰۳	د. روم و یونان (در مورد یونان → صفحات (۶۴۱ و ۷۱۵)
۲۰۴	۱. صقلیه
۲۰۶	۲. روم شرقی (ترکیه کنونی)
۲۰۸	ه. انگلیس
۲۰۹	مآخذ و یادداشت‌های گفتار دوم

گفتار سوم. تاریخچه مصارف زعفران

۲۳۹	مقدمه
۲۴۱	قسمت اول. مصارف خوراکی زعفران
۲۴۱	۱. مواد غذایی و خوراک‌های دوران هخامنشیان و اشکانیان
۲۵۲	۲. مواد غذایی و خوراک‌ها در دوره ساسانیان
۲۵۶	۳. مواد غذایی و خوراک‌ها بعد از اسلام
۲۵۹	توابل، ابازیر، افابیه، ادویه، عقاقیر
۲۶۱	مربیات، انبجات، زعفران معسل و عصیری، نبات زعفرانی
۲۶۲	ریچار، آچار، آجیل آچار
۲۶۴	کامه، کامخ، مری
۲۶۶	شیرینی‌ها و حلواها
۲۶۷	پیشینه خوراکی‌های زعفران زده
۲۶۸	۱. کلیچه / کلوچه / کلیچه، نان‌های زعفران زده
۲۷۲	۲. شراب زعفرانی
۲۷۶	۳. پالوده / فالوده / فالودج
۲۸۰	فالودج کهن
۲۸۱	پالوده شیرافزا
۲۸۱	پالوده کنونی
۲۸۲	۴. زیربا / زیربای به زعفران
۲۸۴	زیربای را سرکه و انگبین و زعفران می‌باید

یازده

صفحه	عنوان
۲۸۵	انواع زیرباج
۲۸۷	زیربای مُعَقَّد یا مُزَعْفَر
۲۸۸	زیربای عراق، اباهای مزعفر قهستان
۲۸۸	اباهای مزعفر برای حسن صباح
۲۹۰	زیره با به سرکه
۲۹۰	زیربای شیرین
۲۹۰	زیره جوش
۲۹۱	۵. شله زرد / بهته
۲۹۴	۶. پلو زعفران / مزعفر
۲۹۶	انواع پلو در عصر صفویه
۲۹۷	پلو، غذای ملی ایرانی
۳۰۰	أرز مُقْلِفِل
۳۰۰	جنگ نامه مزعفر و بغرا
۳۰۴	۷. قدید، بهار خوش
۳۰۵	۸. سکبا / سکباج
۳۰۸	۹. سختو / سغدو
۳۰۸	۱۰. برنج شماله
۳۰۹	۱۱. زناج / زناچ
۳۱۰	۱۲. مُصَوِّص / مطنجنه / فسوجن / فسنجان، ماهی
۳۱۱	۱۳. طفشیر / طفشیل، عدسی
۳۱۱	۱۴. نخوداب مزعفر
۳۱۲	۱۵. سنبوسه، قطاب / قطابی
۳۱۴	۱۶. ماهیچه
۳۱۴	۱۷. هریسه، هلیم
۳۱۶	۱۸. اماج، کماج
۳۱۷	۱۹. چنگال / چنگالی، بشنزه / بشنزه
۳۱۸	۲۰. دیگچه
۳۱۸	زعفران در برخی از خوراها و حلواهای کهن تا اوایل دوره صفویه
۳۱۸	حلواها و شیرینی‌های مزعفر
۳۲۰	۱. حلوای مزعفر
۳۲۱	۲. گوداب
۳۲۲	۳. سنبوسه

صفحه	عنوان
۳۲۳	۴. زولبیا / زلابیه / زلوبیا
۳۲۳	۵. سوهان
۳۲۴	۶. یخ در بهشت
۳۲۶	۷. مشکوفی / مشکوفه
۳۲۷	۸. مشخته / مسخته، مسقطی
۳۲۹	حلوهای زعفران زده عهد قاجاریه
۳۲۹	بستنی
۳۳۰	حلو، حلوایی، حلواپزی
۳۳۲	تزئین نان و حلوا و برخی خوراکی‌ها
۳۳۶	قسمت دوم. مصارف غیرخوراکی زعفران
۳۳۶	زعفران در زیبایی و لطافت پوست صورت و بدن
۳۳۶	کرم و ماسک زیبایی زعفران
۳۳۹	رنگ موی با زعفران
۳۴۰	خضاب یا رنگ دست
۳۴۱	قشقه، خال زعفرانی پیشانی هندوان
۳۴۲	شستشوی بت‌ها و بدن، فرهنگ رنگ زرد و زعفرانی در شرق
۳۵۰	رنگ کردن جامه و انواع الیاف
۳۵۳	زعفران در نقش و نگارش
۳۵۳	پنجه زعفرانی
۳۵۵	علامت کشتارگاه بر لاشه دام
۳۵۵	نشان پیروزی
۳۵۵	علامت تجارتنی
۳۵۷	جادو، سحر و دعا
۳۵۸	پوست شیر به زعفران نبشته
۳۵۸	طشت به زعفران نوشته
۳۵۹	چهره به زعفران آغشته
۳۵۹	پوست آهوی به زعفران نگاشته
۳۵۹	نگارش تعویذ با مشک و زعفران
۳۶۱	دعاهای به زعفران نبشته
۳۶۱	حلقه یاسین
۳۶۱	هفت هیکل
۳۶۲	هفت سلام

صفحه	عنوان
۳۶۲	کفن مزعفر
۳۶۳	حنوط پیکر مردگان
۳۶۵	کاغذ و مرکب تحریر
۳۶۷	تهیه کاغذهای رنگی
۳۷۰	تهیه مرکب تحریر
۳۷۰	جوهر طلایی و نقره‌ای
۳۷۱	مرکب سیاه
۳۷۳	آراستن نسخ خطی
۳۷۴	عطر و بخور
۳۷۹	عرق زعفران
۳۸۰	زعفران افشانی
۳۸۱	زعفران پاشی
۳۸۴	غنایم و هدیه‌ها
۳۸۸	مآخذ و یادداشت‌های گفتار سوم، قسمت اول
۴۱۷	مآخذ و یادداشت‌های گفتار سوم، قسمت دوم
۴۳۱	گفتار چهارم. خواص و خصوصیات زعفران از دیرباز تا امروز
۴۳۳	قسمت اول. خواص و خصوصیات زعفران در طب و داروشناسی قدیم
۴۳۳	زعفران مایه انبساط دل، مقوی قلب و جگر و اندام‌های درون
۴۳۵	باورهای غریبان
۴۳۶	فرح انگیزی و مایه انبساط دل، در سروده‌های سخنوران
۴۳۷	خنده برانگیزی
۴۳۹	نشاط و خنده برانگیزی زعفران در سروده‌ها
۴۴۱	تقویت قوه باه و نیروی شهوانی
۴۴۳	لطافت و زیبایی چهره و پوست
۴۴۴	بهداشت و زیبایی چشم و تقویت بینایی
۴۴۷	بیماری‌های چشم اسب
۴۴۸	داروی گوش
۴۴۹	تقویت هوش و حافظه
۴۵۱	دردسر، درمان سردرد
۴۵۳	درمان زخم‌ها و ورم‌ها
۴۵۵	دستگاه تنفسی

چهارده

صفحه	عنوان
۴۵۵	بیماری‌ها و عادات ماهانه زنان
۴۵۹	خواب آوری
۴۶۰	داروی بیهوشی
۴۶۱	ضد برخی جانداران
۴۶۲	کیف و نشأه (نشئه) مایه رواج مواد مخدر
۴۶۳	فلونیا، ترکیبی از زعفران و مواد مخدر
۴۶۶	برش و برشعنا
۴۶۸	حاصل تجارب پیشینیان در باب خواص و خصوصیات زعفران
۴۷۱	قسمت دوم. زعفران در فرهنگ و باورهای عامه
۴۷۱	دارویی، درمانی و بهداشتی
۴۷۴	تعبیر خواب
۴۷۵	فریب پرستو
۴۷۶	بهشت در پندار ایرانی و عرب
۴۷۸	بهشت شداد، ارم ذات العمداد
۴۸۱	بهشت رؤیایی
۴۸۲	حوریان زعفرانی
۴۸۳	مرغان زعفران بال، ستوران زعفران بوی
۴۸۴	زمین‌های سرسبز و حاصلخیز
۴۸۷	مثل‌ها و ضرب‌المثل‌ها
۴۸۷	۱. تراب العمل خیرمن زعفران عطله
۴۸۷	۲. زعفران بر باد دادن
۴۸۷	۳. از خاکی زعفران برآید و از خاکی خار روید
۴۸۸	۴. خارکشتن و چشم داشتن که زعفران بارآرد
۴۸۸	۵. پیازکشتن همچون زعفران کاشتن نباشد
۴۸۸	۶. هاون زعفران سایی
۴۸۹	۷. الاصفرار الذهب و الزعفران
۴۸۹	زعفران و درازگوش
۴۹۱	گاه و زعفران
۴۹۲	ضرب‌المثل‌های محلی
۴۹۳	رباعی، ترانه و اشعار محلی
۴۹۵	واگوشک و معما (چیستان)
۴۹۵	ترانه لالایی مادران

پانزده

صفحه	عنوان
۴۹۶	رمز زعفران
۴۹۶	تمثیل‌ها
۴۹۶	زعفران قصه خویش باز می‌راند
۴۹۷	زعفران گریزان
۴۹۸	جاهلان زعفران نشناس پرمدعا
۴۹۸	مسائل فقهی زعفران
۵۰۲	قسمت سوم. خواص و خصوصیات زعفران در منابع جدید
۵۰۲	منابع ایرانی عصر حاضر
۵۰۵	تحقیقات و تبلیغات نو
۵۰۷	اظهار نظرهای قابل تأمل و تحقیق
۵۱۲	مطالعه میکروسکوپی اجزای زعفران
۵۱۳	اجزای تشکیل دهنده و ترکیبات شیمیایی زعفران
۵۱۵	ترکیبات عمومی، عناصر، ویتامین‌های زعفران
۵۱۵	۱. کربوهیدرات‌ها
۵۱۵	۲. مواد معدنی
۵۱۵	۳. ویتامین‌ها
۵۱۸	۴. چربی‌ها
۵۱۸	۵. رنگدانه‌ها
۵۱۸	مواد مؤثره، رنگ، طعم و عطر زعفران
۵۲۰	۱. رنگ زعفران، مواد و ترکیبات
۵۲۲	۲. طعم عمومی زعفران، مواد و ترکیبات
۵۲۴	۳. عطر زعفران، مواد و ترکیبات
۵۲۶	اثر فیزیولوژیکی مواد مؤثره زعفران
۵۲۷	گل پنج روزه زعفران برتر است
۵۲۷	زعفران، رمز ماندگاری مینیاتورهای کهن ایرانی
۵۲۹	مآخذ و یادداشت‌های گفتار چهارم
گفتار پنجم. زراعت، تجارت و استاندارد زعفران	
۵۶۱	قسمت اول. زراعت
۵۶۱	مقدمه
۵۶۴	منابع کهن ایرانی در باب کشاورزی
۵۶۵	زراعت زعفران در متون کهن فارسی

شانزده

صفحه	عنوان
۵۶۵	الف. شیوه زراعت زعفران در قرن هفتم و پیش‌تر از آن
۵۶۸	ب. شیوه کشت زعفران به سال ۹۲۱ قمری
۵۷۱	ج. شیوه زعفران کاری در ایران عصر قاجاریه
۵۷۲	د. شیوه زعفران کاری در کشمیر تا قرن ۱۳ هجری
۵۷۵	نوشته‌های نخستین تحصیل‌کردگان کشاورزی جدید
۵۷۶	۱. دستور زراعت زعفران، سال ۱۳۱۰ ش.
۵۷۸	۲. زعفران، سال ۱۳۱۳ ش.
۵۷۹	زراعت زعفران در قاینات
۵۸۰	۳. زعفران و طرز زراعت آن، ۱۳۱۵ ش.
۵۸۱	۴. طرز زراعت زعفران در اصطهبانات، سال ۱۳۱۷ ش.
۵۸۲	۵. گیاهان خشبوی پزشکی، زعفران و سودهای آن، ۱۳۲۰ ش.
۵۸۲	زراعت امروزی زعفران
۵۸۳	۱. شرایط اقلیمی مناسب برای زعفران کاری
۵۸۴	شرایط آب و هوایی مطلوب برای زعفران کاری
۵۸۸	سرمادوستی و تاریکی‌طلبی زعفران
۵۹۲	۲. انتخاب و تهیه زمین مناسب برای زعفران‌کاری
۵۹۳	۳. آماده کردن زمین
۵۹۴	۴. بهترین موقع کاشت زعفران
۵۹۶	نتیجه، بهترین موقع کشت پیاز زعفران در ایران
۵۹۷	۵. انتخاب بذر (پیاز)
۵۹۹	۶. چگونگی کاشت زعفران
۵۹۹	مروری بر تجارب پیشینیان
۶۰۲	روش‌های کنونی کشت زعفران در ایران
۶۰۳	نتیجه
۶۰۴	۷. آبیاری
۶۰۸	۸. کود
۶۱۰	۹. سله شکنی
۶۱۰	۱۰. وجین
۶۱۱	۱۱. تناوب یا گردش زراعی
۶۱۲	۱۲. کشت مخلوط در زعفران
۶۱۳	برداشت و فراوری زعفران
۶۱۶	خشک کردن زعفران

هفده

صفحه	عنوان
۶۱۶	بسته‌بندی زعفران و پیشینه آن
۶۲۱	وضعیت تولید و صادرات زعفران ایران در ۳۰ سال اخیر
۶۲۳	میزان تولید زعفران در شهرستان‌های استان خراسان
۶۲۵	وضعیت سطح کشت و میزان تولید زعفران در استان‌های کشور
۶۲۶	وضعیت کشت و کار زعفران در شهرستان‌های دیگر استان‌های کشور
۶۲۹	جشن زعفران
۶۳۰	شیوه زعفران‌کاری کنونی در کشمیر
۶۳۳	شیوه زعفران‌کاری کنونی در اسپانیا
۶۳۸	تفاوت‌های وضعیت و چگونگی تولید و فراوری زعفران در ایران و اسپانیا
۶۴۱	افول زعفران‌کاری در اسپانیا
۶۴۱	زعفران در یونان
۶۴۳	وضعیت تولید زعفران در دیگر کشورهای جهان در مقایسه با ایران
۶۴۴	قسمت دوم. تجارت زعفران (و نیز ← تکمله ۴، ۷۲۰)
۶۴۴	دوره‌های کهن
۶۴۶	تقلبات زعفران
۶۵۰	تجارت زعفران از عصر مغولان تا عهد قاجاریه
۶۵۴	زعفران و زردچوبه در عصر قاجاریه
۶۶۶	میزان و ارزش و نرخ زعفران صادراتی ۱۳۱۴ تا پایان سال ۱۳۵۷
۶۶۸	میزان و ارزش و نرخ زعفران صادراتی ایران ۱۳۵۸ تا پایان ۱۳۸۱
۶۷۰	میزان و ارزش و نرخ دلاری زعفران صادراتی ایران در مقایسه با زردچوبه
۶۷۰	مشتریان زعفران ایران در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳
۶۷۳	مشتریان زعفران ایران در سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵
۶۷۵	مشتریان زعفران ایران در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷
۶۷۷	مشتریان زعفران ایران در سال‌های ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹
۶۷۹	مشتریان زعفران ایران در سال‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱
۶۸۱	عمده‌ترین مشتریان زعفران ایران در ده سال اخیر
۶۸۳	قسمت سوم. استانداردها و سنجش درجه مرغوبیت، نرخ زعفران
۶۸۳	پیشینه تاریخی
۶۸۵	استاندارد
۶۸۶	استاندارد زعفران
۶۸۶	استانداردهای زعفران در ایران
۶۸۷	۱. ویژگی‌های زعفران

صفحه	عنوان
۶۸۷	۲. روش‌های آزمون زعفران
۶۸۸	۳. ویژگی‌های میکروبی و روش‌های آزمون زعفران
۶۸۸	۴. آیین کار برداشت و فراوری تا قبل از بسته‌بندی زعفران
۶۸۹	۵. آیین کار استقرار سیستم HACCP از مرحله برداشت تا بسته‌بندی زعفران
۶۹۱	۶. استاندارد روش نمونه‌برداری زعفران
۶۹۱	۷. آیین کار تجهیزات و تأسیسات کارگاه‌های بسته‌بندی زعفران
۶۹۱	استانداردهای بین‌المللی زعفران
۶۹۱	۱. ویژگی‌ها
۶۹۳	۲. روش‌های آزمون زعفران
۶۹۳	معیارها و استانداردها در سایر کشورها
۶۹۳	۱. معیارهای سازمان نظارت بر مواد غذایی و دارویی در آمریکا (FDA)
۶۹۳	۲. قانون پیشگیری از جعل و تقلب در مواد غذایی هندوستان یا PFA
۶۹۴	۳. استاندارد زعفران در انگلستان
۶۹۴	۴. روش‌های استاندارد آزمون زعفران در اسپانیا
۶۹۴	۵. استاندارد زعفران فرانسه
۶۹۵	نرخ زعفران
۶۹۹	مآخذ و یادداشت‌های گفتار پنجم
۷۱۵	تکمله
۷۱۵	تکمله ۱. زعفران در یونان
۷۱۷	تکمله ۲. اثرات ضدسرطانی زعفران
۷۱۸	تکمله ۳. خواص ضدافسردگی زعفران
۷۲۰	تکمله ۴. تجارت زعفران
۷۲۳	فهرست راهنما
۷۲۳	۱. خوراکی‌ها، مواد غذایی و دارویی و آرایشی، برخی کالاها و طرایف، بعضی پدیده‌ها
۷۴۱	۲. رستنی‌ها، کشتنی‌ها، پدیده‌های نباتی و کشاورزی
۷۵۲	۳. اشخاص، اقوام، مذاهب، زبان‌ها و نهادهای مدنی؛ موجودات و پدیده‌های مشهور
۷۷۴	۴. جای‌ها و مواضع واقعی و رؤیایی
۷۹۰	۵. کتب، رسائل، جزوات و نشریات
۸۰۳	کتاب نامه
۸۰۳	الف. منابع فارسی و عربی
۸۳۰	ب. منابع خارجی

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۳۵	جدول ۱. نام زعفران در زبان‌های اقوام و ملل مختلف
۱۴۵	جدول ۲. مختصات جغرافیایی برخی مناطق زعفران‌خیز قدیم و کنونی
۱۶۰	جدول ۳. نقاط زعفران‌خیز بیرجند در سال ۱۳۲۹
۱۶۹	جدول ۴. نقاط زعفران‌خیز شهرستان گناباد در سال ۱۳۲۹
۱۷۱	جدول ۵. نقاط زعفران‌خیز شهرستان فردوس در سال ۱۳۲۹
۱۷۴	جدول ۶. نقاط زعفران‌خیز شهرستان تربت‌حیدریه، در سال ۱۳۲۹
۱۷۴	جدول ۷. نقاط زعفران‌خیز بخش فریمان، در سال ۱۳۲۹
۵۱۴	جدول ۸. درصد تقریبی ترکیبات شیمیائی کلالة خشک ۴ نمونه زعفران
۵۱۴	جدول ۹. اجزای تشکیل دهنده کربوهیدرات‌ها و رنگدانه زعفران
۵۱۶	جدول ۱۰. مقدار تیامین و ریوفلاوین
۵۱۷	جدول ۱۱. میزان ویتامین‌های B2, B1، در ۱۰۰ گرم زعفران و برخی مواد غذایی
۵۲۳	جدول ۱۲. نمونه‌ای آماری از باورهای عمومی در باب «طعم زعفران»
۵۲۶	جدول ۱۳. ساختمان شیمیایی و تراکم نسبی مواد فرار عمده در زعفران
۵۲۶	جدول ۱۴. ساختمان ۵ ترکیب دیگر زعفران
۵۸۵	جدول ۱۵. شرایط آب و هوایی موضع مناسب برای زعفران
۵۸۵	جدول ۱۶. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان همدان
۵۸۶	جدول ۱۷. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان اصفهان
۵۸۶	جدول ۱۸. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان بیرجند
۵۸۷	جدول ۱۹. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان تربت حیدریه
۵۸۷	جدول ۲۰. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان طبس
۵۸۸	جدول ۲۱. معدل میانگین شرایط آب و هوایی شهرستان اراک
۶۰۵	جدول ۲۲. مقایسه عملیات کشت و کار زعفران در دوره‌های تاریخی گذشته تا امروز
۶۱۴	جدول ۲۳. متوسط وزن اندام‌های جدا شده گل زعفران
۶۱۵	جدول ۲۴. میزان عملکرد گل تازه و زعفران خشک در هر هکتار
۶۲۱	جدول ۲۵. سهم نسبی هر یک از عوامل خرید و بازاریابی زعفران
۶۲۲	جدول ۲۶. وضعیت کشت و کار در فاصله سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۱
۶۲۳	جدول ۲۷. میزان تولید زعفران در شهرستان‌های استان خراسان، ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۱
۶۲۴	جدول ۲۸. وضعیت کشت و کار زعفران در خراسان، سال ۱۳۷۸ و سال‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱
۶۲۵	جدول ۲۹. وضعیت کشت و کار زعفران در استان‌های کشور، ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۱
۶۲۶	جدول ۳۰. وضعیت کشت و کار زعفران در شهرستان‌های هر استان، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱
۶۳۲	جدول ۳۱. ویژگی‌های کلالة زعفران در مراحل مختلف تکامل گل

بیست و یک

صفحه	عنوان
۶۳۴	جدول ۳۲. خصوصیات آب و هوایی در ۴ منطقه زعفران خیز در نیوکاستیل
۶۳۴	جدول ۳۳. وضعیت کشت و کار زعفران در ۴ منطقه در نیوکاستیل در سال ۱۹۸۶ م.
۶۳۹	جدول ۳۴. مقایسه مشخصات اقلیمی، مناطق زعفران خیز ایران با اسپانیا
۶۴۰	جدول ۳۵. مقایسه‌ای از چگونگی کشت و تولید و فراوری زعفران در ایران و اسپانیا
۶۴۲	جدول ۳۶. وضعیت کشت و کار زعفران اسپانیا، در فاصله ۱۹۰۰ تا ۲۰۰۲ میلادی
۶۴۲	جدول ۳۷. میزان تولید زعفران در استان خراسان، در مقایسه با مقدار کل صادرات، و میزان صادرات به اسپانیا، ۱۳۷۱ تا ۱۳۸۱
۶۴۳	جدول ۳۸. وضعیت کشت و کار زعفران در کشورهای عمده زعفران خیز در سال ۲۰۰۲ میلادی
۶۵۳	جدول ۳۹. نرخ ۱۲۵ نوع کالا در مقایسه با زعفران در عهد کریم خان زند (۱۱۷۲ تا ۱۱۹۳ هـ)
۶۵۶	جدول ۴۰. مقایسه نرخ هر کیلوگرم زعفران و زردچوبه با ۸۰ کالا در تهران ۱۳۳۱ و ۱۲۳۴ ش
۶۶۰	جدول ۴۱. ارزش زعفران و دیگر محصولات صادر شده ایران در سال ۱۸۸۹ م / ۱۲۶۸ ش
۶۶۳	جدول ۴۲. میزان و ارزش و نرخ زعفران صادراتی ایران در مقایسه با زردچوبه و فلفل و خردل (ادویه) وارداتی، ۱۲۶۸ تا ۱۳۱۳ ش
۶۶۴	جدول ۴۳. میزان و ارزش محصولات صادراتی ایران در مقایسه با زعفران، ۱۲۸۳ تا پایان ۱۳۰۹
۶۶۶	جدول ۴۴. میزان و ارزش و نرخ زعفران صادراتی ایران در مقایسه با زردچوبه و وارداتی ۱۳۱۴ تا ۱۳۵۷
۶۶۸	جدول ۴۵. میزان و ارزش و نرخ زعفران صادراتی ایران، در مقایسه با زردچوبه و وارداتی، ۱۳۵۸ تا پایان ۱۳۸۱
۶۷۰	جدول ۴۶. میزان و ارزش و نرخ دلاری زعفران صادراتی ایران، در مقایسه با زردچوبه و وارداتی، ۱۳۷۲ تا پایان سال ۱۳۸۱
۶۷۰	جدول ۴۷. مشتریان، میزان و ارزش (ریالی و دلاری) صادرات زعفران ایران در ۱۳۷۲ و ۱۳۷۳
۶۷۳	جدول ۴۸. مشتریان، میزان و ارزش (ریالی و دلاری) صادرات زعفران ایران، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴
۶۷۵	جدول ۴۹. مشتریان، میزان و ارزش (ریالی و دلاری) صادرات زعفران ایران، ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷
۶۷۷	جدول ۵۰. مشتریان، میزان و ارزش (ریالی و دلاری) صادرات زعفران ایران، ۱۳۷۸ و ۱۳۷۹
۶۷۹	جدول ۵۱. مشتریان، میزان و ارزش (ریالی و دلاری) صادرات زعفران ایران، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱
۶۸۱	جدول ۵۲. عمده‌ترین مشتریان زعفران ایران در ده سال اخیر، به ترتیب میزان (کیلوگرم) واردات
۶۸۲	جدول ۵۳. عمده‌ترین مشتریان زعفران ایران در ده سال اخیر به ترتیب ارزش (هزار دلار) واردات
۶۸۸	جدول ۵۴. ویژگی‌های میکربی زعفران
۶۹۲	جدول ۵۵. درجه‌بندی زعفران براساس میزان بقایای گل و مواد خارجی طبق استاندارد
۶۹۲	جدول ۵۶. ویژگی‌های شیمیایی زعفران خشک برطبق استاندارد ISO 3632-1
۶۹۵	جدول ۵۷. ویژگی‌های شیمیایی زعفران مطابق استاندارد ملی فرانسه
۶۹۶	جدول ۵۸. نرخ زعفران در مقایسه با برخی از کالاها در سال‌های گذشته و ۷ سال اخیر
۷۱۵	جدول ۵۹. وضعیت کشت و کار و نرخ زعفران یونان، در فاصله ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۵ میلادی
۷۱۹	جدول ۶۰. مقایسه عوارض جانبی دو گروه از بیماران افسرده سرپایی با شدت خفیف تا متوسط که تحت درمان با زعفران و ایپی‌پرامین بودند

بزرگ‌گفته از معده کتب «زعفران از دریا بزرگ از روز» ، ابریکبر، تهران، ۱۳۸۳.
نوشته استاد زاهد راجی افشار

یادداشت

نوزده سال پیش [بهمن ۱۳۶۳]، که چاپ نخستین این کتاب اساسی و بزرگ درباره گیاه «زعفران» به قلم دلپسند نویسنده دانشمند - محمد حسن ابریشمی - انتشار می‌یافت به درخواستی او یادداشتی نوشتم که همراه نوشته سید محمدعلی جمال‌زاده در آغاز آن چاپ به چاپ رسید. در آن روزگار کتاب در ۳۲۰ صفحه بود و اینک که چاپ دوم به دیدار دوستداران می‌رسد صفحات آن به شماره ۸۶۸ (۳۶+۸۳۲) رسیده؛ و نشانی است از آن که مؤلف کوشا، کنجکاو و بردبار درین مدت آگاهی‌های تازه به دست آورده، و آمارها و گزارش‌های مربوط به کشت و تولید و بازرگانی را روزگانی کرده است. راهی رفته است که رونندگان جويا و پویا در می‌نوردند و می‌کوشند که یاور پژوهشگران پسین باشند.

کتاب زعفران در پنج گفتار درازدامن‌ست. گفتار اول به دریافتهای واژگانی و کاررفتگی آن واژه در نامهای جایها، اشخاص و طوایف اختصاص دارد، و برای هر نکته و موردی توانسته است شواهد متعدد، و گویای مقصود، از متنهای پیشینه بیاورد و سخن خود را به آیین برهانی عرضه دارد. این بخش هشتاد و هفت صفحه‌ای دارای ۵۹۹ پانویس است، یعنی مؤلف درست نموده است که برای هر یک از سخنهای خود کدام مراجع را دیده است. در میان آنها اقوالی را هم که احیاناً شنیده به نام گوینده‌اش نقل کرده است.

در گفتار دوم که جغرافیای تاریخی مناطق زعفران‌خیز نام دارد مؤلف براساس منابع اساسی و معتبر بطور دقیق نشان داده است که در ۳۷ گوشه از سرزمین ایران سابقه کشت زعفران وجود داشته، و این نبوده است که زعفران فقط به بیرجند و قائنات اختصاص داشته باشد. ظاهراً چون محصول آن نواحی از طریق خراسان به سایر بلاد می‌رفت به زعفران خراسان منسوب شده بوده است. یا پژوهشهای استوار ابریشمی روشن است که سابقه کشت زعفران در جبال - همدان - رود راور - نهاوند - بروجرد - کرمانشاهان - قم - اصفهان - ری - کوه‌کیلویه - لرستان - پارس - تبریز و سلطانیه - مازندران - دربند - باکو - شروان - بردعه - گنجه - ماوراءالنهر و خراسان - چغانیان - واشجرد - قبادیان - ببن - بادغیس - قهستان - بیرجند - قائنات - زوزن - گناباد - تون (فردوس کنونی) - تربت حیدریه - کرمان - سیستان - کابل در متون پیشینه ضبط است و برای هر یک از آنها شواهد منظوم یا منثور وجود دارد. ضمناً ابریشمی وضع کنونی را در هر جا که کشت زعفران هنوز مرسوم باشد برگفته، و میزان برآمد و درآمد آن را براساس آمار نشان داده است. از همین باب است که شماره یادداشتهای او درین فصل به ۵۴۴ رسیده است.

عنوان گفتار سوم تاریخچه مصارف زعفران است. در دو قسمت خوراکی (در خوراکیها و ترشیهها و آچارها و در خوراکیهای زعفران زده بیست گونه - در شیرینی‌ها هشت گونه) و مصارف

غیرخوراکی (آرایش و زیبایی - نقش و نگارش - جادو و سحر و دعاء - کاغذ و مرکب تحریر - عطر و بخور). این گفتار را باید مقدمه‌ای دانست برای گفتار چهارم که بخش اول آن به خواص و خصوصیات پزشکی و دارویی اختصاص دارد و قسمت دومش مطالبی است خواندنی درباره زعفران در فرهنگ و باور عامه از قبیل ضرب‌المثلهای، اشعار محلی و معماها و تمثیلهای. گفتار سوم با قسمت سوم پایانی می‌گیرد که بر شمارنده خصوصیات زعفران در دانش جدید است.

پنجمین گفتار حاوی سه قسمت زراعت - تجارت - استانداردهاست. در مقدمه هر قسمت پس از اشاره به پیشینه، به مباحث علمی و تخصصی امور مختلف تولید و تجارت و استانداردهای ملی و بین‌المللی پرداخته است. آمارهای مندرج در این گفتار معمولاً از منابع دیرپاب و گاه منحصر، از سال ۱۲۶۸ به این سو نقل شده، تا به سال ۱۳۸۱ رسیده است.

ابریشمی سراسر این کتاب را به ۲۶۵۱ یادداشت ارجاعی، توضیحی، تکمیلی مستند ساخته و با روشمندی مراجع پژوهش را شناسانده است. این یادداشتها گویای پی‌گیری مستمری است که او در یافتن مآخذ انجام داده و ما را آگاه می‌سازد ازین که میان چاپ نخستین و این چاپ به چه میزان دگرگونی پیش آمده است. آن قدر که من دریافته‌ام باید بگویم که چون ابریشمی، گردآوری این مجموعه ماندنی، اغلب متون فارسی و مراجع عمده به زبانهای عربی و انگلیسی را دیده است دیگر درین یادداشت تازه خود نمی‌توانم مأخذی نادیده را به او بشناسانم که او ندیده باشد. حتی موفق شده است که کتاب دیرپایی چون گلزار کشمیر و سینوایرانیکا را - که در مقدمه چاپ نخست کتاب به او یادآور شده بودم - بیابد و اطلاعات سودمندی را که در آن مندرج است درین کتاب گرانقدر بگنجاند.

من درست نمی‌دانم ولی به گمان می‌توانم حدس بزنم که در زبانهای دیگر هم کتابی بدین گستردگی و پردادگی درباره پیازکی چون زعفران هنوز نوشته نشده است. زیرا استخراجهای ابریشمی از متون شعری و نثری دیرینه سال زبان فارسی نشانی است از آن که در زبان ما از دیرزمان سراینندگان و نویسندگان به اقسام گوناگون از لفظ زعفران استفاده کرده و آن را به استعاره و کنایه و تمثیل و تشبیه و مجاز در زیباسازی آثار خود به کار گرفته‌اند و به همین ملاحظه شواهدی که درباره نام این گیاه در زبان ما وجود دارد نباید در زبانهای دیگر به این اندازه جاندار و متعدد باشد.

مؤلف ارجمند کتاب، با تفحص بصیرانه و پی‌گیری که در اکثر متون مهم زبان فارسی کرده موفق شده است یادداشت‌برداریهای گوناگون درباره گیاهان و ساختنی‌های از آنها را گرد آورد. نمونه دیگر از کارهای گسترده و فراخ دامن او کتابی است که درباره پسته نوشت و به چاپ رسانید.

در همین زمره است مطالبی از قبیل «نقل» که به صورت مقاله منتشر کرد و من درباره آن به موقع نشر چنین نوشته‌ام [بخارا، شماره ۱۶، اسفند ۱۳۷۹]:

بیست و چهار

«مضامین نوشته‌ای که از آقای محمدحسن ابریشمی دربارهٔ نقل در مجلهٔ معارف (شمارهٔ تازه، آبان ۱۳۷۹) چاپ شده در جمعی از دوستان نقل و نقل مجلس شد. کوششهای او را دربارهٔ زعفران و پسته که به صورت دو کتاب مستقل چاپ شده است می‌شناختم؛ ولی در خیالم خطوطی نمی‌کرد دربارهٔ مطلبی عادی و کوچک ذخیره‌ای بدین تفصیل و شیرینی در صندوق یادداشت‌های خود داشته باشد. معلوم می‌شود تتبع ایشان در متون، که بیشتر برای شناساندن معارف کشاورزی ایران بوده، موجب شده است مواد دیگری را که با تاریخ فرهنگی ملت ما مرتبط است گردآورد و بدین شسته رفتگی در جامهٔ مقاله‌ای عرضه کند. خصوصیت نوشتهٔ او درین است که برای مطالبی از نوع زعفران، پسته، نقل، خرما و و و همان کاری را کرده است که صد سال پیش لوفر در کتاب *Sino-Iranica* انجام داد. لوفر چین‌شناس بود و با مباحث ایرانی آشنایی عمیق داشت. در آن کتاب گیاهان و ادویه‌ای را که منشأ ایرانی یا چینی دارند و میان دو ملت تبادل یافته‌اند بطور عالمانه و بر مبنای زبان‌شناسی، فرهنگی، فلکوری و تاریخی معرفی کرده است.

امروز ابریشمی از ایران‌شناسان است. ایران‌شناسی که دانستن تاریخ ادبیات و جغرافیا و تاریخ ایران در چنبرهٔ علمی اوست. مباحثی که پس از شادروان پیر استاد ما ابراهیم پورداود در زبان فارسی دربارهٔ گیاهان و آثار و احوال آنها توسط ابریشمی طرح می‌شود همان خصوصیت را دارد. از همین مقالهٔ شیرین «نقل» بر می‌آید که تنقلات طبقات مختلف در ایران در دوره‌های مختلف چه می‌بوده است. ابریشمی از متون پهلوی و اشعار شاعران و نوشته‌های تاریخی و مطایبات عبید و و و به شما می‌گوید «نقل» چه معنی دارد و چه نقلهایی می‌ساخته‌اند و چه کسانی نقل می‌خورده‌اند. آفرین بر قلم او و بر تازه‌جوئیهای او».

□

باری، ابریشمی اطلاعات زیادی دربارهٔ خرما، انگور، خربزه، ابریشم و... گردآورده که هر یک اگر به شکل کتاب درآید ما را با تاریخ ادبی، علمی و اجتماعی مربوط به آنها، بیش از آنچه در دائره‌المعارف‌ها آمده است، یا بطور جسته‌گریخته به شکل مقاله داشته‌ایم آشنا خواهد کرد بدین مناسبت باید نوشته‌های او را به ارجمندی نگریست و بر کوشایی او آفرین گفت.

لوس آنجلس - دهم بهمن ۱۳۸۲

ایرج افشار

زعفران

اهمیت رو به رشدی که امروز برای زعفران قائل هستیم. مرهون شناخت نسبی تازه‌ای است که برای این گیاه اسرارآمیز ایجاد شده است. امروز می‌دانیم که زعفران نه تنها یک افزودنی اعجاب‌آور، بلکه در نقش یک داروی گیاهی در پیشگیری و درمان بسیاری از بیماری‌ها مؤثر بوده، و استفاده از آن در صنایع آرایشی نیز مقوله‌ای مهم است. زعفران را دیگر نمی‌توان صرفاً یک ادویه یا یک ماده غذایی، رنگی، عطری، ماده نشاط‌آور یا به تنهایی یک افزودنی یا یک داروی گیاهی دانست، چرا که در آن واحد همه مشخصات هر یک را در ماهیت خود دارد، و در عین حال سرآمد همه آنها در هر خانه و در بین خانواده‌هاست. همین خصوصیات خاص موجب یکتایی و بی‌همانندی زعفران شده، و پژوهش در باب شناخت هر چه بیشتر این محصول نیز این نکته را ثابت می‌کند که زعفران زعفران است.

بی‌گمان ۱۵ سال پیش اهمیت زعفران در ایران، از جنبه‌های مختلف بسیار کمتر بود. در آن ایام در بین تولیدکنندگان زحمتکش خراسان، تعداد افرادی که به زعفران بها داده و فکر و توان و عمر خود را در این راه صرف می‌کردند، از انگشتان یک دست کمتر بودند.

در سال ۱۳۶۶ کتاب شناخت زعفران ایران را مطالعه کردم. در سال ۱۳۷۶ به طور تصادفی در همایش زعفران، با مؤلف زحمتکش آن آقای دکتر محمدحسن ابریشمی آشنا شدم. دریافتیم که ایشان یکی از پایه‌گذاران تحقیقات نوین درباره زعفران است و کتاب زعفران ایران، شناخت تاریخی و فرهنگی و کشاورزی تألیف نامبرده پایه‌ای شد برای مطالعات و تحقیقات بعدی، که در جای جای ایران ادامه یافت. امروز با توجهی عمیق و پیگیر مسئولان بخش خصوصی و دولتی، زعفران ایران می‌تواند در صدر صادرات کشورمان - به عنوان افتخاری برای این سرزمین باستانی، و معرف و یادآور تفکر ارزشمند، سخت‌کوشی هوشمندانه و درست‌کرداری ایرانیان - در چهارگوشه جهان باشد.

هنگامی که اندیشه ایجاد پایگاه زعفران، با حمایت شهرک فناوری صنایع غذایی و بیوتکنولوژی شرق کشور، در سال ۱۳۸۰ به صورت مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران - با اهداف: معرفی زعفران ایران به نحو شایسته؛ ارتقای موقعیت زعفران ایران در بازارهای بین‌المللی، معرفی ایران به عنوان بزرگترین تولیدکننده زعفران جهانی و بالا بردن زمینه‌های مصرف زعفران - شکل گرفت؛ عمده فعالیت‌های مرکز از این قرار تعریف شد: جمع‌آوری اطلاعات مربوط به زعفران و پردازش آنها؛ ایجاد به اصطلاح «وب سایت» اختصاصی متناسب با اهداف مرکز؛ جمع‌آوری کلیه منابع و تحقیقات انجام شده درباره زعفران در ایران و جهان؛ همکاری در ایجاد مجتمع علمی، پژوهشی و فرهنگی زعفران. با توجه به اهداف و فعالیت‌های تعریف شده مرکز، و نیز حسن توجه سرکار خانم مهندس مریم اسلامی مدیریت پیشین شهرک فناوری، نسبت به فعال شدن مؤثر مرکز، و علاقمندی ایشان به ارتقای هر چه بیشتر جایگاه شایسته این محصول ملی ایران، پیشنهادهایی از جمله موضوع تحقیق دکتر ابریشمی در جهت تکمیل کتاب زعفران ایران را مطرح کردم و یادآور شدم که بیشترین تألیفات و نوشته‌های مستند درباره زعفران حاصل کوشش‌های بی‌شائبه ایشان است. این پیشنهاد مورد تأیید این مدیر فرهیخته و نواندیش قرار گرفت، که حاصل آن کتاب «زعفران» ارزشمند حاضر است. در طی دوره تحقیقات شاهد علاقه و عشق و نیز کوشش‌های خستگی‌ناپذیر، بردبار و پی‌گیر نویسنده بزرگوار آن، در جهت به انجام رساندن این اثر ماندگار بوده‌ام. امید است مسیرها و راه روش‌های تازه‌ای که توسط فرهیختگان سخت‌کوش - چون دکتر ابریشمی - برای زعفران ایجاد شده است، در کنار تعالی علمی، و مطرح شدن هر چه بهتر نام کشورمان، موجبات افزایش اشتغال، ارزآوری و رشد صنعتی در ایران و رضایت هر چه بیشتر مصرف‌کنندگان داخلی و جهانی زعفران، ارزشمندترین محصول ملی ایران، را در پی داشته باشد.

علی شریعتی مقدم. مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران.

بیست و شش

پیشگفتار

پیشرفت‌های شگفت‌آور بشر، طی نیم قرن اخیر، در زمینه علوم و فنون، با روندی مبهوت‌کننده همچنان ادامه دارد. تحولات در باب تولید و فراوری مواد خوراکی و صنایع غذایی نیز بسی چشمگیر و در خور توجه است. در همین احوال، جهانیان - به خصوص مردمان آگاه و مرفه، مخصوصاً در کشورهای غنی و پیشرفته - هر روز توجه بیشتری به مواد صددردصد طبیعی نشان می‌دهند. چرا که این گونه مواد، با خواص و خصوصیات سنجیده و دقیقی که طبیعت به آنها بخشیده، با طبیعت و مزاج آدمی سازگارتر است. علاوه بر کیفیت مرغوب طبیعی، ظاهر و چگونگی عرضه این مواد از اهمیت فراوانی برخوردار است، و به یقین ارائه آنها در بسته‌بندی‌های زیبا و مطمئن و پرجذبه خواستاران بیشتری پیدا می‌کند. این دقت و توجه در گزینش مواد طبیعی، به فراورده‌های خوراکی منحصر نمی‌شود؛ بلکه در انتخاب پوشاک، جامه خواب، حوله (هوله)، روسری و کلاه، دستکش و کفش خواستار کالاهایی ساخته شده از مواد طبیعی (چون پنبه، کتان، ابریشم، کرک، پر، پوست و چرم و غیره) هستند. در تهیه نوع عطر، صابون و مواد مختلف بهداشتی و آرایشی پوست و صورت نیز به طبیعی بودن ترکیبات آنها توجه بلیغ نشان می‌دهند. برخی از مردمان مرفه حتی از خوردن میوه‌ها و سبزی‌ها و محصولات کشاورزی، که در پرورش و عمل‌آوری آنها از کودها و مواد دفع آفات شیمیایی استفاده شده است، پرهیز می‌کنند، تا آنجا که فراورده‌های لبنی و مواد پروتئینی دامی و طیوری را که از علوفه و دانه‌های طبیعی تغذیه کرده باشند ترجیح می‌دهند.

زعفران ارزشمندترین محصول زراعی و محبوب‌ترین ادویه جهانی، با جاذبه‌های سه‌گانه طبیعی، رنگ زیبا، رایحه و طعمی دلپذیر، و نیز خواص و خصوصیات کم‌نظیر است، که هر روز ذایقه‌ها و سلیقه‌های بیشتری را در بین اقوام و ملل جلب می‌کند. خواستاران این پدیده‌گرانبهای طبیعی رو به فزونی است، و فرهنگ مصرف آن همواره دامنه بیشتری پیدا می‌کند. خواص و خصوصیات و مصارف غذایی، طبی و درمانی، بهداشت و زیبایی قدیم آن مورد توجه قرار گرفته، و مباحث پژوهشی دامنه‌داری را در مراکز علمی و آزمایشگاهی جهانی برانگیخته، و اخیراً در ایران نیز تلاشهایی آغاز شده است. در همین حال، زعفران محصول ایران از نظر کمی و کیفی و نیز از جهت خواص و خصوصیات جایگاه نمایانی در سطح بین‌المللی دارد. این کیفیت و خصوصیات ممتاز، ارمغان طبیعت اقلیم‌های مرتفع (بالتر از ۱۰۰۰ متر از سطح دریا)، با زمستان‌های سرد و سخت و تابستان‌های خشک و سوزان حاکم بر نواحی زعفران‌خیز ایران در کرانه‌های بیابانی است، که گیاه زعفران در دامنه‌های آن می‌بالد، و محصول طبیعی با کیفیتی عالی عاید می‌کند.

آمارهای بازرگانی پانزده سال اخیر دلالت بر آن دارد، که زعفران ایران به تدریج ذایقه‌های بیشتری را در عرصه بین‌المللی تحریک و فریفته رنگ و رایحه و طعم دلاویز خود می‌کند، به

بیست و هفت

طوری اکنون دلرباترین ادویه جهانی به شمار می‌آید. روند فزاینده تولید زعفران در ایران، و مصرف آن در کشورهای مرقه همچنان ادامه دارد. امروز از حدود ۲۱۰ تن تولید جهانی زعفران، تقریباً ۲۰۰ تن به ایران اختصاص دارد، که ۷۰ تن آن محصول شهرستان تربت حیدریه است. به نظر می‌رسد که این روند رو به ترقی استمرار پیدا کند. زیرا جهانیان با مصرف زعفران، خواص و خصوصیات و اثرات سودبخش این پدیده شگفت‌انگیز طبیعی را بیشتر در می‌یابند. مصرف‌کنندگان زعفران، از خوردن آن لذت فراوان می‌برند، و تأثیرات آن را - بر روی قوای جسمی و جنسی، دماغی و اعصاب، قلب و عروق، و نیز لطافت بخشی به پوست و چهره خود - عملاً کم و بیش دریافته‌اند. در چنین شرایط مساعد و مطلوبی، این وظیفه پژوهشگران و فرهیختگان ایرانی است که در باب شناخت هر چه بیشتر زعفران، و معرفی خواص و خصوصیات و عرضه آن به دیگر اقوام و ملل همت به خرج دهند. به فرموده استاد زرین‌کوب:

علاقه و توجه روزافزونی که بازار مبادلات جهانی در این سال‌ها به محصول زعفران ایران نشان می‌دهد، سعی در بهتر شناخت این محصول، و اهتمام و ارزیابی نقش آن را در تاریخ بازرگانی و کشاورزی، طب و تغذیه و در سراسر عرصه فرهنگ ایران و جهان التزام می‌کند. به علاوه توجه به این نکته که آنچه به عنوان محصولات غذایی در هر مرز و بوم به دست می‌آید، در ایجاد و پرورش نیروی حیاتی و سحیه و منش اقوام تأثیر قابل ملاحظه دارد، مطالعه درباره هر یک از این گونه رستنی‌های مغذی را موجب مزید دقت در تاریخ و فرهنگ اقوام نشان می‌دهد؛ و از این حیث تحقیق در باب محصولات چمن پسته، زعفران، خرما، بادام و انگور و نظایر آن‌ها برای هر کسی که به تاریخ و فرهنگ ایران و نقش ایرانیان در تاریخ تمدن عالم علاقه دارد جالب، سودمند و آموزنده خواهد بود. شک نیست که تاریخ کشاورزی و تاریخ بازرگانی ایران هم، مثل تاریخ حکمت، هنر و تاریخ ادبیات آن، زمینه‌هایی است که بدون آشنایی با سابقه و تحول آنها، در فهم درست دقایق تاریخ ایران، به نتایج سودمند و قابل اعتماد نخواهد رسید، و تدوین یک تاریخ ترکیبی و تحلیلی از ایران ممکن نخواهد بود؛ چنانکه شناخت احوال اقلیمی و استعدادهای فلاحی کشور، که حاصل پژوهش‌هایی از این گونه است، به فهم درست جغرافیای انسانی آن کمک ارزنده می‌کند و در تهیه هر گونه طرح توسعه می‌تواند مفید و رهنمایی قابل اعتماد باشد.^۱

استاد گرانقدر جناب آقای ایرج افشار - که همواره از مشوقین مؤلف بوده‌اند - در یادداشت عالمانه خود با معرفی کتاب، و بررسی پنج گفتار آن، کوتاهی پیشگفتار را نیز تضمین کرده‌اند (فهرستهای شش‌گانه انتهای کتاب هنوز تهیه نشده بود، والا ایشان در فواید و مزایای هر یک از آن‌ها برای آگاهی پژوهشگران معاصر و آینده شرح مؤثری می‌نوشتند). با وجود این نویسنده معمولاً در مقدمه بیان می‌کند که چگونه به موضوع مورد تحقیق رهنمون گردیده، و در حین انجام پژوهش با چه مشکلات یا مسائلی مواجه شده، و احتمالاً از چه تسهیلات و امتیازاتی برخوردار بوده است.

اندیشه اولیه تحقیق در باب زعفران و برخی محصولات فلاحی و پژوهش در باب تاریخ کشاورزی ایران را مدیون عمری مطالعه در منابع کهن و جدید و نیز کسب تجارب علمی و

عملی در امور زراعت و باغبانی طی دوران خدمت در بانک کشاورزی و ۱۶ سال دوره بازنشستگی هستم. نخستین تحقیق و تألیف اینجانب، در سال ۱۳۵۱، طی گذراندن دوره لیسانس جغرافیا، با عنوان زعفران یا طلای سرخ در تاریخ فرهنگ ایران، با راهنمایی آقای دکتر رضا شعبانی استاد کرسی تاریخ دانشگاه ملی ایران انجام گرفت. پس از آن به پژوهش ادامه داد، و کتابی با عنوان زعفران طلای سرخ حاشیه کویر را در اردیبهشت ۱۳۶۲ در ۳۰۸ صفحه تألیف کرد. چهار سال بعد به انتشار کتاب شناخت زعفران ایران توفیق یافت. کارشناسان و اساتیدی با تمجید از این اثر مشوق مؤلف شدند. از باب نمونه استاد سیدمحمدعلی جمالزاده از جمله نوشت «کتاب شناخت زعفران ایران هر کس را متعجب و متحیر خواهد ساخت، چون موضوع کتاب بسیار آموزنده و بسی نظیر است»^۲. مهندس سیدمصطفی شاه‌علایی (از قدیمترین کارشناسان کشاورزی ایران) در نامه‌ای طولانی، ابعاد تحقیق را مورد تحلیل قرار داد. کارشناسان سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی مرکز خراسان در «مروری بر تحقیقات و مطالعات انجام شده در مورد زعفران» با معرفی این اثر نوشتند «اولین منبعی که در قالب کتاب اختصاصاً در مورد این گیاه نوشته شده، تحت عنوان شناخت زعفران ایران، نوشته محمد حسن ابریشمی است» فصلنامه رشد / آموزش زیست‌شناسی، در سال ۱۳۷۰ همین گزارش را منتشر کرد.^۳

در سال ۱۳۶۷ پیش‌نویس «زعفران، شناخت تاریخی و فرهنگی و کشاورزی» را آماده کرد. استاد دکتر عبدالحسین زرین‌کوب پس از چهار ماه مطالعه، راهنمایی‌هایی سودمند را حاشیه‌نویسی کردند، که با تجدیدنظر اساسی در مباحث آن، پیش‌نویس دوم در سال ۱۳۷۴ آماده گردید. این تألیف از جانب استاد زرین‌کوب «به جای یک رساله دکتری در ادبیات فارسی» پذیرفته شد. بسیاری از دوستان فرهیخته و اساتید رشته‌های مختلف مشوقی برای ادامه کار مؤلف درباره این گونه موضوعات بودند، شادروانان سید محمد محمودیان، دکتر مهرداد بهار، حسن امامی و برادر محمدعلی ابریشمی؛ و آقایان سیدعبدالله قرشی، محمد سلامتی، محمدرضا رجیبی، دکتر هوشنگ اعلم، دکتر نصرالله پورجوادی، حب علی موجانی، علی آگاه، دکتر مرتضی کاخی، دکتر علیرضا طلایی، مهندس سیدعلی میلانی، دکتر جلال رسول‌اف، دکتر عیسی کلانتری، مهندس محمدعلی طهماسبی، دکتر محمدابریشمی، دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، ایرج جاوید، محمود ثباتی، جلال رفیعی، دکتر مرتضی کتبی، محمدرضا خسروی و نیز دکتر ابرهاردکروگر (استاد دانشگاه مونیخ) از جمله خیل آنان‌اند. تقریظ و نقد و معرفی برخی فرهیختگان از آثار ناقابل اینجانب موجب شد که در پی پژوهشی جامع درباره زعفران برآید. از سال ۱۳۷۶ تا به امروز تلاشی پیگیر در این راه داشته که حاصل آن اثر حاضر است.

در این پژوهش کوشش بر آن بوده است که زعفران از جمیع جهات مورد بررسی دقیق قرار گیرد. در پنج گفتار کتاب مباحث و موضوعات مختلفی با هزاران نکته در باب زعفران مطرح شده، که همگی مستند به منابع کهن تا جدیدترین آثار عصر حاضر است. بی‌گمان این گونه مباحث تخصص‌های رشته‌های مختلف علوم و فنون را طلب می‌کند. که این حقیر هیچ‌مدان با مطالعه صدها کتاب و مستند به قدر فهم و ادراک خویش بهره‌گرفته، و به قول ابوالحسن بیهقی در قرن ششم «به مقدار دانش و توانش خویش بیان کرده‌ام»^۴. با فروتنی یادآور می‌شود که پیروی از شیوه‌ای نو در تحقیق و تدوین این کتاب ویژگی‌ها و خصیلت‌هایی به آن بخشیده است. با این

بیست و نه

حال کار نو، آن هم در این ابعاد و دامنه، خالی از خدشه و خلل نیست. نگارنده با دو امید یادآور خصلت‌های آن می‌شود؛ نخست این یادآوری حمل بر خودستایی یا چیزی از این قبیل نشود، دوم آن که صاحب‌نظران را به تأمل در مطالب و موضوعات کتاب وادارد تا ضعف یا کم و کاستی آن را گوشزد فرمایند، تا ضمن به گوش جان نویسیدن در رفع آن بکوشد، و در چابهای پسین با نام آنان در تکمله پایانی کتاب نقل کند (ممنون خواهد بود اگر نظر یا پیشنهاد خود را به آدرس مؤلف بفرستند):^۵

۱. اولین ویژگی یا خصلت، تنوع موضوعات و گستردگی مباحث تحقیقی کتاب است. تا کنون در باب شناخت همه جانبه زعفران پژوهشی با این دامنه انجام نشده و معلومات و اطلاعاتی در باب این محصول در یکجا فراهم نیامده است. بر همین اساس طبقه‌بندی مطالب، تبویب موضوعات و مباحث کتاب کاملاً تازگی دارد.

۲. روش تحقیق و تتبع و تدوین مطالب پیروی کورکورانه از روشهای غریبان نیست، بلکه به شیوه‌ای نو به موضوع تحقیق نگرسته و پیوندهایی بین رشته‌های علمی و تخصصی یا فنی با تاریخ و فرهنگ، یا اقتصاد و کشاورزی، یا طب و داروشناسی در چارچوبه موضوع اصلی، شناخت کلی زعفران، برقرار کرده است.

در انجام این پژوهش از جمع‌آوری اطلاعات، کشت عملی طی ۲ دوره ۵ ساله زعفران در کرت کوچکی در عرصه بانک کشاورزی و باغچه منزل، تا سفر به مناطق زعفران خیز و مراجعه به کتابخانه‌های مختلف، تهیه مأخذ و مستندات دور از دسترس، و تحصیل قدیمترین نرخ‌نامه‌ها، آمارهای کشاورزی و بازرگانی تا به امروز، تنظیم آمارها و جداول، تا تدوین و تبویب گفتارهای کتاب و تهیه فهرست‌های پایانی و تکمله، بازبینی نمونه‌های چاپی و ویرایش‌های مستمر رنج فراوان برده و با صرف عمر و دقت و هزینه‌های زیاد این کار را به انجام رسانده‌ام. در حدود دو سال پیش، آقای مهندس علی شریعتی پیشنهاد همکاری اینجانب با مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران و شهرک فناوری صنایع غذایی و بیوتکنولوژی شرق کشور، در مشهد، و معاضدت آنها را در انجام تألیف حاضر پیشنهاد کردند. به لحاظ هدف‌های ملی این مؤسسات در معرفی و ارتقای هر چه بیشتر جایگاه زعفران ایران در سطح بین‌المللی، نگارنده پذیرای پیشنهاد شد، و مطابق قراردادی از حمایت‌های مادی و معنوی آنان برخوردار گردید. بر خود لازم می‌دانم از مدیران بصیر پیشین و کنونی شهرک فناوری و مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران، بانوان فرهیخته: سرکار خانم مهندس مریم اسلامی (اکنون مدیرعامل شرکت شهرکهای صنعتی خراسان) و سرکارخانم مهندس محبوبه عسکری و نیز آقای مهندس علی شریعتی، که به تحقیقات علمی و تخصصی در باب زعفران و دیگر فراورده‌های غذایی ارجح می‌گذارند، صمیمانه تشکر کرده و توفیق آنان را در راه نیل به آرمان‌های ملی این سازمان‌ها آرزو کنم.

در بیش از ۳۲ سال پژوهش در باب زعفران و دیگر محصولات فلاحتی، همسر وفادارم، بانو پروین ابریشمی همواره مرا یاور بوده و شب‌زنده‌داری‌های مستمر ۳۶ ساله را تحمل کرده است؛ از جان و دل زحمات و خدمات او را ارجح می‌نهم، به خصوص که همیشه به امور خرید، خانه و فرزندانم خانم پرستو، و آقایان مهندس علی و امیرارسطو ابریشمی به جای مخلص توجه داشته، و فرصت‌های بسیار مغتنمی را برای مطالعه و پژوهش بی‌دغدغه همسر خود فراهم آورده

است.

کار حروفچینی و صفحه‌آرایی توسط مؤسسه هامون انجام گرفته که خانم فاطمه‌نظری و آقای شهرام‌نبی‌پور طی مدت ۶ ماه، آمد و شدهای مکرر، و جرح و تعدیل و اصلاحات عدیده اینجانب را (بر روی هزاران برگ پیش‌نویس‌های چندمرحله‌ای) با صمیمیت و بردباری تحمل کرده‌اند بدین وسیله از حوصله و خوشرویی و نیز از انصاف آنان سپاسگزاری می‌کند.

***

در پایان یادآور می‌شود که فرم‌های چاپی (بدون فهرست‌های انتهای کتاب) در آذرماه سال ۱۳۸۲ در ۱۲ نسخه تکثیر شد، چهار نسخه آن، توسط شهرک فناوری صنایع غذایی و بیوتکنولوژی شرق کشور، برای اظهارنظر اساتید و متخصصان رشته‌های کشاورزی، داروسازی، صنایع غذایی و بازرگانی در مشهد ارسال شده و ۸ نسخه دیگر را مؤلف برای صاحب‌نظران رشته‌های مختلف کشاورزی، اقتصاد و بازرگانی، تاریخ و فرهنگ و جامعه‌شناسی فرستاده است. اظهارنظرها کم و عموماً تمجیدآمیز است؛ آقایان جناب پروفیسور ویلم فلور (Willem Floor)، دانشمند و ایرانشناس نامدار، شرحی به انگلیسی در معرفی این اثر پژوهشی نوشته‌اند، که به عنوان مقدمه در انتهای کتاب آمده است، دکتر حمید بهادر قدوسی (استاد دانشکده کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد)، دکتر جهانگیر مظهري (استاد کرسی جامعه‌شناسی دانشگاه ملی ایران، که سمت استادی مؤلف را داشتند، شرحی تقریباً گونه‌نیز نوشته‌اند که با عنوان [دایرة المعارف] در پی پیشگفتار آمده است.)، دکتر حسین حسینی (استاد دانشکده داروسازی دانشگاه فردوسی مشهد)، مهندس بهزاد صادقی (کارشناس بازنشسته وزارت کشاورزی)، مهندس عباس همتی کاخکی (کارشناس سازمان پژوهش‌های علمی و صنعتی ایران - مرکز خراسان) طی نامه‌هایی با تمجید بسیار از این اثر، پیشنهادهایی را نیز مطرح کرده‌اند. با تشکر فراوان از این فرهیختگان ارجمند، از حوصله‌ای که در مطالعه کتاب به خرج داده‌اند؛ پیشنهادها را حتی المقدور در متن اعمال کرده است. تکملاً پایانی کتاب نیز پائندان معلومات و اطلاعات روزگانی از منابع جدید است که چکیده تحقیقات پژوهشگران ایرانی درباره خواص ضدسرطانی و ضدافسردگی زعفران، و نیز مبحث زعفران یونان، و وضعیت تجارت کنونی زعفران را در بر دارد. شرحی نیز از مدیریت مرکز اطلاعات و تحقیقات زعفران در تاریخ ۱۳۸۲/۱۲/۶ با عنوان زعفران رسیده، که تبیین‌کننده هدفها و برنامه‌های این مرکز و پیشنهاد همکاری در انجام کتاب زعفران پیش روست. تصاویر رنگی پایان کتاب نیز مرحمتی آقای مهندس علی شریعتی مدیریت این مرکز است، که از صمیم قلب معاضدت‌های ایشان را ارج می‌نهد.

محمدحسن ابریشمی ۱۳۸۲/۱۲/۸

- ۱- ابریشمی، پسته ایران ۲۵. ۲- ابریشمی شناخت زعفران ایران ۸. ۳- مجله رشد / زیست‌شناسی (شماره ۲، پاییز ۱۳۷۰) ۴۰. ۴- تاریخ بیهق ۷۱. ۵- آدرس مؤلف: تهران، کدپستی ۱۴۶۴۶۶۲۳۸۴، شهرک ژاندارمری، خ. سرسبز، گل‌دیس ۸، پلاک ۷ جنوبی، محمدحسن ابریشمی.

سی و یک

[دایرة المعارف]

خیال می‌کردم که دیگر در این روزهای رو به پایان از عهده پرداختن به اثری چنین پربزرگ و بار برنخواهم آمد و فرصت برخورداری از این «زعفرانزار» آکنده از رنگ و رایحه را نخواهم یافت؛ ولی چه باید کرد که گویا ابریشم و زعفران با یکدیگر سر و سری داشته باشند!

دوست شفیق پژوهش پیشه و نازک‌اندیشه‌مان توانسته است، با ظرافت و مهارتی در خور شاهکاری شکوهمند، آنچه‌کنجکاوی خواننده را برانگیزاند و با آب و تاب آفتابی، دزدانه خواب از دیدگان اهل نظر بریاید؛ و آنان را به زیر و بم هزاران ساله تاریخچه زعفران، کاشت، برداشت و بازار آن بکشاند که تا پاسی از نیمه‌شب گذشته - عطر و طعم زعفران نچشیده را هم تنها با همان وصف و طرح و شرح آن - به غور و تأمل وادارد، و تحمل بی‌تابی‌ها و بی‌خوابی‌ها را، با سرزدن بامدادی زعفرانی، خوشگوار گرداند.

در توصیف دقت و فراست و پشتکاری که در گردآوری دانستنی‌های گوناگون بسیار، و گاه پراکنده و غافلگیرکننده بکار رفته، همین بس که یادآوری شود بیش از هزار اثر و نوشته در این فرهنگ فرازمنند مورد استفاده و مذاقه قرار گرفته که به جای خود می‌تواند بهترین راهنمای راستین کوششهایی از این دست باشد.

ولی آنچه بیشتر بر والایش این اثر می‌افزاید فرآیند فراموشکاری‌های دوست ماست: چنان در «بحر مکاشفت» فرو می‌رود که از یاد می‌برد نقطه پרגارش کجا است! «دایرة المعارف» او از دایرة معرفی زعفران گاه فراتر می‌رود و رفته رفته در برگیرنده نکات جالب از دانشهایی می‌شود که از دور به زعفران نزدیک می‌شوند و بر اثر آن هر چه درباره خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و گاهی هم پوشیدنی‌ها و... و ذوق و سلیقه مردمان در باب اینها «از دیرباز تا به امروز» از یافته‌های اوست، بی‌دریغ در برابر خواننده کنجکاو به شوق و نشاط آمده قرار می‌گیرد، چندانکه دیگر هوش و حواس چشم برگرفتن از آنها برای او نمی‌ماند.

فریدونکنار

جهانگیر مظهري چهارم دیماه ۱۳۸۲

گفتار اول

شناخت زعفران، نام‌ها و نشان‌ها

نام‌ها

منشأ زعفران

مطابق برخی مستندات تاریخی و بعضی شواهد واژگانی، بسیاری نام و نشان‌های جغرافیایی و فرهنگی - که در گفتار اول و دوم و دیگر بخش‌های کتاب حاضر آمده است - زعفران منشأ از دامنه‌های زاگرس دارد. رویشگاه طبیعی و اولیه آن دامنه‌های نواحی کرمانشاه، همدان، تویسرکان، یروجرد و نهاوند بوده، و دامنه پراکنش آن تا نواحی اراک، قم، گلپایگان و رویدشت اصفهان گسترش داشته است. نام پارسی کهن و پهلوی آن «گرگم»، از نام گویشی متداول در بین مردمان مستقر در نواحی مزبور اخذ شده است. مطابق پاره‌ای مستندات نام زعفران خودروی در نواحی همدان «گرگمیس» بوده، که ابن فقیه همدانی در قرن سوم هجری از آن سخن گفته؛ و در منابع بعدی در وجه «کرکیماس» به عنوان نام پارسی زعفران از آن یاد شده؛ و گونه خودروی آن در نواحی الوند با نام «گرگمیس» تا قرن ۱۱ هجری مصطلح بوده، که در برخی از منابع لغت فارسی، چون برهان قاطع در وجه «گرگمیس» ثبت شده است. همان که امروز با نام «جو قاسم» در نواحی اراک و گلپایگان و غیره شهرت دارد.

گیاه‌شناسی زعفران

زعفران، با نام علمی کرکوس ساتیوس (*Crocus Sativus L.*)، از تیره زنبقیان (ایری داسه/Iridaceae)، گیاهی علفی (Herbaceous/Herbace)، و چندساله یا پایا (Perennial/Perennant; Vivace)، بدون ساقه، دارای سوخ یا نوعی ساقه زیرزمینی غده‌ای پیازشکل موسوم به گرم (Corm)، و در تداول عامه کشاورزی معروف به «پیاز زعفران»، با برگ‌های سبز براق و باریک و بلند (به طول ۱۵ تا ۳۵ سانتیمتر و گاهی بیشتر) شبیه برگ چمن علفی و سبزتر از آن، و گلی بسیار زیبا به رنگ بنفش روشن مایل به ارغوانی است. پوشش گل یا گلپوش شامل سه گلبرگ (Petal/Petale) و سه کاسبرگ (Sepal/Sepale) همشکل و هم‌رنگ گلبرگ است، که تشخیص آنها به سهولت میسر

کتابنامه

الف) منابع فارسی و عربی

- آئینه‌چی، یعقوب. مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران، تهران، ۱۳۶۵.
- آتشکده آذر. لطفعلی بیگ آذربیکدلی. به کوشش سید حسن سادات ناصری، تهران، ۱۳۳۸.
- آتشکده آذر (نیمه دوم). لطفعلی بیگ آذربیکدلی، به کوشش میرهاشم محدث، تهران، ۱۳۷۸.
- آداب الحرب و الشجاعه. محمدبن منصور، ملقب به مبارکشاه، به کوشش احمد سهیلی خوانساری، تهران، ۱۳۴۶.
- آدمیت، فریدون و همانا، افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی، تهران، ۱۳۵۶.
- آذری، علاءالدین. تاریخ روابط ایران و چین، تهران، ۱۳۶۷.
- آصفی هروی. دیوان آصفی، به کوشش هادی ارفع، تهران، ۱۳۴۲.
- آل احمد، جلال. سفروس، تهران، ۱۳۶۹.
- آیتی، ابوالحسن. خاطراتی از بیرجند، بی جا، ۱۳۷۶.
- ابتکار (ماهنامه شماره‌های ۲۴۸ تا ۲۵۳) تهران، ۱۳۵۰، مقالات در باب «زعفران».
- ابراهیم احذب طرابلسی. فرائد اللآل فی مجمع الامثال، بیروت، ۱۳۱۲ هـ.
- ابریشمی، محمدحسن. زعفران یا طلای سرخ در تاریخ و فرهنگ ایران، رساله تحقیقی دوره لیسانس جغرافیا، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۱.
- _____. شناخت زعفران ایران، تهران، ۱۳۶۶.
- _____. زعفران طلای سرخ حاشیه کویر، تهران، اردیبهشت ۱۳۶۲.
- _____. دانشنامه جهان اسلام (تهران، ۱۳۷۶)، ذیل حرف ب)، مقاله «برگه».
- _____. دانشنامه جهان اسلام (تهران، ۱۳۷۹)، ذیل حرف پ)، مقاله «پسته ایران».
- _____. کتاب سال کشاورزی / دومین راهنمای کشاورزی، تهران، ۱۳۷۶، مقاله «تاریخچه کشاورزی ایران».
- _____. پسته ایران، شناخت تاریخی، تهران، ۱۳۷۳.
- _____. زعفران ایران، شناخت تاریخی و فرهنگی و کشاورزی، مشهد، ۱۳۷۶.
- _____. خراسان پژوهی (فصلنامه، شماره ۱، زمستان ۱۳۷۸، مشهد). مقاله «ملک».
- _____. کشت و دام و صنعت (مجله، شماره‌های ۲۹ تا ۳۵، اردیبهشت تا آبان ۱۳۸۱، تهران)، مقالات «گل در فرهنگ ایرانی».
- _____. بانک و کشاورزی (مجله، شماره‌های ۶۶ تا ۶۹، پاییز ۳۷۷ تا زمستان ۱۳۷۸، تهران)، مقالات «زردچوبه در ایران».
- _____. گزارش (مجله، شماره ۱۳۲۵، اسفند ۱۳۸۱، تهران) مقاله «چهارشنبه سوری منشاء از شبانگاه قتل متوکل دارد».

- زیتون (مجله، شماره ۲۵، تیرماه ۱۳۶۲، تهران)، مقاله «زعفران طلای سرخ حاشیه کوبر».
- گلچرخ (مجله، شماره ۲ و ۳، اردیبهشت و مرداد ۱۳۷۱، تهران) مقاله «مشرکاتی از دیوان و پیشدادیان با سومریان».
- پژوهشی پیرامون دوازده قرن زعفران در شعر فارسی، مشهد آبان ۱۳۶۷.
- ابن ابی صبیحه. عیون الانباء فی طبقات الحكماء. ترجمه سید جعفر غضبان، تهران، ۱۳۴۹.
- ابن اسفندیار کاتب، بهاء الدین محمد. تاریخ طبرستان، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۶۶.
- ابن بزاز اردبیلی. صفوة الصفا، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تبریز، ۱۳۷۳.
- ابن بطلان بغدادی. تقویم الصحة، به کوشش غلامحسین یوسفی، تهران، ۱۳۵۰.
- ابن بیطار، جامع المفردات الادویه و الاغذیه، بولاق، ۱۲۹۱ هـ
- ابن جزار قیروانی، ابوجعفر احمد بن ابراهیم. طب الفقراء و المساکین. به کوشش د. وجیهه آل طعمه، تهران، ۱۳۷۵.
- ابن جزله. منهاج البیان، نسخه خطی موزه بریتانیا، به شماره ۵۹۳۴.
- ابن حسام. دیوان محمد بن حسام خوسفی. به کوشش احمد احمدی بیرجندی، مشهد، ۱۳۶۶.
- ابن حوقل. صورة الارض، ترجمه جعفر شعار، تهران، ۱۳۴۵.
- ابن خلدون. تاریخ ابن خلدون / العبر، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، ۱۳۶۸.
- ابن رسته اصفهانی. الاعلاق النفیسه، ترجمه حسین قره چانلو، تهران، ۱۳۵۶.
- ابن خردادبه. المسالک و الممالک، ترجمه حسین قره چانلو، تهران، ۱۳۷۰.
- ابن فقیه همدانی. ابوبکر احمد بن محمد. مختصر البلدان، ترجمه ح. مسعود، تهران، ۱۳۴۹.
- ابن قتیبه. کتاب عیون الاخبار، قاهره، ۱۹۳۰ م.
- ابن کیا، عبدالله محمد بن کیاماندرانی. رساله فلکیه، به کوشش والتر هینس، ویسبادن، ۱۹۵۲ م.
- ابن مندویه اصفهانی. رساله فی اصول الطب و المركبات العطریه، به کوشش محمد تقی دانش پژوه، تهران، ۱۳۴۷.
- ابن ندیم. الفهرست، ترجمه م. رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶.
- ابوالفداء، عمادالدین اسماعیل. تقویم البلدان، ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران، ۱۳۴۹.
- ابوالفرج اصفهانی. کتاب الاغانی، ترجمه محمد حسین مشایخ فریدنی، تهران، ۱۳۵۸.
- ابوالقاسم عبدالله کاشانی. عرایس الجواهر و نفایس الاطایب، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۴۵.
- ابوبکر طهرانی، دیار بکریه، به کوشش نجاتی لوغال و فاروق سومهر، تهران، ۱۳۵۶.
- ابودلف، مسعربن مهلهل خزرجی. سفرنامه ابودلف، ترجمه ابوالفضل طباطبائی، تهران، ۱۳۵۴.
- ابوعلی سینا، شیخ رئیس ابوعلی. قانون در طب، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، تهران، ۱۳۶۷.
- اجتهادی، ابوالقاسم. وضع مالی مسلمین، تهران، ۱۳۶۳.
- احمد جام نامقی (شیخ احمد جامی / ژنده پیل) سراج السائرین، به کوشش علی فاضل، مشهد، ۱۳۶۸.
- احمدی بیرجندی، احمد. یقما (مجله شماره ۹۲، اسفند ۱۳۳۴) مقاله «بیرجند».
- احیاء التذکره. رمزی مفتاح، قاهره، ۱۳۷۲ هـ / ۱۹۵۳ م.
- احیاء الملوک. ملک شاه حسین سیستانی، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۴.

- اختیارات بدیعی علی بن حسین انصاری، به کوشش محمدتقی میر، تهران، ۱۳۷۱.
- _____، نسخه خطی متعلق به مؤلف.
- _____، نسخه خطی آقای خلیل مستوفی
- ادیب الملک، عبدالملی. *دافع الغرور*، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۴۹.
- ادیب قاسمی کرمانی. *کلیات آثار*، به کوشش ایرج افشار، کرمان، ۱۳۷۲.
- ارزقی هروی. *دیوان ارزقی هروی*، به کوشش سعید نفیسی، مشهد، ۱۳۳۶.
- ارشاد الزراعه. *قاسم بن یوسف هروی*، به کوشش محمد مشیری، تهران، ۱۳۵۶.
- اسدی طوسی. *گرشاسب نامه*، به کوشش حبیب یغمائی، تهران، ۱۳۵۴.
- _____، لغت فرس، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۵۶.
- اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی سعید*، محمدبن منور میهنی، به کوشش ذبیح الله صفا، تهران، ۱۳۶۱.
- _____، محمدبن منور میهنی، به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، ۱۳۶۶.
- اسرار قاسمی*. ملاحسین کاشفی سبزواری، تهران، بی تا.
- اسفزاری، معین الدین محمد. *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*، به کوشش محمد کاظم امام، تهران، ۱۳۳۸.
- اسماعیل هنر یغمائی. *جندق و قومس در اواخر دوره قاجاریه*، به کوشش عبدالکریم حکمت یغمائی، تهران، ۱۳۶۳.
- اشپولر، برتولد. *تاریخ مغول در ایران*، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران، ۱۳۶۵.
- اشرف مازندرانی. *دیوان اشعار*، به کوشش محمدحسن سیدان، تهران، ۱۳۷۳.
- اشعار کسانای مروزی. به کوشش جعفر شعار، ۱۳۶۸.
- اصطخری، ابی اسحاق ابراهیم. *مسالک الممالک*، چاپ دخویه، بیروت ۱۹۲۷.
- _____، *مسالک و ممالک*، از مترجمی ناشناخته، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۲۷.
- _____، *ممالک و مسالک*، ترجمه محمدبن اسعد تستری، به کوشش ایرج افشار، تهران ۱۳۷۳.
- اطلاعات هفتگی (مجله)*، شماره ۷۲۲، تیرماه ۱۳۳۴.
- اعتماد السلطنه. *المآثر و الآثار*، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۴.
- _____، *المآثر و الآثار*، تهران، ۱۳۰۶ هـ.
- _____، *روزنامه خاطرات*، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۴۵.
- _____، *مرآت السفر*، به کوشش ایرج افشار و عبدالله فرادی، تهران ۱۳۶۳.
- _____، *مرآة البلدان*، به کوشش عبدالحسین نوائی و میرهاشم محدث، تهران، ۱۳۶۷.
- _____، *مطلع الشمس*، تهران، ۱۳۶۲.
- اغراض السیاسه فی اغراض الریاسه*. محمدبن علی ظهیری کاتب سمرقندی، به کوشش جعفر شعار، تهران، ۱۳۴۹.
- افشار، ایرج. *آشپزی دوره صفویه تهران*، ۱۳۶۰.
- _____، *مسائل کشاورزی ایران (فصلنامه)*، تهران، شماره ۲، زمستان ۱۳۵۹، مقاله «فهرست نامه اهم متون کشاورزی در زبان فارسی».

- افضل التواريخ، غلامحسین افضل الملک، به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران ۱۳۶۱.
- افضل الدین ابوحامد کرمانی. تواریخ آل سلجوق / سلجوقیان و غز در کرمان به کوشش باستانی پاریزی، تهران، ۱۳۷۳.
- _____. صلاح الصحاح، به کوشش محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران، ۱۳۵۶.
- افضل الملک، غلامحسین. سفرنامه خراسان و کرمان، به کوشش قدرت الله روشنی زعفرانلو، تهران، بی تا.
- _____. افضل التواريخ، به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران، ۱۳۶۱.
- _____. سفرنامه اصفهان، به کوشش ناصر افشارفر، تهران، ۱۳۸۰.
- _____. تاریخ و جغرافیای قم، به کوشش حسین مدرس طباطبائی، تهران ۱۳۹۶ هـ.ق.
- _____. رکن الاسفار، به کوشش حسین صمدی، قائم شهر، ۱۳۷۳.
- افغانستان قاموس. عبدالله افغانی، کابل، ۱۳۳۵.
- افلاکی، شمس الدین محمد. مناقب العارفين، به کوشش تحسین یازبجی، تهران، ۱۳۶۲.
- اقامة البرهان. میرزا بزرگ (میرزاموسی) قائم مقام، به کوشش سید عبدالمجید قائم مقام فراهانی، تهران، ۱۳۶۶.
- اکبرنامه. شیخ ابوالفضل مبارک ناگوری، به کوشش غلامرضا طباطبائی، تهران، ۱۳۷۲.
- الانبیه عن حقایق الادویه. موفق الدین ابومنصور علی هروی، به کوشش احمد بهمنیار، تهران، ۱۳۴۶.
- التحیر فی علم التعبير. فخرالدین محمدبن عمر رازی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۴.
- السامی فی الاسامی. ابوالفتح احمد میدانی نیشابوری، چاپ عکسی نسخه خطی، تهران، ۱۳۴۵.
- الفتوح. ابن اعثم کوفی، ترجمه محمدبن احمد مستوفی هروی، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجید، تهران، ۱۳۷۲.
- الفرق بین الفرق. ابومنصور عبدالقاهر بغدادی، ترجمه محمدجواد مشکور، تهران، ۱۳۵۸. شهرستانی. کتاب الملل و النحل، ترجمه مصطفی بن خالقداد هاشمی با عنوان توضیح الملل، به کوشش سید محمدرضا جلالی نائینی، تهران، ۱۳۵۸.
- الگو، سیریل. تاریخ پزشکی ایران و سرزمین های خلافت شرقی، ترجمه باهر فرقانی، تهران، ۱۳۵۶.
- _____. تاریخ پزشکی ایران، ترجمه محسن جاویدان، تهران، ۱۳۵۵.
- _____. طب در دوره صفویه، ترجمه محسن جاویدان، تهران، ۱۳۵۷.
- المصادر. ابوعبدالله حسین زوزنی، به کوشش تقی بینش، مشهد، ۱۳۴۰.
- المنجد. بیروت، ۱۹۸۶ م.
- الیا، میرچا. رساله در تاریخ ادیان، ترجمه جلال ستاری، تهران، ۱۳۷۶.
- امام شوشتری، سیدمحمدعلی. فرهنگ واژه های فارسی در زبان عربی، تهران، ۱۳۴۷.
- امام فخررازی. جامع العلوم / ستینی، به کوشش میرزامحمدملک الکتاب شیرازی، بمبئی، ۱۳۲۳ هـ.
- امام محمدغزالی، ابوحامد. کیمیای سعادت، به کوشش حسین خدیو جم، تهران، ۱۳۶۱.
- _____. انوار حکمت، به کوشش سیدسعید میررحمت علی شاهی، اصفهان، ۱۳۳۷.
- امیرخسرو دهلوی. تغلق نامه، به کوشش ابوالحسن فریدآبادی، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۲ هـ.
- _____. آئینه اسکندری، به کوشش جمال میر سیدوف، مکه، ۱۹۷۷ م.
- _____. دیوان کامل امیرخسرو. به کوشش م. درویش، تهران، ۱۳۶۱.

زعفران ۸۰۷

- امیرعلی. تاریخ عرب و اسلام، ترجمه سیدمحمد تقی فخرداعی گیلانی، تهران، ۱۳۵۸.
- امیرقاسمی، تراب. زعفران طلای سرخ ایران، تهران، ۱۳۸۰.
- امیر معزی نیشابوری. دیوان کامل امیر معزی، به کوشش ناصر هیری، تهران، ۱۳۶۲.
- انصاری دمشقی، شمس الدین محمد. نخبة الدهر فی عجائب البر و البحر، ترجمه سید حمید طبیبیان، تهران، ۱۳۵۷.
- انوری ابیوردی. دیوان انوری، به کوشش محمدتقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۶۴.
- انوری، حسن. فرهنگ بزرگ سخن، تهران، ۱۳۸۱.
- انیس الناس. شجاع شیرازی. به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۶.
- اوین، اوزن. ایران امروز (۱۹۰۷-۱۹۰۶ م). ترجمه علی اصغر سیدی، تهران، ۱۳۶۲.
- اوتر، ژان. سفرنامه ژان اوتر (عصر نادرشاه)، ترجمه علی اقبال، تهران، ۱۳۶۳.
- اولثاریوس، آدام. سفرنامه الثاریوس، ترجمه احمد بهپور، تهران، ۱۳۶۳.
- _____ . اصفهان خونین شاه صفی / سفرنامه از آدام اولثاریوس، ترجمه حسین کردبچه، تهران، ۱۳۷۹.
- _____ . سفرنامه اولثاریوس، ترجمه حسین کردبچه، تهران، ۱۳۷۹.
- ایرج میرزا. یغما (مجله، شماره ۹۰، دی ۱۳۳۴) قطعه شعر «زعفران قاین».
- بارتولد، ویلم، جغرافیایی تاریخی ایران، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران، ۱۳۷۷.
- بارتولد، و. و. ترکستان نامه، ترجمه کریم کشاورز، تهران ۱۳۵۲.
- بازن، ماسل؛ کریستان بر مبرزه و همکاران. گیلان و آذربایجان شرقی، ترجمه مظفرامین فرشچیان، تهران، ۱۳۶۵.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم. هشت الهفت، تهران، ۱۳۶۳.
- _____ . نان جو و دوغ‌گو، تهران، ۱۳۶۲.
- _____ . یغما (مجله، شماره ۳۲۸، بهمن ۱۳۵۴)، مقاله «گرفتاریهای قائم مقام در کرمان و یزد».
- بامداد، مهدی. شرح حال رجال ایران، تهران، ۱۳۶۳.
- باورچی، حاج محمدعلی. کارنامه در باب طباطبائی و صنعت آن، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۰.
- بایبوردی، حسن تاریخ ارسباران، تهران، ۱۳۴۱.
- بایندر، هنری. سفرنامه هنری بایندر، ترجمه کرامت الله افسر، تهران، ۱۳۷۰.
- بدرشروانی. دیوان بدرشروانی، به کوشش ابوالفضل هاشم اوغلی رحیموف، مسکو، ۱۹۸۵ م.
- برکشلی، ماندا. اخبار هنر سینما (روزنامه، شماره ۶۷۵، دوشنبه ۱۲ آبان ۱۳۷۶)، مقاله «رمزمانایی میناتورهای ایرانی».
- بروگش، هنریش. سفری به دوبار سلطان صاحب قران، ترجمه مهندس کردبچه، تهران، ۱۳۶۸.
- برهان قاطع. محمدحسین بن خلف تبریزی، به کوشش محمد معین، تهران ۱۳۴۲.
- برهان مآثر. سیدعلی بن عزیز الله طباطبائی، به کوشش سیدهاشمی فریدآبادی، حیدرآباد دکن، ۱۳۵۵ هـ.
- بریان، پی.یر. تاریخ امپراتوری هخامنشیان، ترجمه مهدی سمسار، تهران، ۱۳۷۷.
- بکائی، شیخ محمدحسن. الدلیل الی ققه اللغة و سر العربیة للثعالی، مشهد، ۱۴۰۷ هـ شاهجهانی. منتخب اللغات، تهران، بی تا.

- بلادری، احمدبن یحیی. فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران، ۱۳۶۷.
- بلدیة طهران. دومین احصائیة شهر طهران از سنه ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۸ شمسی، طهران، ۱۳۱۰.
- بلسارا، پ. پ. ایران و اهمیت آن در ترقی و تمدن بشر، ترجمه عبدالحسین سپنتا، بمبئی، ۱۹۳۶ م.
- بلیانی کازرونی، شیخ ابوالقاسم. سلم السموات، به کوشش یحیی قریب، تهران، ۱۳۳۹.
- بناکتی، فخرالدین ابوسلیمان داود. روضة اولالباب فی معرفة التواریخ و الانساب / تاریخ بناکتی، به کوشش جعفر شعار، تهران، ۱۳۴۸.
- بندھش (متنی به زبان پارسی میانه). فرنیغ دادگی، ترجمه مهرداد بهار، ۱۳۶۹.
- بندھش هندی، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، ۱۳۶۸.
- بودرجمهری، خدیجه، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی (مشهد، شماره ۳، زمستان ۱۳۶۷) مقاله «تاریخچه زعفران در بریتانیا».
- بولیس. موریس. تاریخ کیش زردشت، ترجمه همایون صنعتی زاده، تهران، ۱۳۷۵.
- بهار عجم. لاله تیک چند بهار، به کوشش کاظم دزفولیان، تهران، ۱۳۸۰.
- بهار، محمدتقی. سبک شناسی، تهران، ۱۳۵۶.
- بهاءالدوله. خلاصة التجارب / خلاصة الحکمت، نسخه خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- بهاءالدین ولد. معارف. به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، ۱۳۵۲.
- بهرامی، تقی. کتاب فلاح، تبریز، ۱۳۱۳.
- _____. تاریخ کشاورزی ایران، تهران، ۱۳۳۳.
- _____. دایرة المعارف فلاحتی / فرهنگ روستایی، تهران، ۱۳۱۷.
- بهروزی، محمدجواد. چیستان در ادبیات فارسی، شیراز، ۱۳۵۰.
- بهرزادی اندوهجردی، حسین. تذکره شعرای کرمان، تهران، ۱۳۷۰.
- بهمنیار، احمد. شرح حال صاحب بن عباد، تهران، ۱۳۴۴.
- بهنیا، محمدرضا. زراعت زعفران، تهران، ۱۳۷۰.
- بیانی، شیرین. هشت مقاله در زمینه تاریخ، تهران، ۱۳۵۲.
- بیانی، مهدی. کتابشناسی کتابهای خطی، به کوشش حسین محبوبی اردکانی، تهران، ۱۳۵۲.
- بیرونی ابوریحان محمد. صیدنه، ترجمه ابوبکر علی کاشانی، به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار. تهران، ۱۳۵۸.
- _____. التفهیم لاوئل صناعة التتنجیم، به کوشش جلالالدین همایی، تهران، ۱۳۶۳.
- _____. کتاب الصیدنه فی الطب، به کوشش عباس زریاب، تهران، ۱۳۷۰.
- بیگدلی شاملو، دیوان حاج محمد صادق بیگدلی شاملو، به کوشش غلامحسین بیگدلی، تهران، ۱۳۶۸.
- بیناباجی، محمدحسین و علی مختاریان. زعفران
- پارک علم و فناوری خراسان. مجموعه مقالات سومین همایش ملی زعفران، مشهد، ۱۳۸۲.
- پاریس. ر. ه. مویز. مفردات پزشکی، ترجمه بدیع الله مشیدی و مهدی سمسار، تهران، ۱۳۵۲.
- پرتو، علی / حکیم اعظم. گنجینه دارو و درمان، تهران، ۱۳۱۷.
- پروین اعتصامی، دیوان قصائد و مثنویات، به کوشش سعید اعتصامی، تهران، ۱۳۴۱.

- پژمان بختیاری، حسین، کویر اندیشه، تهران، ۱۳۷۲.
- بطورشفسکی، ایلپاپاولیچ. کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول تهران، ۱۳۵۵.
- پلوتارک. حیات مردان نامی، ترجمه رضا مشایخی، تهران، ۱۳۴۶.
- پند پیران از مؤلفی ناشناخته، به کوشش جلال متینی، تهران، ۱۳۵۷.
- پورداد، ابراهیم. ایران‌شاه، بمبئی، ۱۹۳۶ م.
- _____. یادداشت‌های گائها، به کوشش بهرام فره‌وشی، تهران، ۱۳۵۶.
- _____. هرزدنامه، تهران، ۱۳۳۱.
- پوررضا، محمود. یغما (مجله، شماره ۲۲۹، مرداد ۱۳۴۶)، مقاله «اسپانیا در فتح عرب».
- پیرنیا، حسن (مشیرالدوله). ایران باستان، تهران، ۱۳۴۲.
- پیگولوسکایا، ن. و. آ. یو. یاکوبوسکی، و دیگران، تاریخ ایران، ترجمه کریم کشاورز، تهران، ۱۳۵۴.
- تابنده، حسین. تاریخ و جغرافیای گناباد، تهران، ۱۳۴۸.
- تاج الاسامی. از مؤلفی ناشناخته، به کوشش علی اوسط ابراهیمی، تهران ۱۳۶۷.
- تاج‌بخش، حسن. تاریخ دامپزشکی و پزشکی ایران، تهران، ۱۳۷۵.
- تاریخ بنی رستم. ابن الصغیر، ترجمه حجت الله جودکی، تهران، ۱۳۷۵.
- تاریخ بیهقی. ابوالحسن علی بن زید بیهقی (ابن فندق)، به کوشش احمد بهمینیار، تهران، بی‌تا.
- تاریخ الوزراء. نجم الدین ابوالرجاء قمی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۶۳.
- تاریخ ابویان / مفرح الکروب فی اخبار بنی ایوب. جمال الدین محمد واصل، ترجمه پرویز انابکی، تهران، ۱۳۶۹.
- تاریخ بلعمی. ابوعلی محمد بلعمی، به کوشش محمدتقی بهار، محمد پروین گنابادی، تهران، ۱۳۴۱.
- تاریخ بیهقی. ابوالفضل محمدبن حسین کاتب بیهقی، به کوشش ادیب پیشاوری (به خط محمدحسین گلپایگانی)، تهران، ۱۳۰۷.
- _____. به کوشش سعید نفیسی، تهران، ۱۳۳۲.
- _____. به کوشش علی‌اکبر فیاض، مشهد، ۱۳۵۶.
- _____. به کوشش قاسم غنی و علی‌اکبر فیاض، تهران، ۱۳۲۴.
- تاریخ جدید یزد. احمد بن حسین بن علی کاتب، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۷.
- تاریخ جهانگشای نادری، میرزامهدی استرابادی، تهران، ۱۳۱۸.
- تاریخ دار الایمان قم، محمدتقی بیگ ارباب، به کوشش مدرسی طباطبائی، قم، ۱۳۵۳.
- تاریخ سلطانی / از شیخ صفی شاه صفی. سیدحسن استرابادی، به کوشش احسان اشراقی، ۱۳۶۶.
- تاریخ سیستان، از مؤلفی ناشناخته، به کوشش ملک الشعراء بهار، تهران، ۱۳۵۲.
- تاریخ عباسی. ملاجلال منجم، به کوشش سیف‌الله وحیدنیا، تهران، ۱۳۶۶.
- تاریخ فرشته / گلشن ابراهیمی. محمد قاسم هندوشاه استرابادی، لکهنو، ۱۸۶۳ م، ۱۲۸۱ هـ.
- تاریخ محمدی / احسن التواریخ. محمد فتح الله ساروی، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران ۱۳۸۱.
- تاریخنامه طبری گردانیده منسوب به بلعمی، به کوشش محمد روشن، تهران، ۱۳۶۶.
- تاورنیه، ژان باتیست. سفرنامه تاورنیه، ترجمه ابوتراب نوری، اصفهان، ۱۳۳۶.

- تأثیر تبریزی. دیوان محسن تأثیر تبریزی، به کوشش امین پاشا اجلالی، تهران، ۱۳۷۳.
- تبصرة العوام. سیدمرتضی بن داعی حسن رازی، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۵۷.
- تجارب الامم فی اخبار ملوک العرب و العجم (از مؤلفی ناشناخته). به کوشش رضا انزابی نژاد و یحیی کلانتری، مشهد، ۱۳۷۲.
- تجارب شهریاری. شهریار بن بهمن پارسی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۴۳.
- تحفه حکیم مؤمن. محمد مؤمن حسینی تنکابنی، با مقدمه میرسیداحمد روضاقی، تهران، ۱۳۶۱.
- _____ . _____ ، نسخه خطی متعلق به مؤلف.
- _____ . _____ ، با مقدمه محمود نجم‌آبادی، تهران، ۱۳۴۵.
- تحفة العالم. میرزا عبداللطیف شوشتری، به کوشش صمد موحد، تهران، ۱۳۶۳.
- تحفة الغرائب. منسوب به محمد بن ایوب حاسب طبری، به کوشش جلال متینی، تهران، ۱۳۷۱.
- تحفة المحبین. یعقوب سراج شیرازی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و کرامت رعنا، تهران، ۱۳۷۶.
- تحفة الهند. میرزاخان فخرالدین محمد، به کوشش نورالحسن انصاری، تهران، ۱۳۵۴.
- تذکره انجمن خاقان. فاضل خان گروسی، به کوشش توفیق سبحانی، تهران، ۱۳۷۶.
- تذکره مرآت الخیال. امیر شیر علی خان لودی، به کوشش میرزامحمدملک الکتاب شیرازی، بمبئی، ۱۳۲۴ هـ.
- تذکره نتایج الافکار، محمد قدرت الله گوپالی، به کوشش اردشیر خاضع، بمبئی، ۱۳۳۶.
- تذکره الشعراء کشمیر. حسام الدین راشدی، کراچی، ۱۳۴۶.
- تذکره الهند / یادگار رضائی. حکیم رضا علی خان حیدرآبادی، حیدرآباد دکن، ۱۲۸۳ هـ.
- تراوی، م. روش‌های استاندارد آزمون زعفران در اسپانیا، مشهد، ۱۳۶۹.
- تربیت، محمد علی. مقالات تربیت، تهران، ۱۳۵۵.
- ترجمه تاریخی یمینی. ابوشرف ناصح جرفادقانی، به کوشش جمفر شعار، تهران، ۱۳۴۵.
- ترکمانی، ج. تولید و بازاریابی و عوامل مؤثر بر صادرات زعفران، تهران، ۱۳۷۹.
- ترکمانی، علی بن رسول. المعتمد فی الادویة مفردة، بیروت ۱۳۹۰ هـ / ۱۹۷۵ م.
- تفسیر بصائر یمینی. معین الدین محمد نیشابوری، به کوشش علی رواقی، تهران، ۱۳۵۹.
- تفسیر سورة یوسف / الستین الجامع للطائف البساتین. احمد بن محمد زید طوسی، به کوشش محمد روشن، تهران، ۱۳۴۵.
- توکلی صابر، محمدرضا و سیدرضا محور. فرهنگ دارویی، تهران، ۱۳۶۱.
- تونجی، محمد. المعجم الذهبی، بیروت، ۱۹۶۹ م.
- تهرانچی، مهدی. بیک تربت (مجله، شماره ۴، تیرماه ۱۳۷۵)، «زعفرو / طلای سرخ».
- ثانی. محمد. مجله ماهیانه مدرسه عالی فلاح کرج (شماره ۲، اردیبهشت ۱۳۱۵)، مقاله «زعفران و طرز زراعت آن».
- ثروتیان، بهروز. فرهنگ اصطلاحات و تعریفات نفایس الفنون، تبریز، ۱۳۶۲.
- ثروتیان، بهروز. فرهنگ کنایات، تهران، ۱۳۶۴.
- ثعالبی، ابومنصور عبدالملک. غرر اخبار ملوک فرس. به کوشش ه زنتبرگ، پاریس، ۱۹۰۰ م.
- ثعالبی مرغنی، حسین بن علی. تاریخ غرر السیر / شاهنامه کهن، ترجمه محمد روحانی، مشهد، ۱۳۷۲.

- نعالی نیشابوری، لطائف المعارف، ترجمه علی اکبر شهابی، مشهد، ۱۳۶۸.
- نعالی نیشابوری، عبدالملک بن محمد بن اسماعیل. تاریخ نعالی / غرر اخبار ملوک فرس و سیرهم، ترجمه محمدفضالی، تهران، ۱۳۶۸.
- ثمرات القدس من شجرات الانس. میرزا علی بیگ لعلی بدخشی، به کوشش سید کمال حاج سید جوادی، تهران، ۱۳۷۶.
- جامع الاشیاء / هشت چمن. حکیم حسین خان بهادر، مدرس، ۱۹۵۰ م.
- جامع التمثیل. محمد حبله رودی، تهران بی تا.
- جامی، مولانا عبدالرحمن. بهارستان جامی، به کوشش اسماعیل حاکمی، تهران، ۱۳۶۷.
- _____ . بهارستان، تهران، ۱۳۴۰، افسست شده از روی چاپ وینه، ۱۸۴۶ م.
- جرجانی، سید اسماعیل. ذخیره خوارزمشاهی، به کوشش جلال مصطفوی، تهران، ۱۳۵۲.
- _____ . به کوشش سعید سیرجانی، تهران، ۱۳۵۹.
- _____ . حقی علائی، به کوشش علی اکبر ولایتی و محمود نجم آبادی، تهران، ۱۳۶۹.
- _____ . کتاب الاغراض الطیبه و المباحث العلائیه، تهران، ۱۳۵۴.
- جرجی زیدان، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهر کلام، تهران، ۱۳۵۶.
- جکسن، سفرنامه جکسن / ایران در گذشته و حال، ترجمه منوچهری امیری و فریدون بدره‌ای، تهران، ۱۳۵۳.
- جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی. دیوان کامل جمال الدین عبدالرزاق اصفهانی، به کوشش وحید دستگردی، تهران، ۱۳۶۲.
- جمال زاده، سید محمد علی. خلیقات ما ایرانیان، آلمان، ۱۳۷۱.
- _____ . دارالمجانین، تهران، ۱۳۳۳.
- _____ . گنج شایگان، تهران، ۱۳۶۲.
- جمالی یزدی، ابوبکر مطهر، فرخنامه، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۴۶.
- جنگ خطی، به شماره ۲۴۴۹، در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- جوالیقی، ابی منصور. المعرب من الکلام الاعجمی علی حروف المعجم. به تحقیق و شرح احمد محمد شاکر، تهران ۱۹۶۶ م.
- جوامع الحکایات و لوازم الروایات. محمد عوفی، چاپ افسست از نسخه خطی، به کوشش محمد رضانی، تهران، ۱۳۳۵.
- جوامع الفوائد فی السرار المقاصد. شیخ نظر علی افشاری ارومیه‌ای، قم، بی تا.
- جوینی، عطاملک محمد. تاریخ جهانگشای جوینی، به کوشش محمد قزوینی، لیدن ۳۲۹ هـ
- جیهانی، ابوالقاسم بن احمد. اشکال العالم، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، به کوشش فیروز منصوری، تهران، ۱۳۶۸.
- چراغ هدایت. سراج الدین علی خان اکبرآبادی، به کوشش منصور ثروت، تهران، ۱۳۶۳.
- حائری، سید هادی، افکار و آثار ایرج میرزا، تهران، ۱۳۶۴.
- حاج سیاح محلاتی، محمد علی. خاطرات حاج سیاح / دوره خوف و وحشت، به کوشش حمید سیاح، تهران، ۱۳۵۶.

- حاجی خلیفه. کشف الظنون عن اسماء الکتب و الفنون، طهران، ۱۹۶۷ م.
- حافظ ابرو. تاریخ حافظ ابرو (بخش جغرافیای خراسان)، به کوشش دوروتیا کراوولسکی، ویسبادن، ۱۹۸۲ م.
- _____ . زبدة التواریخ، به کوشش سید کمال حاج سید جوادی، تهران، ۱۳۷۲.
- _____ . جغرافیای حافظ ابرو، به کوشش صادق سجادی، تهران، ۱۳۷۵.
- _____ . مجمع التواریخ السلطانیه، به کوشش محمد مدرسی رنجانی، تهران، ۱۳۶۴.
- _____ . تاریخ حافظ ابرو، نسخه خطی کتابخانه ملک، به شماره ۴۱۴۳.
- _____ . نسخه خطی موزه بریتانیا، به شماره ۹۳۱۶.
- حاکم نیشابوری، ابو عبدالله الحاکم. تاریخ نیشابور، به کوشش بهمن کریمی، تهران، ۱۳۳۹.
- _____ . به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، ۱۳۷۵.
- حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر. جمال الدین ابوروح لطف الله. به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، ۱۳۶۶.
- حبیبی، عبدالحی. هنر عهد تیموریان، تهران، ۱۳۵۵.
- _____ . یغما (مجله، شماره ۲۱۱، بهمن ۱۳۴۴)، مقاله «قصص الانبیاء بوشنجی یا نابی از نسخ نایاب فارسی».
- حبیبی، محمداقبر و عبدالرضا باقری. زعفران، زراعت، فرآیند، ترکیبات شیمیایی و استانداردهای آن مشهد، ۱۳۶۸.
- حبیبش تغلیسی، ابو الفضل. بیان الصناعات، به کوشش حمیدرضا قلیچ خانی، تهران، ۱۳۷۳.
- _____ . قانون ادب، به کوشش غلامرضا طاهر، تهران، ۱۳۵۰.
- _____ . کامل التعبیر، تهران، ۱۳۶۸.
- حتی، فیلیپ ک. تاریخ عرب، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تبریز، ۱۳۴۱.
- حدائق السحر. یحیی بن صاعدین احمد، به کوشش عباس صدری، تهران، ۱۳۶۱.
- حدود العالم من المشرق الی المغرب، از مؤلفی ناشناخته، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۰.
- حدیقه الاقالیم. مرتضی حسین الهیار عثمانی، لکهنو، ۱۸۷۹ م.
- حزین، شیخ محمد علی. تذکره حزین، اصفهان، ۱۳۳۴.
- حسن روملو. احسن التواریخ، به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، ۱۳۴۹.
- حسینی فراهانی. سفرنامه میرزا محمد حسین حسینی فراهانی، به کوشش مسعود گلزاری، تهران، ۱۳۶۲.
- حسینی، م. اثر تغذیه برگی بر افزایش عملکرد زعفران، مشهد، ۱۳۷۶.
- حقایق نگار خور موجی، میرزا جعفرخان. نزاهت الاخبار، به کوشش سید علی آل داود، تهران، ۱۳۸۰.
- حکمت، علی اصغر. تقویم معارف. تهران، ۱۳۰۷.
- _____ . سرزمین هند، تهران، ۱۳۳۷.
- _____ . در ملک سیام، دهلی، ۱۳۳۶.
- حکمت یغمائی، عبدالکریم. بر ساحل کویر نمک، تهران، ۱۳۷۰.
- حکیم الممالک. روزنامه سفر خراسان، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۶.
- حکیم میسری. دانشنامه در علم پزشکی، به کوشش برات زنجانی، تهران، ۱۳۶۶.
- حکیمیان، ابوالفتح. هنر و مردم (مجله، شماره ۱۷۹، شهریور ۱۳۵۶). مقاله «چشمه زندگانی در تدبیر عمر

- طولانی / تألیف محمد صالح شیرازی با عنوان: چشمه زندگی». حمدالله مستوفی. نزهت القلوب، به کوشش گای لسترنج، لیدن، ۱۹۱۵ م. حمزه اصفهانی. تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیاء / تاریخ پیامبران و شاهان، ترجمه جعفر شعار، تهران، ۱۳۶۷.
- حمیدی، مهدی. بهشت سخن، تهران، ۱۳۶۶.
- حیرتی تونی. کتیب معجزات، نسخه خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- خارستان، حکیم قاسمی کرمانی، کرمان، ۱۳۲۹.
- خاقانی شروانی، افضل الدین بدیل. دیوان خاقانی شیروانی، به کوشش سیدضیاءالدین سجادی، تهران، ۱۳۵۸.
- _____ دیوان خاقانی شیروانی، به کوشش علی عبدالرسولی، تهران، ۱۳۱۷.
- _____ منشآت خاقانی، به کوشش محمد روشن، تهران، ۱۳۴۹.
- _____ تحفة العراقین، به کوشش یحیی قریب، تهران، ۱۳۵۷.
- خانیکوف، نیکولای ولادیمیر. سفرنامه خانیکوف، ترجمه اقدس یغمائی، ابوالقاسم بیگناه، مشهد، ۱۳۷۵.
- خرم و زیبا، محمد فدائی کرمانی، تهران، ۱۳۳۰.
- خسروی، محمدرضا. خراسان پژوهی (فصلنامه، شماره ۲، ۱۳۷۷، مشهد) مقاله «از رنگ باغهای خراسان». _____ جغرافیای تاریخی ولایت زاده، مشهد، ۱۳۶۶.
- خطای نامه. سیدعلی اکبرخطائی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۲.
- خلاصة التواریخ. قاضی احمد قمی، به کوشش احسان اشراقی، تهران، ۱۳۵۹.
- خلاصة السیر. محمد معصوم بن خواجگی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۸.
- خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی. لطائف الحقائق، به کوشش غلامرضا طاهر، تهران، ۱۳۵۷.
- خواجه نصیرالدین طوسی. اخلاق محتشمی. به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران، ۱۳۶۱.
- _____ تنسوخ نامه ایلخانی، به کوشش مدرس رضوی، تهران، ۱۳۴۸.
- خواجه نظام الملک. سیاست نامه، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۶۹.
- خواجه نظام الملک طوسی. سیرالملوک (سیاست نامه)، به کوشش هیوبرت دارک، تهران، ۱۳۴۷.
- خواص ادویه مفرده (ترجمه ای از صیدنه) از تصنیف بوریحان. به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۸.
- خواندمیر، امیر غیاث الدین. حبیب السیر، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، ۱۳۵۳.
- خوشدل، محمدرضا. ادبیات شفاهی روستاهای تربت حیدریه، مشهد، ۱۳۷۵.
- دازاب نامه. ابوطاهر محمد طرسوسی، به کوشش ذبیح الله صفا، تهران، ۱۳۵۶.
- دالمانی، هانری رنه. سفرنامه از خراسان تا بختیاری، ترجمه علی محمد فرهوشی (همایون)، تهران، ۱۳۳۵.
- داماس، موریس. تاریخ صنعت و اختراع، ترجمه عبدالله ارگانی، تهران، ۱۳۶۲.
- دانش پژوه، محمدتقی. دو رساله در شناخت عطر، تهران، ۱۳۴۷.
- _____ فرهنگ ایران زمین (شماره ۱۶، تهران، ۱۳۴۸) مقاله «آثار و سخنان شیخ جام».
- _____ هنر و مردم (مجله، شماره، ۱۸۱، آبان ۱۳۵۶)، مقاله «رنگ سازی در کاغذ و رنگ زدایی آن».
- دانش، تقی (مستشار اعظم). کلیات حکیم سوری، تهران، ۱۳۱۸.

- دانشگر، احمد. فرهنگ فارسی نوین، تهران، ۱۳۸۱.
- _____. فرهنگ واژه‌های رایج تربت حیدریه، مشهد، ۱۳۷۴.
- دانیل، گلین. تمدن‌های اولیه و باستان‌شناسی خاستگاه، ترجمه‌های معیری، تهران، ۱۳۶۳.
- داود انطاکی. تذکره اولی الالباب و الجامع للعجب العجاب، طبع علی شیری، بیروت ۱۴۱۱ هـ / ۱۹۹۱ م.
- دایرة المعارف آریانا، کابل، ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۶.
- دبیر سیاقی، سید محمد. اشراقینامه، قزوین، ۱۳۸۱.
- _____. پیشاهنگان شعر پارسی، تهران، ۱۳۷۰.
- _____. یغما (مجله شماره ۲۲۹، مرداد ۱۳۴۶) مقاله «احمد اطعمه».
- درباره کاغذ رنگارنگ. از روی نسخه خطی کتابخانه نوبخت، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه مندرج در مجله هنر و مردم (شماره ۱۸۱، آبان ۱۳۵۶).
- دژ نادری. میرزاهدی استرآبادی، به کوشش سید جعفر شهیدی، تهران، ۱۳۶۶.
- دریابندری، نجف. کتاب مستطاب آشپزی، تهران، ۱۳۷۹.
- دزی، ا. پ. فرهنگ البسه مسلمانان، ترجمه حسینعلی هروی، تهران، ۱۳۵۹.
- دعویدار قمی. دیوان رکن‌الدین دعویدار قمی، به کوشش علی محدث، تهران، ۱۳۶۵.
- دقیقی طوسی. دیوان دقیقی، به کوشش محمد جواد شریعت، تهران، ۱۳۶۸.
- _____. به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران ۱۳۴۲.
- دگستره، ریموند. میوه و گیاه درمانی، ترجمه سیاوش آگاه، تهران، ۱۳۷۵.
- دلاواله، پیتر. سفرنامه پیترودلاواله، ترجمه شعاع‌الدین شفا، تهران، ۱۳۴۸.
- _____. ترجمه محمود بهفروزی، تهران، ۱۳۸۰.
- دنباله تاریخ طبری، عرب بن سعد قرطبی، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، ۱۳۵۱.
- دینسری، شمس‌الدین محمد. نوادر التبادر لتحفه البهادر، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۰.
- دورویل، گاسپار. سفر در ایران، ترجمه منوچهر اعتماد، تهران، ۱۳۶۴.
- دو قزس نامه منشور و منظم. به کوشش علی سلطانی گرد فرامرزی، تهران، ۱۳۶۶.
- دولتشاه سمرقندی. تذکره الشعراء، به کوشش محمدرضائی، تهران، ۱۳۳۸.
- دهار، قاضی خان بدرمحمد. دستورالاحوان، به کوشش سمید نجفی اسدالهی، تهران، ۱۳۴۹.
- دهخدا، علی‌اکبر. لغت‌نامه، تهران ۱۳۴۷.
- دهخدا، علی‌اکبر. چرند و پرند، تهران، بی‌تا.
- دیاکونف، م. م. تاریخ ایران باستان، ترجمه روحی ارباب، تهران، ۱۳۴۶.
- _____. اشکاتیان، ترجمه کریم کشاورز، تهران، ۱۳۵۱.
- دیانت، ابوالحسن. فرهنگ تاریخی سنجش‌ها، تهران، ۱۳۶۷.
- دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود. اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، ۱۳۶۴.
- دیوان اثیرالدین اخسیکتی. به کوشش رکن‌الدین همایون فرخ، تهران، ۱۳۳۷.
- دیوان لغات الترك. محمود بن حسین کاشغری، به کوشش سید محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۷۵.

- دیوان محتشم کاشانی، تهران، ۱۳۷۷.
- ذوالفقار کرمانی. جغرافیای نیمروز، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، ۱۳۷۴.
- واینو، ه. ل. مازندران و استرآباد، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، ۱۳۴۳.
- راج ترنگینی / تاریخ کشمیر. پانصد کلهن کشمیری، ترجمه ملامحمدشاه آبادی، راولپندی، ۱۳۵۳.
- راحة الصدور. محمدبن علی راوندی، به کوشش محمداقبال، تهران، ۱۳۶۴.
- رازی، محمدبن زکریا. منافع الاغذیه و مضارها / بهداشت غذایی، ترجمه عبدالعلی علوی نائینی، تهران، ۱۳۴۳.
- . الحاوی فی الطب، به کوشش سید خورشید علی، حیدرآباد دکن، ۱۳۹۰ هـ.
- . کتاب الاسرار و سرالاسرار، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه تهران، ۱۳۴۳.
- . کتاب الاسرار، ترجمه حسینعلی شیبانی، تهران، ۱۳۴۹.
- راشد محصل، محمدحسن. گزارش هیأت اعزامی به اسپانیا جهت بررسی وضعیت زعفران، مشهد، ۱۳۶۸.
- . تاریخ اجتماعی ایران، تهران، ۱۳۶۳.
- رجایی بخارایی، احمدعلی. لهجه بخارایی، مشهد، ۱۳۷۵.
- رجبی، پرویز. هزاره‌های گمشده، تهران، ۱۳۸۱.
- رجحان، محمدصادق. گیاه درمانی، تهران، ۱۳۶۰.
- رحیم زاده صفوی. ایران اقتصادی، تهران، ۱۳۰۸.
- رزینف، ایگور. زمین و بلای ناگهانی، ترجمه نینا و شیوا رویگریان، تهران، ۱۳۶۹.
- رستاخیز (روزنامه) شماره ۴۶۷، آبان ماه ۱۳۵۵، مقاله «زعفران».
- رستم التواریخ. محمد هاشم آصف (رستم الحکماء)، به کوشش محمد مشیری، تهران، ۱۳۵۲.
- رشیدالدین فضل‌الله همدانی. آثار و احیاء، به کوشش منوچهر ستوده و ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۸.
- . جامع التواریخ، به کوشش بهمن کریمی، تهران، ۱۳۶۲.
- . — . به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه و محمد مدرس زنجانی، تهران، ۱۳۵۶.
- . سوانح الانکار رشیدی / مکاتیب رشیدی، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۵۸.
- . لطائف الحقایق، به کوشش غلامرضا طاهر، تهران، ۱۳۵۷.
- . وقفنامه ریح رشیدی، به کوشش مجتبی مینوی و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۶.
- رضاقلی خان هدایت. فرهنگ انجمن آرای ناصری، تهران، چاپ سنگی، ۱۲۸۸ هـ.
- رضوی، میرزا محمدباقر. کتاب شجره طیبه، به کوشش سید محمدتقی رضوی، تهران، ۱۳۵۲.
- رفیع لبنانی. دیوان رفیع لبنانی، به کوشش تقی بینش، تهران، ۱۳۶۹.
- . — . به کوشش محمد هویدا، تهران، ۱۳۶۹.
- روشنی زعفرانلو، قدرت‌الله. مقاله «طوائف کرد خراسان» مندرج در اشراقنامه، قزوین، ۱۳۸۱؛ «دبیر سیاقی. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. حسین بن علی خزاعی نیشابوری، به کوشش محمدجمفر باحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، ۱۳۷۵.
- روضه خلد. مجد خوافی، به کوشش حسین خدیو جم، تهران، ۱۳۴۵.
- روضه الصفویه. میرزا بیگ جنابدی، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، ۱۳۷۸.

- روضه الفریقین، شیخ ابوجاء مؤمل خمركی، به كوشش عبدالحي حبيبي، تهران، ۱۳۴۹.
- روضه الكتاب و حدیقه الالباب، ابوبكر بن زكى فونیوی، به كوشش میرداود سیدیونسی، تبریز، ۱۳۴۹.
- روضه المذنبین و جنة المشتاقین، شیخ الاسلام ابونصر احمد جام نامقی، به كوشش علی فاضل، تهران، ۱۳۵۵.
- ریاحی، محمدامین. سفارتنامه‌های ایران، تهران، ۱۳۶۸.
- ریاض، محمد. هنر و مردم (مجله شماره ۱۵۱، اردیبهشت ۱۳۵۴)، مقاله «ملاحظه‌ها مشهدی و رساله تجلیات او».
- ریاض همدانی، میرزا جعفر. دیوان ریاض همدانی، با مقدمه سیدحسن مشكان طبسی، تهران، ۱۳۱۶.
- ریاضی هروی، محمدیوسف. عین الوقایع، به كوشش محمد آصف فكرت هروی، تهران، ۱۳۷۲.
- ریچاردز، فرد. سفرنامه فرد ریچاردز، ترجمه مهین دخت صبا، تهران، ۱۳۴۳.
- ریشار، جان. بیست سال در ایران، ترجمه علی پیرنیا، تهران، ۱۳۶۳.
- زاهدی، اسماعیل. واژه‌نامه گیاهی نام علمی گیاهان، تهران، ۱۳۷۳.
- زیده التواریخ. جمال الدین ابوالقاسم كاشانی، به كوشش محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۶۶.
- زردشت / زرتشت بهرام پژدو. اردویرافنامه منظوم، به كوشش رحیم عقیفی، مشهد، ۱۳۴۳.
- زرگری، علی. گیاهان دارویی، تهران، ج ۵، ۱۳۷۹.
- زرین كوب، عبدالحسین. تاریخ مردم ایران، تهران، ۱۳۷۳.
- _____ . سیری در شعر فارسی، تهران، ۱۳۶۳.
- _____ . از چیزهای دیگر، تهران، ۱۳۶۴.
- زعفران (استاندارد ملی ایران) تهران، ۱۳۸۰؛ تیرماه ۱۳۸۱.
- زکریابن قزوینی. عجایب المخلوقات و غرائب الموجودات، به كوشش نصرالله صبحی، تهران، ۱۳۶۱.
- _____ . آثار البلاد و اخبار العباد، ترجمه محمد مراد بن عبدالرحمان، به كوشش سید محمد شامردی، تهران، ۱۳۷۱.
- _____ . آثار العباد و اخبار العباد، بیروت، ۱۳۸۰ هـ.
- زمخشری، ابوالقاسم محمود بن عمر. مقدمه الادب / پیشرو ادب، به كوشش سیدمحمدکاظم امام، تهران، ۱۳۴۲.
- زنگی بخاری، محمدبن محمود. بستان العقول فی ترجمان المنقول، به كوشش محمدتقی دانش‌پژوه و ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۴.
- زینت‌المجالس. مجد الدین محمد حسینی، تهران، ۱۳۶۲.
- ژوبر، ب. امده. مسافرت در ارمنستان و ایران، ترجمه علینقی اعتماد مقدم، تهران، ۱۳۴۷.
- ژینیو، فیلیپ. اردویرافنامه، ترجمه ژاله آموزگار، تهران، ۱۳۷۲.
- سارتن، جرج. تاریخ علم، ترجمه احمد آرام، تهران، ۱۳۵۷.
- ساعی، کریم. جنگل شناسی، تهران، ۱۳۲۷.
- ساندرز، ج. ج. تاریخ فتوحات مغول، ترجمه ابوالقاسم حالت، تهران، ۱۳۶۱.
- سایکس، ژنرال سرپرسی. تاریخ ایران، ترجمه سیدمحمدتقی فخرداعی گیلانی، تهران، ۱۳۴۲.
- سدازلگانی، هرومل. پارسی‌گویان هند و سند، تهران، ۱۳۵۵.
- سراج التواریخ. ملافیض محمد کاتب هزاره، تهران، ۱۳۷۳.

- سرمایه حیات. زین العابدین بن محمد باقری، نسخه خطی متعلق به نگارنده.
- سرمه سلیمانی. تقی الدین اوحدی بلیانی، به کوشش محمود مدبری، ۱۳۶۴.
- سعدی. کلیات سعدی شیرازی، به کوشش محمدعلی فروغی، تهران، ۱۳۴۲.
- سعدالشیرازی، صباح ابراهیم. اصناف در عصر عباسی، ترجمه هادی عالم زاده، تهران، ۱۳۶۲.
- سعیدی، عباس. مسائل جغرافیایی ناحیه‌ای ایران (مجموعه سخنرانی‌ها) مشهد، ۱۳۵۴، مقاله «نگاهی به ویژگی‌های انسانی شمال خراسان».
- سفرنامه ابودلف در ایران. ابودلف مهلهل خزرچی. ترجمه سید ابوالفضل طباطبائی، تهران، ۱۳۵۴.
- سفرنامه اروتین طنپوری / تاریخ طهماسب قلی، منضم به سفارتنامه‌های ایران، محمدامین ریاحی، تهران، ۱۳۶۸.
- سفرنامه اولیویه، ترجمه محمد طاهر میرزا، به کوشش غلامرضا وهرام، تهران، ۱۳۷۱.
- سفرنامه تلگرافچی فرنگی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۲.
- سفرنامه سدید السلطنه / التدقیق فی سیر الطریق. محمدعلی سدید السلطنه، به کوشش احمد اقتداری، تهران، ۱۳۶۴.
- سفرنامه سیف الدوله. سیف الدوله سلطان محمد، به کوشش علی اکبر خداپرست، تهران، ۱۳۶۴.
- سفره اطعمه. میرزاعلی اکبرخان آشپزباشی، تهران، ۱۳۵۳.
- سفینه تبریز. ابوالمجد محمدبن مسعود تبریزی، چاپ عکسی از روی نسخه خطی، تهران، ۱۳۸۱.
- سفینه سلیمانی. محمدربیع بن ابراهیم، به کوشش عباس فاروقی، تهران، ۱۳۷۸.
- سلمان ساوجی. جمشید و خورشید، به کوشش ج. پ. آسموسن، فریدون و همن، تهران، ۱۳۴۸.
- سلیمان تاجر سیرافی. اخبار الصين و الهند / سلسله التواریخ، ترجمه حسین قرچانلو، تهران، ۱۳۸۱.
- سمعانی، امام ابی سعد عبدالکریم تمیمی. الانساب، به کوشش محمد عبدالحمید خان، حیدرآباد دکن، ۱۳۸۶ هـ. ق.
- سمک عیار. فرامرین خداداد کاتب ارجانی، به کوشش پرویز ناتل خانلری، تهران، ۱۳۶۳.
- سنائی غزنوی، حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه، به کوشش محمدتقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۶۸.
- سندبادنامه. محمدبن ظهیری سمرقندی، به کوشش احمد آتش، تهران، ۱۳۶۲.
- سوزنی سمرقندی. دیوان حکیم سوزنی سمرقندی، به کوشش ناصرالدین شاه حسینی، تهران، ۱۳۴۴.
- سیاحتنامه فیثاغورث، ترجمه یوسف اعتصامی، تهران، ۱۳۱۴.
- سیالکوتی مل / وارسته لاهوری. مصطلحات الشعراء، لکهنو، ۱۲۷۰ هـ. ق.
- سیاه‌پوش، محمدتقی. یغما (مجله شماره ۳۲۷، آذر ۱۳۵۴)، مقاله «سمبولیزم رنگ سیاه».
- سیدانسی، کلیات آثار، به کوشش جابلقا داد علیشایف، دوشنبه، ۱۹۹۰ م.
- سیدمحمد ذهبی. بلوغ الابتهاج فی صحه الازدواج، استانبول، قرن ۱۹.
- سیف اسفرننگی. دیوان سیف اسفرننگی، به کوشش زبیده صدیقی، مولتان ۱۳۵۷.
- سیف فرغانی. دیوان سیف فرغانی، به کوشش ذبیح‌الله صفا، تهران، ۱۳۶۲.
- سیف هروی. تاریخ نامه هرات، به کوشش محمد زبیر صدیق، کلکته، ۱۶۳۲ هـ / ۱۹۴۳ م.
- سیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمن. الرحمة فی الطب و الحکمه، قم، بی‌تا.

- شاردن، ژان، سیاحتنامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، تهران، ۱۳۴۹.
- شاردن، شوالیه. سفرنامه شاردن. ترجمه اقبال یغمائی، تهران، ۱۳۷۴.
- شالچی، امیر. فرهنگ گویشی خراسان بزرگ، تهران، ۱۳۷۰.
- شاه طهماسب صفوی، مجموعه اسناد و مکاتیب. به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، ۱۳۵۰.
- شاه علائی، سید مصطفی. نامه کشاورز (مجله، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۲۰)، مقاله «گیاهان خوشبوی پزشکی، زعفران و سودهای آن».
- شبللی نعمانی. شعرالعجم، ترجمه سید محمد تقی فخر داعی، تهران، ۱۳۶۳.
- شرح اسماء المقار. شیخ ابوعمران موسی اسرائیلی قرطبی. به کوشش ماکس مایرهورف، قاهره، ۱۹۴۰ م.
- شرح فارسی شرایع محقق حلی. ابوالقاسم بن احمد یزدی، به کوشش محمد سرفراز ظفر، اسلام‌آباد، ۱۳۵۰.
- شرف جهانی، آ. بررسی زعفران از نظر تاریخی، علمی و تجاری، تهران، ۱۳۷۲.
- شرف خان بدلیسی، شرفنامه، به کوشش محمدعباسی، تهران، بی‌تا.
- شفائی اصفهانی. دیوان حکیم شفائی، به کوشش لطفعلی بنان، تبریز، ۱۳۶۲.
- شکورزاده، ابراهیم. عقاید و رسوم عامه مردم خراسان، تهران، ۱۳۴۶.
- . ده هزار مثل فارسی، مشهد، ۱۳۷۲.
- . ترانه‌های روستایی خراسان، مشهد، ۱۳۶۹.
- شورش هندوستانی، شیخ سعدالدین. دیوان شورش عشق، لکهنو، ۱۳۰۹ هـ.
- شوستر والسر، سببلا. ایران صفوی از دیدگاه سفرنامه‌های اروپاییان، ترجمه غلامرضا ورهرام، تهران، ۱۳۶۴.
- شوشتری، میرعبدالطیف خان. تحفه العالم، به کوشش صمد موحد، تهران، ۱۳۶۳.
- شهمردان بن ابی ابخیر. نزهت نامه علائی، به کوشش فرهنگ جهانپور، تهران، ۱۳۶۲.
- شهیدی، سیدجعفر. از دیروز تا امروز، تهران، ۱۳۷۲.
- شهیدی، سیدجعفر. یغما (مجله، شماره ۲۲۶، مرداد ۱۳۵۲)، مقاله «الجزایر».
- . یغما (مجله، شماره ۲۲۶، مرداد ۱۳۵۲) مقاله «الجزایر».
- شیبانی، رحمت‌الله. مجله ماهیانه مدرسه عالی فلاح کرج (شماره ۴، خرداد ۱۳۱۰)، مقاله «دستور زراعت زعفران».
- شیخ محمود شبستری. مجموعه آثار، به کوشش صمد موحد، تهران، ۱۳۷۱.
- شیرین، فرح. فنون جدید آشپزی تهران، ۱۳۶۰.
- شیندلر، هرتوم. سفرنامه خراسان (منظم به سه سفرنامه)، به کوشش قدرت‌الله روشنی زعفرانلو، تهران، ۱۳۷۴.
- صادقی، بهزاد. اثر انبارداری و تاریخ کاشت بنه در گل‌آوری زعفران، مشهد، ۱۳۷۶.
- . بررسی مسائل زعفران کاری، مشهد، ۱۳۶۴.
- . مختصری راجع به زراعت زعفران، مشهد، ۱۳۶۴.
- صحاح الفرس. محمدبن هندوشاه نخجوانی، به کوشش عبدالعلی طاعنی، تهران، ۱۳۴۱.
- صدری، محمدحسین و حسینعلی پیری، زعفران طلای سرخ، یزد، ۱۳۷۰.
- صراط السطور. سلطان علی مشهدی، تهران، ۱۳۵۵.
- صفا، ذبیح‌الله. گنج سخن، تهران، ۱۳۶۳.

- صندوق بیمه محصولات کشاورزی. آیین نامه و دستورالعمل اجرایی بیمه زعفران، تهران، ۱۳۸۰.
- صهبائی دهلوی. کلیات صهبائی، کانپورهند، ۱۲۹۵ هـ.
- صهبائی دهلوی، مولوی امام بخش. شرح مینا بازار کانپور، ۱۹۰۳.
- صیدیه. سعدالدین هروی، به کوشش محمد سرفراز ظفر، اسلام آباد، ۱۳۵۰.
- طالب آملی، کلیات اشعار ملک الشعراء طالب آملی، به کوشش طاهری شهاب، تهران، ۱۳۴۶.
- طب اکبر. حکیم محمد ارزانی ابن حاجی مقیم، لکهنو، ۱۲۸۵ هـ.ق.
- طبری، محمد بن جریر. تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، ۱۳۵۲.
- طبری، محمد علی. زبدة الآثار، تهران، ۱۳۷۲.
- طبقات اکبری. نظام الدین ملاحمد مقیم هروی، کلکته، ۱۹۵۳ م.
- طغرا مشهدی. کلیات طغرا، نسخه خطی کتابخانه بانکپور، شماره ۳۳۳.
- طوطی نامه. ضیاء الدین نخشبی. به کوشش فتح الله مجتبائی و غلامعلی آریا، تهران، ۱۳۷۲.
- ظهر فاریابی. دیوان ظهیر الدین فاریابی، به کوشش احمد شیرازی، تهران، ۱۳۶۱.
- عاطفی، م. بررسی اثر خشک کردن انجمادی بر فاکتورهای کیفی زعفران، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم و صنایع غذایی، تهران، ۱۳۷۸.
- عالم آرای شاه طهماسب. از مؤلفی ناشناخته، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۰.
- عالم آرای نادری. محمد کاظم مروی، به کوشش محمد امین ریاحی، تهران، ۱۳۶۴.
- عبدالواسع جلیلی. دیوان عبدالواسع جلیلی، به کوشش ذبیح الله صفا، تهران، ۱۳۶۱.
- عبدی بیگ شیرازی، دوحه الازهار، به کوشش ابوالفضل هاشم اوغلی رحیموف، مسکو، ۱۹۷۴ م.
- عبید زاکانی. کلیات عبید زاکانی، به کوشش پرویز اتابکی، تهران، ۱۳۴۳.
- _____ . کلیات عبید زاکانی به کوشش عباس اقبال آشتیانی، تهران، ۱۳۴۶.
- _____ . اخلاق الاشراف، به کوشش علی اصغر حلبی، تهران، ۱۳۷۴.
- _____ . کلیات عبید زاکانی به کوشش محمد جعفر محجوب، نیویورک، ۱۹۹۹ م.
- عرایس الجواهر و نفایس الاطایب. ابوالقاسم عبدالله کاشانی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۴۵.
- عرب بن سعید قرطبی. دنباله تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، ۱۳۵۴.
- عزیز احمد. تاریخ سیسیل در دوره اسلامی، ترجمه نفی لطفی و محمد جعفر یاحقی، تهران، ۱۳۶۲.
- عزیزی، احمد. رودخانه رؤیا، تهران، ۱۳۷۱.
- عطار نیشابوری. دیوان عطار نیشابوری، به کوشش حسین مکی، تهران، ۱۳۶۶.
- _____ . تذکره الاولیاء، به کوشش محمد استعلامی، تهران، ۱۳۶۰.
- _____ . دیوان عطار، به کوشش تقی تفضلی، تهران، ۱۳۶۸.
- _____ . مختارنامه، به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، ۱۳۷۵.
- عطا ملک جوینی. تاریخ جهانگشای، به کوشش محمد قزوینی، لیدن، ۱۹۳۷ م.
- عطرنامه علائی. از مؤلفی ناشناخته، به کوشش محمد تقی دانش پژوه، تهران، ۱۳۴۷.
- عفیفی. رحیم. مثلها و حکمتها، تهران، ۱۳۷۱.
- عقاید النساء (مشهور به کلثوم ننه)، منسوب به آقا جمال خوانساری، به کوشش محمود کتیرایی، تهران، بی تا.

- عقیلی خراسانی، مخزن الادویه، تهران ۱۳۵۵.
- ____. قرابادین کبیر، تهران، ۱۳۴۴.
- ____. مجمع الجوامع، منضم به قرابادین کبیر.
- علامه محمدباقر مجلسی. آسمان و جهان (ترجمه کتاب السماء و العالم، ج ۱۴ بحارالانوار)، به کوشش محمدباقر بهبودی، تهران، ۱۳۵۲.
- علم فلاحت و زراعت. از نویسنده‌ای ناشناخته، به کوشش نجم الدوله، تهران، ۱۳۱۳ هـ
- علوی حضرمی، محمدبن عقیل. معاویه را بشناسید، ترجمه عطاردی، تهران، ۱۳۵۲.
- عماد السعادت. غلامعلی خان نقوی دهلوی، نولکشور / کانپور، ۱۸۹۷ م.
- عماد خراسانی، نسرين دخت. فهرستگان کشاورزی ایران، تهران، ۱۳۷۲.
- عمان سامانی. گنجینه الاسرار، به کوشش حبیب فضائلی، اصفهان، ۱۳۶۳.
- عمل صالح. محمد صالح لاهوری، به کوشش غلام یزدانی، کلکته، ۱۹۳۹ م.
- عمید، حسن. فرهنگ عمید، تهران، ۱۳۶۳.
- ____. فرهنگ عمید / دایرة المعارف جغرافیا و تاریخ، تهران، ۱۳۴۶.
- عوفی، محمد. جوامع الحكایات و لوامع الروایات (گزیده)، به کوشش جعفر شعار، تهران، ۱۳۶۳.
- غمر اخبار ملوک فرس و سیرهم / تاریخ ثعالبی، عبدالملک بن محمد ثعالبی نیشابوری، ترجمه محمد فضائلی، تهران، ۱۳۶۸.
- غزنوی، سیدحسن. دیوان سید حسن غزنوی، به کوشش محمدتقی مدرس رضوی، تهران، ۱۳۶۲.
- غفاری، سیدمحمود. مقاله «مطالعات سیتوژنتیکی زعفران زراعی...»، اولین همایش زعفران، قاین، آبان ۱۳۶۷.
- غمگین اصفهانی. دیوان اشعار، به کوشش مجید اوحدی یکتا، تهران، بی تا.
- غنی، قاسم. خاطرات دکتر قاسم غنی، به کوشش محمدعلی صوتی، تهران، ۱۳۶۷.
- ____. تاریخ عصر حافظ، تهران، ۱۳۶۶.
- غیائی گلپایگانی، جواد. فرهنگ عامه گلپایگان، تهران، ۱۳۷۸.
- غیاث اللغات، غیاث الدین محمد رامپوری، به کوشش منصور ثروت، تهران ۱۳۶۳.
- فاموری، جلال؛ م. ل. دیوان. خاکهای ایران، تهران، ۱۳۵۸.
- فتاحی نیشابوری، محمدبن یحیی بن سبیک. دستور عشاق، به کوشش ر.س. گرین سیلدز، برلین، ۱۹۲۶ م.
- فدائی دوائی. فوائدالانسان / الفاظ الادویه، به کوشش شیخ الهی بخش محمد، لاهور، ۱۳۳۳ هـ.
- فرائد اللال فی مجمع الامثال، ابراهیم احذب طرابلسی، بیروت، ۱۳۱۲ هـ
- فرخ‌نامه (ترجمه منظوم رامین)، ترک علیشاه (ترکی نور محلی)، به کوشش مولوی محمدنادرعلی، حیدرآباد دکن، ۱۳۱۵ هـ
- فرخنده پیام / یادنامه استاد غلامحسین یوسفی (مجموعه مقالات)، مشهد، ۱۳۵۹.
- فرخی سیستانی. دیوان حکیم فرخی سیستانی. به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۴۹.
- فردوس الحکمه فی الطلب. ابوالحسن علی بن سهل ربن طبری، به کوشش محمد زبیر صدیقی، برلین، ۱۹۲۸ م.
- فردوسی، حکیم ابوالقاسم، شاهنامه، از روی چاپ و ولس، به کوشش عباس اقبال، تهران ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۵.
- ____. شاهنامه. به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۴۴.

- فرمند، حسین. *تکمله لغات عامیانه فارسی افغانستان*، کابل، ۱۳۶۴.
- فرهاد میرزا معتمد الدوله، منشآت فرهاد میرزا، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، ۱۳۶۹.
- فرهنگ آندراج / فرهنگ جامع فارسی. محمد پادشاه، به کوشش محمد دبیر سیاتی، تهران، ۱۳۶۴.
- فرهنگ مجموعه الفرس. ابوالعلاء جاروتی (صفی کحال)، به کوشش عزیز الله جوینی، تهران، ۱۳۵۶.
- فرهنگ اصطلاحات علمی. پرویز شهریاری، تهران، ۱۳۴۹.
- فرهنگ اورنگ. سرگرد اورنگ. تهران ۱۳۳۷.
- فرهنگ جعفری. محمد مقیم تویسرکانی، به کوشش سعید حمیدیان، تهران، ۱۳۶۲.
- فرهنگ جغرافیای ایران. به سرپرستی رزم آراء، تهران ۱۳۲۹ (جلدهای استان خراسان، اصفهان، مرکزی).
- فرهنگ جغرافیایی ایران / خراسان، ترجمه کاظم خادمیان، مشهد، ۱۳۸۰.
- فرهنگ جهانگیری. میرجمال الدین حسین انجوی شیرازی، به کوشش رحیم عقیقی، مشهد ۱۳۵۱.
- فرهنگ رشیدی. عبدالرشید حسینی نقوی، به کوشش محمدعباسی، تهران، بی تا.
- فرهنگ مترادفات. محمد پادشاه، تهران، ۱۳۴۶.
- فرهنگ محتشمی. محمد وزیرالدین خان، به کوشش پرویز البرز، تهران، ۱۳۷۰.
- فرهنگ نظام. سیدمحمد حسنی (داعی الاسلام)، حیدرآباد دکن، ۱۳۱۰ تا ۱۳۱۸ هـ.
- فرهنگ وفایی. حسین وفایی، نسخه خطی به شماره ۴۱۹۰/۱، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- فریزر، جیمز بیلی. *سفرنامه فریزر*، ترجمه منوچهر امیری، تهران، ۱۳۶۴.
- فضل بن روزبهان اصفهانی. *سلوک الملوک*، به کوشش محمدعلی موحد، تهران، ۱۳۶۲.
- _____ . _____ ، به کوشش محمدنظام الدین و محمد غوث، حیدرآباد دکن، (۱۳۶۸).
- فقیهی، علی اصغر. *آل بویه و اوضاع زمان ایشان*، تهران، ۱۳۵۷.
- فکرت، محمد آصف. *فارسی هروی*، مشهد. ۱۳۷۶.
- فلاندن، اوژن، *سفرنامه اوژن فلاندن به ایران*، ترجمه حسین نور صادقی، تهران، ۱۳۵۶.
- فلور، ویلم. *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار*، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، ۱۳۶۵.
- فوریه. سه سال در دربار ایران، ترجمه عباس اقبال، تهران، ۱۳۷۰.
- فیضی ناگوری دکنی. *دیوان فیضی*، به کوشش ای. دی. ارشد، تهران، ۱۳۶۲.
- فیگوئروا، دپن گارسیداسیلوا. *سفرنامه دن گارسیداسیلوا فیگوئروا*، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران، ۱۳۶۳.
- قاضی احمد قمی. *خلاصه التواریخ*، به کوشش احسان اشراقی، تهران، ۱۳۶۸.
- قاضی طباطبائی، حسن. *تعلیقات و حواشی بر تجارت السلف*، تبریز، ۱۳۵۱.
- قاموس الاعلام. شمس الدین سامی، استانبول، ۱۳۰۸ هـ.
- قانون قزوینی. محمد شفیق قزوینی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۷۰.
- قدامة بن جعفر. *کتاب الخراج*، ترجمه حسین قره چانلو، تهران، ۱۳۷۰.
- قدوسی، حمید بهادر. *فهرستگان زعفران ایران*، مشهد ۱۳۸۲.
- قدیریان، پرویز. *غذا به جای دوا*، تهران، ۱۳۵۱.
- قربادین قادری. حکیم محمد اکبر ارزانی. *نولکشور*، لکهنو، بی تا.
- قره گوزلو، غلامحسین. *خواص میوه‌ها و سبزی‌ها، گیاهان و نباتات شفابخش*، تهران، ۱۳۶۰.

- فزونی، محمد. مقالات فزونی. به کوشش عبدالکریم جریزه‌دار، تهران، ۱۳۶۲.
- قشیری نیشابوری، ابوالقاسم. رساله قشیریه، ترجمه ابوعلی عثمان، به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، ۱۳۶۱.
- قطران تبریزی، دیوان قطران، تهران، ۱۳۶۲.
- قلیچ‌خانی، حمیدرضا. رسالاتی در خوشنویسی و هنرهای وابسته، تهران، ۱۳۷۳.
- قمری آملی، سراج‌الدین دیوان سراج‌الدین قمری آملی، به کوشش یدالله شکری، تهران، ۱۳۶۸.
- قوامی رازی، دیوان قوامی رازی، به کوشش میرجلال‌الدین محمدت ارموی، تهران، ۱۳۳۴.
- قهرمان، محمد. صیادان معنی، تهران، ۱۳۷۸.
- کاتب بغدادی، کتاب الطبیخ، به کوشش داود چلبی، موصل، ۱۹۳۴ م.
- کارلیه، لئونس، اریک نیژل و دیگران. گلها و گیاهان شفابخش، ترجمه مهدی نراقی، تهران، ۱۳۳۷.
- کاشفی سبزواری، کمال‌الدین حسین. الرسالة العلیه فی احادیث النبویه، به کوشش جلال‌الدین محمدت ارموی، تهران، ۱۳۴۴.
- کافی، محمد، با همکاری محمدحسن راشد، محصل، علیرضا کوچکی، عبدالله فیلابی. زعفران، فنآوری تولید و فراوری، مشهد، ۱۳۸۱.
- کالج، مالکوم. پارتیان، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، ۱۳۵۷.
- کالمت. تاریخ اسپانیا، ترجمه امیر معزی (حسام الدوله)، تهران، ۱۳۶۸.
- کتاب البلغه ادیب یعقوبی نیشابوری، به کوشش مجتبی مینوی و فیروز حریری، تهران ۱۳۵۵.
- کتاب التنویر. ابومنصور حسن بن نوح القمری، به کوشش سیدمحمد کاظم امام، تهران، ۱۳۵۲.
- کتاب الحکمه فی الادعیه والموعظه للامه، محمدناموس خواروی فریومدی، تهران، ۱۳۲۸.
- کتاب الخراج. قدامة بن جعفر، ترجمه حسین قره‌چانلو، تهران، ۱۳۷۰.
- کتاب المرقاة. بدیع الزمان ادیب نطنزی، به کوشش سید جعفر سجادی، تهران، ۱۳۴۶.
- کتاب مقدس / عهد عتیق و عهد جدید. پاریس، ۱۹۷۷ م.
- کخ، خانم هایدروماری کخ. از زبان داریوش، ترجمه پرویز رجبی، تهران، ۱۳۷۶.
- کریارام. گلزار کشمیر، چاپ سنگی، لاهور، ۱۸۷۱ م.
- کرزن، جرج. ن. ایران و قضیه ایران، ترجمه غ. وحید مازندرانی، تهران، ۱۳۶۲.
- کریستن سن، آرتور. ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید یاسمی، تهران، ۱۳۴۵.
- کریم آقسرایبی، محمود بن محمد. مسامرة الاخبار، به کوشش عثمان توران، آنقره (آنکارا)، ۱۹۴۳ م.
- کریمر، ساموئل. الواح سومری، ترجمه داوود رسائی، تهران، ۱۳۴۰.
- کریمی، هادی. گیاهان زراعی، تهران، ۱۳۵۴.
- کسائی مروزی. به کوشش محمد امین ریاحی، تهران، ۱۳۶۷.
- کشاورز (ماهنامه، شماره ۲۱۰، خرداد ۱۳۷۶) مقاله «زعفران / دینه اسپانیایی درون یک گل».
- کلود، امان. اسرار گیاهان، ترجمه نسرین یآوری، تهران، ۱۳۶۳.
- کلوس، ادوارد؛ واردتایلر؛ لین برادی. مفردات جدید پزشکی، ترجمه یعقوب آئینه‌چی، تهران، ۱۳۵۸.
- کلیله و دمنه. انشای ابوالمعالی نصرالله منشی، به کوشش مجتبی مینوی، تهران، ۱۳۴۳.

زعفران ۸۲۳

- کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی. کلیات دیوان کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی، به خط میرعلی کشکونی شیرازی، بمبئی، ۱۳۰۷ هـ
- کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی. دیوان کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی، به کوشش حسین بحرالعلومی، تهران، ۱۳۴۸.
- کورف، بارون فیودور. سفرنامه بارون فیودور کورف، ترجمه اسکندر ذبیحیان، تهران، ۱۳۷۲.
- کیخسرو اسفندیاربن آذرکیوان، دبستان مذاهب، به کوشش رحیم‌زاده ملک، تهران، ۱۳۶۲.
- کیمپفر، انگلبرت. سفرنامه کیمپفر، ترجمه کیکاووس جهاننداری، تهران، ۱۳۵۰.
- کیهان، مسعود. جغرافیای مفصل ایران، تهران، ۱۳۱۱.
- گابریل، آلفونس. عبور از صحاری ایران، ترجمه فرامرز مجد سمیعی، مشهد، ۱۳۷۱.
- _____ . تحقیقات جغرافیایی راجع به ایران، ترجمه هومان خواجه نوری، تهران، ۱۳۴۸. معین، محمد.
- مجموعه مقالات، به کوشش مهدخت معین، تهران، ۱۳۶۴.
- گرانوسکی، م.؛ آ. آ. داندامایوودیگران، تاریخ ایران، ترجمه کیخسرو کشاورز، تهران، ۱۳۵۹.
- گرجی اصفهانی، میرزا عبدالله دیوان میرزا عبدالله گرجی اصفهانی، به کوشش امین خضرائی، تهران، ۱۳۷۰.
- گریگر، کنل سی. ام. مک. شرح سفری به ایالت خراسان، ترجمه مجید مهدی‌زاده، مشهد، ۱۳۶۶.
- گروه، هوگو. سفرنامه گروه، ترجمه مجید جلیلود، تهران، ۱۳۶۹.
- گروسه، رنه. امپراتوری صحرائوردان، ترجمه عبدالحسین میکده، تهران، ۱۳۴۴.
- گرمال، پیر. فرهنگ اساطیر یونان و روم، ترجمه احمد بهمنش، تهران، ۱۳۵۶.
- گزارش ایران. مخبرالسلطنه هدایت، به کوشش محمدعلی صوتی، تهران ۱۳۶۳.
- گزنفون. کورش‌نامه، ترجمه رضامشایخی، تهران، ۱۳۴۲.
- گزنفون. لشکرکشی کورش / بازگشت ده هزار نفر، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، ۱۳۵۲.
- گزیده زاد اسپرم، ترجمه محمدتقی راشد محصل، تهران، ۱۳۶۶.
- گلبرگ، اتان. کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ترجمه سیدعلی قرائی و رسول جعفریان، قم، ۱۳۷۱.
- گلچین معانی، احمد. تاریخ تذکره‌های فارسی، تهران، ۱۳۶۳.
- _____ . کاروان هند، مشهد، ۱۳۶۹.
- گلستان هنر. قاضی میراحمد قمی، به کوشش احمد سهیلی خوانساری، تهران، ۱۳۵۹.
- گلشن مراد. ابوالحسن غفاری کاشانی، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، تهران، ۱۳۶۹.
- گمرک ایران. سالنامه / آمار بازرگانی، از سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۵۷، چهل و چهار جلد.
- _____ . سالنامه گمرک ایران، از سال ۱۲۶۸ تا ۱۳۱۳ ش، سی جلد.
- _____ . سالنامه / آمارنامه بازرگانی، از سال ۱۳۵۸ تا پایان سال ۱۳۸۱، بیست و چهار جلد.
- گنج دانش. محمدتقی خان حکیم، به کوشش محمدعلی صوتی و جمشید کیانفر، تهران، ۱۳۶۹.
- گوهر شبچراغ. ملامحمدحسین مرتاض نیستانکی نائینی، تهران، ۱۳۳۱ هـ
- گویانجایی / غزنوی. دیوان گویا، تهران، ۱۳۴۲.
- گیتاشناسی، نقشه عمومی خاور نزدیک، شماره ۱۵۲.
- گیرشمن. ر. ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران، ۱۳۴۴.

- لباب الالباب. محمد عوفی، به کوشش محمد قزوینی، تهران ۱۳۶۱.
- لسان التنزیل. به کوشش مهدی محقق، تهران، ۱۳۴۴.
- لسان العجم مشهور به فرهنگ شعوری. استانبول، ۱۱۵۵ هـ ق.
- لسترنج. سرزمین های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران، ۱۳۶۴.
- لطائف الطوائف، مولانا فخرالدین علی صفی، به کوشش احمد گلچین معانی، تهران، ۱۳۶۷.
- لوبون، گوستاو. تمدن اسلام و عرب، ترجمه سیدهاشم حسینی، تهران، ۱۳۵۸.
- لوکاس، هنری، تاریخ تمدن، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، ۱۳۶۶.
- لوهوئی - مین. تاریخ چین، ترجمه ناهید شروقی، تهران، ۱۳۵۴.
- لین پول، استانیلی. طبقات سلاطین اسلام، ترجمه عباس اقبال، تهران، ۱۳۶۳.
- مآثر رحیمی. عبدالباقی نهاوندی، به کوشش عبدالحسین نوایی، تهران، ۱۳۸۱.
- ماده الحیوة، رساله در علم طباخچی. نورالله آشپزشاه عباس، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۰.
- مارکوپولو. سفرنامه مارکوپولو، با مقدمه جان ماسفلید، ترجمه حبیب الله صحیحی، تهران، ۱۳۵۰.
- _____ . معروف به ایل میلیونه، ترجمه س. منصور سجادی و انجلادوی جوانی رومانو، تهران، ۱۳۷۱.
- ماسه، هانری، معتقدات و آداب ایرانی، ترجمه مهدی روشن ضمیر، تبریز، ۱۳۵۷.
- مافروخی اصفهانی، مفضل بن سعد. محاسن اصفهان، ترجمه حسین بن محمد آوی، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۲۸.
- ماله، آلبر؛ ژوال ایزاک. تاریخ ملل شرق و یونان، ترجمه عبدالحسین هزیر، تهران، ۱۳۴۲.
- _____؛ _____ . تاریخ قرون وسطی. ترجمه عبدالحسین هزیر، تهران، ۱۳۴۳.
- مایل هروی، نجیب. کتاب آرایبی در تمدن اسلامی، مشهد، ۱۳۷۲.
- مبین، صادق. رستنی های ایران، تهران، ۱۳۵۹.
- متز، آدم. تمدن اسلامی در قرن چهارم، ترجمه علیرضا ذکاواتی قراگزلو، تهران، ۱۳۶۲.
- مجد، امید. ترجمه منظوم قرآن مجید، تهران، ۱۳۷۶.
- مجریات سلیمانی. محمد عبدالرشید صاحب لاهوری، لاهور، ۱۹۱۹ م.
- مجمع الادویة ناصری. علیرضا خان تفرشی، به کوشش آقا میرزا حسن، تهران، ۱۳۰۷ هـ.
- مجمع التواریخ، میرزاخلیل مرعشی صفوی، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۶۲.
- مجمع الفصحاء. رضاقلی خان هدایت، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، ۱۳۳۶.
- مجمّل التوریک و القصص، از مؤلفی ناشناخته، به کوشش ملک الشعراء بهار، تهران، ۱۳۱۸.
- مجمّل فصیحی. فصیح احمد خوافی. به کوشش محمود فرخ، مشهد، ۱۳۳۹.
- محقق حلّی. مختصر نافع. به کوشش محمدتقی دانش پژوه، تهران، ۱۳۴۳.
- محلّاتی، ذبیح الله. کشف الهاویه، تهران، ۱۳۸۴ هـ.
- محمدبن محمود طوسی. عجایب المخلوقات، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۴۵.
- محمدنقی بیگ ارباب. تاریخ دارالایمان قم، به کوشش مدرسی طباطبائی، قم، ۱۳۵۳.
- مختاری غزنوی، عثمان. دیوان عثمان مختاری، به کوشش جلال الدین همایی، تهران، ۱۳۴۱.
- مدبری، محمود. شرح احوال و اشعار شاعران بی دیوان، تهران، ۱۳۷۰.

- _____ . فرهنگ کتابهای فارسی، تهران، ۱۳۶۴.
- مدنی، جعفر. نامه کشاورز (ماهنامه، شماره ۲، آبان ۱۳۱۷)، مقاله «طرز زراعت زعفران در اصطهبانات».
- مرآت الاحوال جهان نما. احمدین محمدعلی بهبهانی، به کوشش علی دوانی، قم، ۱۳۷۲.
- مرآت الممالک. سیدعلی کاتبی، ترجمه محمود تفضلی و علی گنجعلی، تهران، ۱۳۵۵.
- مرآت الوقایع مظفری. عبدالحسین خان سپهر، به کوشش عبدالحسین نوائی، تهران، ۱۳۶۸.
- مرآة الافراد. پیر جمال الدین اردستانی، به کوشش حسین انیسی پور، تهران، ۱۳۷۱.
- مرآة الزمان. قاضی سعید قمی، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۶.
- مرادیان، خدامراد. کشور حیره، تهران، ۱۳۵۵.
- مراصدالاطلاع. لصفی الدین عبدالمؤمن بغدادی، بیروت، ۱۹۸۲ م.
- مرزبان نامه. سعدالدین وراوینی، به کوشش محمد روشن، تهران، ۱۳۵۵.
- _____ . سعدالدین وراوینی، به کوشش میرزا محمدخان قزوینی، لیدن، ۱۳۲۷ هـ / ۱۹۰۹ م.
- مسرور، حسین. دیوان اشعار / راز الهام، تهران، ۱۳۳۸.
- مسعود سعد لاهوری. دیوان مسعود سعد، به کوشش مهدی نوریان، اصفهان، ۱۳۶۴.
- مسعودی، علی بن الحسین. مروج الذهب و معادن الجواهر، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران، ۱۳۴۷.
- _____ . اخبارالزمان، ترجمه کریم زمانی، تهران ۱۳۷۰.
- مشکور، محمدجواد. اخبار سلاجقه روم، تهران، ۱۳۵۰.
- مصایح القلوب. حسن شیعی سبزواری، به کوشش محمد سپهری، تهران، ۱۳۷۵.
- مصباح الارواح. شمس الدین محمد برد سیری کرمانی، به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، ۱۳۴۹.
- مصطلحات الشعراء. سیالکوتی مل، لکهنو، ۱۲۷۰ هـ
- مصنفات. افضل الدین محمد مرقی کاشانی، به کوشش مجتبی مینوی، تهران، ۱۳۶۶.
- مطربی سمرقندی، سلطان محمد. تذکرة الشعراء، به کوشش اصغر جانفدا، تهران، ۱۳۷۷.
- مظاهری، علی. خانواده ایرانی در روزگار پیش از اسلام، ترجمه عبدالله توکل، تهران، ۱۳۷۳.
- _____ . زندگی مسلمانان در قرون وسطا، ترجمه مرتضی راوندی، تهران، ۱۳۷۸.
- _____ . جاده ابریشم، ترجمه ملک ناصر نوبان، تهران ۱۳۷۳.
- مظفریان، ولی الله. فرهنگ نامهای گیاهان ایران، تهران، ۱۳۷۷.
- معارف. محمدین حسین خطیبی بلخی، به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، ۱۳۵۲.
- معمدالدوله، فرهاد میرزا. منشآت فرهاد میرزا معتمد الدوله، به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد، ۱۳۷۹.
- معین، محمد. فرهنگ فارسی، تهران، ۱۳۵۷.
- مفاتیح الارزاق. حاجی محمدیوسف نوری شیرازی. نسخه خطی منحصر به فرد کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (به شماره ۹۹۱۴ تا ۹۹۱۶، میکروفیلم به شماره ۵۸۳۸).
- مفاتیح الارزاق. محمدیوسف نوری، به کوشش هوشنگ ساعدلو، تهران، ۱۳۸۱.
- مفاتیح العلوم. ابو عبدالله محمد کاتب خوارزمی، ترجمه حسین خدیو جم، تهران، ۱۳۶۲.
- مفتاح الادویة ناصری. حسین خان هنجن کاشانی / نظام الحکماء معتمدالسلطان، به کوشش عبدالحسین طبیب، تهران، ۱۳۰۹ هـ

- مقالات شمس تبریزی، شمس الدین محمد تبریزی، به کوشش محمدعلی موحد، تهران، ۱۳۶۹.
- مقامات حمیدی. حمیدالدین ابوبکر بلخی، تهران، ۱۳۶۲.
- مقامات حمیدی. قاضی حمیدالدین ابوبکر بلخی، به کوشش رضا انزابی نژاد، تهران ۱۳۶۵.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد. احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ترجمه علینقی منزوی، تهران، ۱۳۶۱.
- مقریزی، تقی الدین احمد. الخطط مقریزیه، بولاق، ۱۲۷۰ هـ
- مکارم الاخلاق. رضی الدین ابونصر حسن طبرسی، ترجمه سید ابراهیم میرباقری، تهران، بی تا.
- مکتوبات. مولانا جلال الدین رومی، به کوشش توفیق سبحانی، تهران، ۱۳۷۱.
- مک گرگر، کنل سی. شرح سفری به ایالت خراسان (ج ۱)، ترجمه مجید مهدی زاده، مشهد، ۱۳۶۶.
- مکنزی، دیوید نیل. فرهنگ کوچک زیان پهلوی، ترجمه مهشید میرفخرایی، تهران، ۱۳۷۹.
- ملاعلی بیرجندی. ابعاد و اجرام، به کوشش محسن ناجی نصرآبادی، بیرجند، ۱۳۸۱.
- ملاقلایی، عبدالله. خلاصه مقالات دومین گردهمایی زعفران و زراعت گیاهان دارویی گناباد، آبان ۱۳۷۳.
- ملخص اللغات. حسن خطیب کرمانی، به کوشش سید محمد دبیرسیاقی و غلامحسین یوسفی، تهران، ۱۳۶۲.
- مناظر احسن، محمد. زندگی اجتماعی در حکومت عباسیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، ۱۳۶۹.
- مناظر احسن، محمد. زندگانی اجتماعی در حکومت عباسیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، ۱۳۶۹.
- مناظره بین السیف و القلم. ابوصاعد محمد یعقوبی طوسی، به کوشش ایرج افشار (مندرج در یادگارنامه حبیب یغمائی)، تهران، ۱۳۵۶.
- منتخب رونق المجالس و بستان العارفین، به کوشش احمدعلی رجائی، تهران، ۱۳۵۴.
- منتهی الارب فی لغت العرب، عبدالرحیم بن عبدالکریم صفی پور، کلکته، ۱۲۵۲ هـ
- منوچهری دامغانی. دیوان منوچهری دامغانی، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران، ۱۳۴۷.
- منیر لاهوری. مثنوی در صفت بنگاله، کراچی، بی تا.
- مولانا جلال الدین محمد بلخی، قیه مافیه، به کوشش بدیع الزمان فروزانفر، تهران، ۱۳۶۹.
- مولانا جلال الدین محمد مولوی. کلیات شمس تبریزی، تهران، ۱۳۶۷.
- مونس الاحرار فی دقائق الاشعار. محمد بن بدر جاجرمی، به کوشش میرصالح طیبی، تهران ۱۳۳۷، ۱۳۵۰.
- مهابهارات. ترجمه غیاث الدین علی قزوینی، به کوشش سید محمدرضا جلالی نائینی، تهران، ۱۳۵۸.
- مهاجران آل ابوطالب. ابواسماعیل ابراهیم طباطبا، ترجمه محمدرضا عطائی، مشهد، ۱۳۷۲.
- مذهب الاسماء فی مرتب الحروف و الاشیاء، محمود بن عمر سجزی، تهران، ۱۳۶۹.
- میراث ایران. سیزده تن از خاورشناسان، زیر نظر ا. ج. آربری، ترجمه احمد بیرشک و بهاءالدین بازارگاد و دیگران، تهران، ۱۳۴۶.
- میرزا ابوطالب خان. سیر طالبی / سفرنامه میرزا ابوطالب خان، به کوشش حسین خدیو جم، میرزاخانلر خان اعتصام الملک. سفرنامه، به کوشش منوچهر محمودی، تهران، ۱۳۵۱.
- میرزا قهرمان امین لشکر. روزنامه سفر خراسان، به کوشش ایرج افشار و محمد رسول دریاگشت، تهران، ۱۳۷۴.
- میرزایف، عبدالغنی. ابواسحاق و فعالیت های ادبی او، دوشنبه، ۱۹۷۱ م.
- مینوی خرد (از منابع پهلوی). ترجمه احمد تفضلی، تهران، ۱۳۵۴.
- مؤدب الملک، مسیوریشارخان. طبیح ایرانی و فرنگی، تهران، ۱۳۲۱ هـ.

- مؤسسه استاندارد و تحقیقات صنعتی ایران. آیین کار استقرار سیستم HACCP از مرحله برداشت تا بسته‌بندی، تهران، ۱۳۸۰.
- _____ آیین کار تجهیزات و کارگاه‌های بسته‌بندی زعفران (استاندارد ملی ایران)، تهران، ۱۳۸۱.
- _____ زعفران، روش‌های آزمون (استاندارد ملی ایران، شماره ۲۵۹)، تهران، ۱۳۵۳.
- _____ روش نمونه‌برداری زعفران (استاندارد ملی ایران، شماره ۳۶۵۹)، تهران، ۱۳۷۴.
- _____ زعفران، ویژگی‌ها (استاندارد ملی ایران، شماره ۲۵۹/۱)، تهران، ۱۳۷۶.
- _____ زعفران، روش‌های آزمون (استاندارد ملی ایران، شماره ۲۵۹/۲)، تهران، ۱۳۷۶.
- _____ ویژگی‌های میکروبی زعفران و روش‌های آزمون آن (استاندارد ملی ایران، شماره ۵۲۳۰)، تهران، ۱۳۸۰.
- _____ آیین کار برداشت و فراوری زعفران تا قبل از بسته‌بندی (استاندارد ملی ایران، شماره ۵۲۳۰)، تهران، ۱۳۷۹؛ خرداد ۱۳۸۰.
- ناصح، محمد مهدی. شعر دلبر، مشهد، ۱۳۷۳.
- ناصرالدین شاه. سفرنامه خراسان، به خط میرزا محمدرضا کلهر، به کوشش ایرج افشار، تهران، ۱۳۶۱.
- ناصر خسرو. سفرنامه حکیم ناصر خسرو قبادیانی، به کوشش محمد دبیرسیاقی، تهران، ۱۳۵۶.
- ناصر خسرو قبادیانی. دیوان ناصر خسرو، به کوشش مجتبی مینوی و مهدی محقق، تهران، ۱۳۶۵.
- ناظم الاطباء. فرهنگ نفیسی، به کوشش سعید نفیسی، تهران، ۱۳۵۵.
- ناظم الاطباء، علی اکبرخان حکیم‌باشی، پزشکی‌نامه. تهران، ۱۳۱۷ هـ.
- ناظم هروی / سبزواری. دیوان ناظم هروی. به کوشش محمد قهرمان، مشهد، ۱۳۷۴.
- نامدار، مهدی و محسن مجتبیانی. مفردات پزشکی، تهران، ۱۳۴۶.
- نجم الدوله. کتاب جغرافیا، تهران، ۱۳۲۳ هـ.
- نجم الدوله، عبدالغفار. مجموعه علوم ایرانی در زراعت و فلاح و باغبانی، تهران، ۱۳۲۳ هـ.
- نجیب جرفادقانی. دیوان نجیب جرفادقانی، به کوشش احمد کرمی، تهران، ۱۳۷۱.
- نراقی، مهدی. گل‌ها و گیاهان شفا بخش، تهران، ۱۳۳۷.
- نزاری قهستانی، دیوان حکیم نزاری قهستانی، به کوشش مظاهر مصفا، تهران، ۱۳۷۱.
- نزهة المجالس. جمال خلیل شروانی، به کوشش محمد امین ریاحی، تهران، ۱۳۶۶.
- نشریه احصائیة اداره کل فلاح و صنعت، تهران، ۱۳۱۲.
- نظام الدین احمد گیلانی. مضماری دانش / فزس‌نامه، به کوشش نادر حائری، تهران، ۱۳۷۵.
- نظام قمری. دیوان نظام‌الدین محمود قمر اصفهانی، به کوشش تقی بینش، مشهد، ۱۳۶۳.
- نظامی عروضی، احمد بن عمر. چهار مقاله، به کوشش محمد قزوینی، لیدن ۱۳۲۷ هـ.
- نظامی گنجوی. کلیات خمسه، تهران، ۱۳۶۶.
- نظامی گنجه‌ای. شرفنامه، به کوشش بهروز ثروتیان، تهران، ۱۳۶۸.
- نقایس الفنون فی عرایس العیون. شمس الدین محمد آملی، به کوشش حاج میرزا ابوالحسن شعرانی، تهران، ۱۳۷۹ هـ.
- نفیسی، سعید. تاریخ نظم و نثر در ایران و زبان فارسی، تهران، ۱۳۶۳.

- . محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی، تهران، ۱۳۴۱.
- . تاریخ تمدن ساسانی، تهران، ۱۳۳۱.
- . در پیرامون تاریخ بیهقی، تهران، بی تا.
- نوردن، هرمان. زیر آسمان ایران، ترجمه سیمین سمیعی، تهران، ۱۳۵۶.
- نویری، شهاب الدین احمد. نهاية الارب فی فنون الادب، ترجمه محمود دامغانی، تهران، ۱۳۶۵.
- نیرومند، محمدباقر. واژه نامه‌ای از گویش شوشتری، تهران، ۱۳۵۵.
- وات، موننگومری. اسپانیای اسلامی، ترجمه محمدعلی طالقانی، تهران، ۱۳۵۹.
- . تأثیر اسلام در اروپا، ترجمه یعقوب آژند، تهران، ۱۳۶۱.
- واسطی، نیر. تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان، راولپندی، ۱۳۵۳ ش / ۱۹۷۴ م.
- واصفی هروی. بدایع الوقایع، به کوشش الکساندر بلدروف، تهران، ۱۳۵۰.
- واعظ قزوینی. دیوان واعظ قزوینی، به کوشش سیدحسن سادات ناصری، تهران، ۱۳۵۹.
- وحشی بافقی، دیوان وحشی بافقی، به کوشش حسین نخعی، تهران، ۱۳۶۶.
- وفا، محمد نبی. زعفران، شیراز، ۱۳۵۸.
- وکیلان، سیداحمد. رمضان در فرهنگ مردم، تهران، ۱۳۷۰.
- ولای حیدرآبادی، خان بهادر / شمس العلماء. کلیات نظم و لا، حیدرآباد دکن ۱۳۲۸ هـ
- ولی قلی شاملو. قصص الخاقانی، به کوشش سید حسن سادات ناصری، تهران، ۱۳۷۱.
- وِندلیو، پر. لاله‌ها و زنبق‌های ایران و گونه‌های مجاور، تهران، ۱۳۵۶.
- ویسهورفر، یوزف. ایران باستان. ترجمه مرتضی نایب فر، تهران، ۱۳۷۸.
- ویل دورانت. تاریخ تمدن / کتاب اول / مشرق زمین گاهواره تمدن ترجمه احمد آرام، تهران، ۱۳۴۳.
- هاکس، جیمز. قاموس کتاب مقدس (ترجمه و تألیف)، تهران، ۱۳۴۹.
- هاکس، مریت. ایران افسانه و واقعیت، ترجمه محمد حسین نظری نژاد و دیگران، مشهد، ۱۳۶۸.
- هامبورژه، ژان. دایرة المعارف پزشکی / انسیکلوپدی مدیکال. ترجمه پرویز واحدی، مشهد، ۱۳۴۸.
- هدایت، صادق. مجموعه نوشته‌های پراکنده، به کوشش حسن قائمیان، تهران، ۱۳۴۴.
- هدایت، محمود. گلزار جاویدان، تهران، ۱۳۵۳.
- هدیه الاحباب. حاج شیخ عباس قمی، تهران، ۱۳۶۲.
- هرودوت. تواریخ، ترجمه غ. وحید مازندرانی، تهران، ۱۳۵۵.
- هرودوت. تاریخ هرودوت. ترجمه هادی هدایتی، تهران، ۱۳۴۶.
- هزار و یکشب. به کوشش محمد رضائی، با مقدمه علی اصغر حکمت، تهران، ۱۳۱۵.
- هفتادسالگی فرخ. به کوشش مجتبی مینوی، تهران، ۱۳۴۴.
- هفت اقلیم. امین احمد رازی، به کوشش جواد فاضل، تهران، ۱۳۴۰.
- هفت کشور / صورالاقالیم، از مؤلفی ناشناخته در سال ۷۴۸، به کوشش منوچهر ستوده، تهران، ۱۳۵۳.
- همتی کاخکی، عباس و س. رحیمی. جستجو و استخراج آنتوسیانین گلبرگ زعفران، مشهد، ۱۳۷۳.
- همیلتون، ادیت. سیری در اساطیر یونان و روم، ترجمه عبدالحسین شریفیان، تهران، ۱۳۷۶.
- هندوشاه بن سنجر نخجوانی. تجارب السلف، به کوشش عباس اقبال، تهران، ۱۳۵۷.

- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا. تاریخ روابط خارجی ایران، تهران، ۱۳۴۹.
- هونکه، زیگرید. فرهنگ اسلام در اروپا، ترجمه مرتضی رهبانی، تهران، ۱۳۶۰.
- هیل، اف. نامه‌هایی از قهستان، ترجمه محمدحسن گنجی، مشهد، ۱۳۷۸.
- هیلتون، جیمز. افق گمشده، ترجمه مهرداد نبیلی، تهران، ۱۳۴۵.
- یا حقی، محمد جعفر و خدیجه بوذرجمهری. فردوس / تون، مشهد، ۱۳۷۴.
- یا حقی، محمدجعفر و مهدی سیدی. از جیحون تا وخش، مشهد، ۱۳۷۸.
- یادگارنامه حبیب یغمائی. به کوشش غلامحسین یوسفی، محمدابراهیم باستانی پاریزی و ایرج افشار، تهران، ۱۳۵۶.
- یارشاطر، احسان؛ بیکرمان؛ ا-و-ه بیوارو دیگران، تاریخ ایران (از سلوکیه تا فروپاشی دولت ساسانیان)، گردآورنده جی. آ. بویل، ترجمه حسن انوشه، تهران، ۱۳۶۸.
- یاقوت حموی، شهاب الدین ابی عبدالله. معجم البلدان، بیروت، ۱۳۹۹ هـ / ۱۹۷۹ م.
- . برگزیده مشترک (المشترک)، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران، ۱۳۴۷.
- یاوری، احمدرضا. مقدمه‌ای بر شناخت کشاورزی سنتی ایران، تهران، ۱۳۵۹.
- یعقوبی، احمدبن ابی یعقوب. البلدان، ترجمه محمد ابراهیم آینی، تهران، ۱۳۴۳.
- یواقیت العلوم و داری النجوم، از مؤلفی ناشناخته در قرن ششم، به کوشش محمدتقی دانش‌پزوه، تهران، ۱۳۵۴.
- یوستی، فردیناند. یک روز از زندگانی داریوش، ترجمه عباس رضازاده شفق، تهران، ۱۳۱۴.
- یوسف حسن، محمد؛ دانالدو. هیل. تاریخ مصور تکنولوژی اسلامی، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، ۱۳۷۵.
- یوسفی خوافی / هروی، حکیم محمدبن یوسف طبیب. رساله مأکول و مشروب، منضم به انوار حکمت (← امام محمد غزالی)، اصفهان، ۱۳۳۷.
- . بحرالجواهر، تهران، ۱۲۸۸ هـ.
- بیت، کنلن چارلزادوارد. سفرنامه خراسان و سیستان، ترجمه قدرت‌الله روشنی زعفرانلو و مهرداد رهبری، تهران، ۱۳۶۵.

(ب) منابع خارجی

- Alonso, G.L., R.Varon, R.Gomez,F.Navarro and M.R. Salinals, 1990.
C and 75% relative humidity.J. Food Sci. 55: Auto-oxidation in 595-596. saffron at 40
- Berendes J. *Die pharmazie bei den alten kulturvolkern*, Heidelberg, 1965.
- Bhatt, J.V., Broker, R., Riboflavine and tiamine contents of saffron, *Crocus Sativus L.*, *Nature*, 172, 544, 1953.
- British Standard 4585. 1994. Method of test for spices and condiments. part 17: test method specific to saffron.
- British standard, 145. 1994. specification for saffron.
- Buchecker, R. and Eugster, C.H., Absolute configuration of Picrocin, *Helv. chim. Acta*, 56, 1121, 1973; *CA* 79.79122 d.
- D. Ménant, *Les Parsis Hisoire des Communant' Zoroatriennes de l'Inde Parsis* 1898.
- "Davood Monchi-zadeh "Xusro i Kavatan ut retak Pahlavi text", transcription and translation. In *Monumentum Georg Morgenstierne II*(=Acta Iranica, 22) , Leiden, 1982, pp. 47-91.
- Dozy Reinhart. *Supplement aux Dictionnaires arabes*. deuxieme edition.
- Farooq, S. and K. K. Koul. 1983. Changes in gibebrellin like activity in corms of saffron plant (*Crocus sativus L.*) during dormancy and sprouting. *J. Plant. Biochem.* 178: 685-689.
- Farrell, K.T., 1985. spices, condiments and seasonings, AVI press. 197 pp.
- Gracian, J. and Martel, J., Composition of The sterolic fractian of vegetable fats as determined by gas chromatography. *Grasas Aceites*. 20(5), 231, 1969; *F.S.T.A.*, 2, 5N, 167.
- Gracian, J. and Martel, J., *The Essential Oils, Vol. II: The Constitunts of Essential oils*, chromatography *Grasas Aceites*, 20(5), 231, 1969. *F.S.T.A.*, 2, 5N, 167.
- Halevy, A. H. 1985. Handbook of flowering. 2:350-355. CRC. Pub. Co. U.S.A.
- Himeno, H. and S. Konosvke, 1987. Synthesis of crocin, picrocrocin and safranal by saffron stigma like-structures proliferated *in vitro*. *Agr. Biol. Chem.*, 512: 2395-2400.
- [Http://www. Suite/co.com/artiele.cfm/5710/78682](http://www.suite.co.com/artiele.cfm/5710/78682)
- [Http://www. humorscope.com/herbs/saffron.htm/](http://www.humorscope.com/herbs/saffron.htm/)
- Idrisi Geographie, trans. by P.A. Jaubert, Paris, 1838-40, I, P.243.
- International organization for standardization (ISO) 362-1, 1993 (E). Saffron (*Crocus Sativus*Specification. Geneva, Switzerland. linnaeus) -
- International organization for standardization (ISO) 3632-1, 1993 (E). Saffron (*Crocus sativus Linnaeus*)-Specification. Geneva, Switzerland.
- International organization for standardization (ISO) 3632-2, 1993 (E). Saffron (*Crocus sativus Linnaeus*). Test method. Geneva. Switzerland.
- Karasawa. K. 1940; Karyological studies in Crocus 11. *Jap. Journal, Bot.* 11,1.
- Karrer, P. and Solomon, H., Coloring matters of saffron. II, *Helv. Chim. Acta*, 11, 513, 1928: *CA* 22, 2949.
- Karrer, p. and Solomon, H., The molecule formula of crocin *Helv. chim. Acta*, 16, 643, 1933: *CA*. 27. 4807.
- Kuhn, R. and Winterstein, A., Picrocrocin, the terpene giucoside of saffron and biogenesis of the 28.161. cartenoid carboxylic acids, *Naturwissenschaften*. 21. 527. 1933; *CA*
- Kuhn, R., Moewus, F., and Jerchel, D., Chemical nature of the substances which bring about the fusion of male

۸۳۱ زعفران

- female gametes of *Chlamydomonas eugametos* in the light, *Ber. Disch. chem. Ges.*, 71 B, 1547, 1938; *CA* 32, 8457.
- L.Schlimmer; *Terminologie Medico-pharmaceutique et Francaise-Persane*; Universite de Teheran, 1970.
- Laufer Berthold, *Sino-Iranica* Chicago 1919.
- Maroto , A.L., Natural anthocyanin Pigments, *Rev. Real Acad. Sci. Exact Fis. Nat. (Madrid)* , 44, 1950, 79: *CA* 46, 581.
- Monumentum *Georg Morgenstierne* II(=Acta Iranica, 22) , Leiden, 1982.
- Negbi, M. 1999. saffron (*Crocus sativus* L.) Harwood Academic Publishers Amesterdam. 154 pp.
- Norme Francaise (NF) V. 32-120-1. 2000. Safran (*Crocus sativus* L.) Partie 1: specifications. Association Francaise de Normalisation (AFNOR)
- Norme Francaise (NF) V. 32-120-2. 2000. Safran (*Crocus sativus* L.) Partie 2: Methodes d'essai. Association Francaise de Normalisation (AFNOR).
- Papnicolaou K. and E.Zacharof. 1980. *Crocus in Greece, New taxa and chromosome numbers Bot.Not.* 133:155-163.
- Piclot, G., Saffron. *chem. Ind.*, 14, 839. 1925; *CA* 20, 797.
- Plats T.J.A *Dictionari of Urdu, Classical Hindi, and English*, Oxford. 1960.
- Raina, B. L., S. G. Agarwal, A. K. Bhatia and S. G. Gaur, 1996. Change in pigments and volatiles of saffron (*Crocus sativus* L.) during processing and storage, *J. Sci. Food Agric.* 71: 27-32.
- Reres Bueno, M. P. 1989. Elazafran. Ediciones, Mondi Prensa.
- Revu Du Musلمان 12(1910): La Situation Agraire En Perse A La Vaille De La Revolution, P. 618
- S.R.Sampathu,S.Shivashankar, Y.S.Lewis. *Saffron Cultivation, processing, chemistry and Standardization.* Mysore India. 1984.
- Sastery, L.V.L., Srinivasan, M., and Subrahmanyam, V., Saffron (*Crocus Sativus* L.), *J. Sci Ind. Res. (India)*, 14-A, 178, 1955.
- Smit, Denis Mack A *History of Sicily: Medieval Sicily 800 - 1713*, London 1968.
- Sujata,V.,G.Ravishankar. and L.V.,Venkataraman,1992. Methodes for the analysis of saffron metabolites, crocin, crocin, crocetin, picrocroin and safranal for the determination of the quality of the spice using thin-layer chromatography. high performance liquide chromatography and gas chromatography. *J. Chromatogr.* 624: 497-502.
- The New *Encyclopaedia Britanica*, Chicago 1985
- Thorpe, J.F. and whitely, M.A., *Thorp's Dictionary of Applied chemistry*, vol.3, 4th ed., Longmans Green & Co., New York, 1946, 428.
- Umemoto, K., and Hozumi, K., Observation of microstructure of some flowers using lowtemperatur plasma ashing, *Microchim. Acta.* 5, 748, 1972; *CA* 23, 4016.
- Unvala J.M. *King Husrav and his Boy* Paul Geuthner Paris
- Wattiez, N.Analsis of Saffron, *J.Pharm. Belg.* 10,3, 1928, *CA* 23 , 4016.
- Webster's *New Geographical Dictionary* Philippines Copyright 1980.
- Wendlebo, Per. *Tulips and Irises of Iran their Relatives*, Botanical Institute of Iran, Tehran, 1977,

Winton, A.L. and Winton, K.B., *The Structure and Composition of Foods*, Vol.4, John Wiley & Sons, New York, 1939, 278.

Xusro i kavatan ut retak ed & tr. Davoud Monchi Zadeh, in *Monumentum Georg Morsenigtieme It* (= *Acta Iranica*, 22) Leiden 1982.

Zarghami, N.S. and Heinz, D.E., The volatile constituents of saffron *Lebensn. Wissen. Tech.*, 4(2), 43, 1971.

Zarghami, N.S. and Heinz, D.E., Monoterpene aldehydes and isophorone related compounds of saffron *phytochem.*, 10(11), 2755, 1971.

information. Because of its explanatory and encyclopedic approach the book is a treasure trove not only for economic, social, medical and other historians, biologists, folklore specialists, and those interested in literature and poetry, but also for those who do crossword puzzles. It is to be hoped that Abrishami will write another similar book, because undoubtedly he has come across other interesting materials during his research for this book. This is also to be hoped because few people have the perseverance to sift through thousands of pages during many years to find references to one seemingly unimportant subject matter throughout the ages. Whether Abrishami is going to do that other book or not, all those who are interested in Iran, its history and its varied outputs, whether literary or agricultural, will be grateful to him to have produced this book.

Willem Floor

مؤلف دو نسخه از فرم‌های چاپی این کتاب (بدون فهرست‌های انتهایی و کتاب‌نامه) برای دانشمند بزرگوار جناب آقای ایرج افشار فرستاد، و درخواست کرد یادداشتی برای مقدمه آن بنویسند؛ و نسخه‌ای را برای یکی از دانشمندان و ایران‌شناسان آشنای خود بفرستند تا شرحی به انگلیسی مرقوم دارند. جناب افشار که عازم امریکا بودند، گفتند که این کار از ویلم فلور- که تخصص این گونه زمین‌ها را دارند- ساخته است. پرفسور ویلم فلور پس از بررسی شرح مزبور را فرستاده‌اند.

Most people know about saffron, either as a color designation or as something that people put in rice. Those who scan Ebay under the category Iran sometimes see saffron offered for \$3 per gram, and then justly conclude that this must be the most precious and expensive spice in the world. It is. Usually that is the extent of people's knowledge about saffron. Now that is all going to change, because Mohammad Hassan Abrishami has written a voluminous book of more than 700 pages that will expand the reader's horizon as to the many roles of saffron in history from a large number of aspects. The subtitle of his book *Za'fran (Saffron)* alerts the prospective reader to what he/she may expect. "*From yesterday till today. An encyclopedia of its production, trade and use.*" And indeed, the book starts from the very earliest mention of saffron and ends with a discussion of its use today, and literally everything in between. If you have a question about saffron Abrishami has the answer. His book even makes the use of search-engines like Google and Yahoo almost superfluous as to the category saffron. I added the word almost, because this book does not offer recipes and all of the trivia that you find there.

The book is organized into five major sections that are subdivided into several chapters. In these chapters, in a clear methodological fashion, Abrishami not only explains everything that you did not know about the plant (*Crocus sativa*) and its varieties, but also all the various names by which this crocus was known. He even lists all the people known to have the term *Za'fran* as part of their name. The book further and in great and painstaking detail describes where throughout history saffron was cultivated and how; what its uses were as a condiment and what its other non-food uses were, for example as a dye. A separate section is devoted to the large range of use of saffron as an active ingredient in the practice of traditional Persian medicine as well as what modern science tells us about the bio-medical characteristics of the plant. The final section of the book discusses the cultivation and trade of saffron. Abrishami does not simply list what he has found, but he also puts it into context. For example, before presenting what is known about the cultivation of saffron in medieval times he first discusses what is known about agriculture in general in those days. Thus, this book has more to offer than just saffron related